

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KUKORELLY ENDRE: Ezer és 3 (*regényrészlet*) 1

SOLYMOSI BÁLINT versei 29

KUN ÁRPÁD versei 31

TATÁR SÁNDOR versei 33

*

PÁLYI ANDRÁS: Gyász és gyönyör (*novella*) 35

PÁLYI ANDRÁS: Miből lesz a cserebogár (*Ménesi Gábor beszélgetése*) 40

WITOLD GOMBROWICZ: Tandil (*Napló 1958*) (*Pályi András fordításában*) 49

*

GÉCZI JÁNOS versei 67

MELIORISZ BÉLA versei 68

SZOLCSÁNYI ÁKOS versei 69

PÉK PÁL verse 72

ÉBLI GÁBOR: Moholy-Nagy Pécssett, Munkácsy Csíkszeredán, Zsolnay
Pittsburgh-ben (*Magyar kiállítások amerikai gyűjteményekből*) 73

STARK ANDRÁS: Álmaink művészei vagyunk (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 84

*

HALMAI TAMÁS: Szeretetlenek (*Pályi András: A kerület órái. Történetek, tárcák, esetek*) 93

NÉMETH GÁBOR: Kíntorna (*Solymosi Bálint: Életjáradék*) 97

MÁRTON LÁSZLÓ: A gyászlepke védőszárnyai (*Tatár Sándor: Requiem*) 101

HAVASRÉTI JÓZSEF: Irodalompolitika? A pártirányítástól
(*a zsezségiesen át*) az identitáspolitikákig (*Sári B. László: A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*) 106

KISANTAL TAMÁS: Csináljunk hagyományt! (*Kovács Ákos: Kitalált hagyomány*) 117

2008

JANUÁR

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – Városi Képtár Antal-Lusztig Gyűjtemény, Rákóczi út 11.

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi

u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

www.jelenkor.net

650,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

LI. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.

Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@t-online.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),

az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és

a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3900,- Ft, a II. félévre 3250,- Ft,

egy évre belföldre: 7150,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Szabó Magda (1917–2007)

2007. november 19-én elhunyt Szabó Magda Kossuth-díjas és kétszeres József Attila-díjas író. A hazánkban rendkívül népszerű szerző műveit számos nyelvre lefordították. Budapest és Debrecen díszpolgárának hamvait végrendelkezése szerint december 1-jén a debreceni Köztemetőben, valamint december 10-én a budapesti Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Szabó Magdára februári számunkban emlékezünk.

GYURGYÁK JÁNOS *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története* és Takáts József *Modern magyar politikai eszmetörténet* című könyvét mutatták be Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában 2007. december 4-én Hahner Péter és Nagy Endre, a PTE oktatói. Az estet Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője vezette.

*

A 2007-ES FÜST MILÁN-DÍJAT András Sándor és Forgách András vehette át december 7-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Laudációt mondott Márton László és

Pomogáts Béla. Gratulálunk munkatársainknak!

*

A MÉSZÖLY MIKLÓS–POLCZ ALAINE-gyűjtemény kiállítását Nádas Péter író nyitotta meg 2007. december 3-án Budapesten a KOGART Házban.

*

A LITERA című internetes irodalmi portál 2007. november 18-án Budapesten a Merlin Színházban ünnepelte 5. születésnapját. A *Naplopás* címet viselő esten Bán Zsófia, Darvasi László, Garaczi László, Reményi József Tamás, Závada Pál és Zilahy Péter olvasták fel a Rakovszky Zsuzsa, Esterházy Péter, Háy János, Kukorelly Endre, Darvasi László és Garaczi László szerzői stílusában fogant netnapló-paródiáikat.

*

A PARNASSZUS folyóirat legújabb számát mutatták be december 13-án a Műcsarnokban. A periodika Bertók László költészetéről közöl összeállítást, melynek kapcsán az esten a Kossuth-díjas költővel Bedecs László és Turczai István beszélgetett.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Spiró György *Prah* című komédiáját mutatták be a Pécsi Harmadik Színházban december 17-én Vincze János rendezésében.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budapesten él.

Solymosi Bálint (1959) – költő, író, Budapesten él.

Kun Árpád (1965) – költő, Marifjorában (Norvégia) él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.

Gombrowicz, Witold (1904–1969) – lengyel író.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémben él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Szolcsányi Ákos (1984) – költő, Budapesten él.

Pék Pál (1939) – költő, szerkesztő, Nagykanizsán él.

Ébli Gábor (1970) – esztéta, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem adjunktusa, Budapesten él.

Stark András (1948) – pszichiáter, a Baranya Megyei Kórház Mentálhigiénés Intézetének vezető főorvosa.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Halmai Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.

Németh Gábor (1956) – író, a *Litera* főszerkesztője, Budapesten él.

Márton László (1959) – író, műfordító, Budapesten él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Ezer és 3

Nem volt semmi szokatlan és különös
benne, mégis mindenki furcsállotta.

(Kitty és Dolly Levinnél)

Ha a komputeren erősen fölnagyítom a fényképet, sötétebb, világos, fekete, csaknem fekete, sziürke, fehér négyzetecskékre osztja a képernyőt. Már 400%-nál is, ennél erősebben nagyítva pedig a négyzeteken kívül végképp nem felismerhető semmi. Egy földút kereszteződésénél két asszony, földig érő ruhában, fiatal, szép mellű, meg egy talán valamivel idősebb, összecukott napernyővel a jobb kezében. Tudják, hogy valaki fotózza őket, meghozzá Levin az, a fiatalabbik nő férje. Nem azért álltak oda, előbb még hevesen tiltakoztak is, szabadkoztak, igazán nem szeretik, ha lefényképezik őket, inkább ne, jaj, ne, nem úgy öltöztek, a frizurájukat se tudják itt ilyen hirtelen megigazítani, szokásos női kifogások. Persze úgy vannak öltözve, ők mindig úgy öltöznek, a frizurával sincs gond, ilyenekben nem tévednek, ám ezt csak úgy mondom, igazából nem látom jól őket, nem megfelelő a kép felbontása. Az arcuk végképp nem kivehető, szépek-e vagy csúfak, akárhogy nagyítgatok, akárhogy meresztem is a szemem. Katja Scserbackaja és nővére, Darja Alekszandrovna, Sztjepan Arkagyics Oblonszkij felesége, úgy látszik, soha nem fogom megtudni, milyenek voltak. Egy ragyogó fiatal lány, meg egy hervadásnak indult idősebb, Kitty és Dása, Konsztantyin Levin földbirtokán. Darja Alekszandrovna a nyarat gyerekeivel együtt a hűgánál, Kittynél töltötte Pokrovszkojében. A saját birtoka közelében, ahol viszont a ház időközben egészen összedőlt, és Levin meg a felesége rábeszélték, hogy töltsen náluk a nyarat. Darjának hat gyereke van, legalábbis a 143. oldalon, mert a 2. fejezetben még öt élő és két halott gyerek anyja. Normális, úgynevezett szép gyerekek, olykor összeverekcszenek, nem különösebben foglalkozik velük az író. Lelkesednek Annáért, aki a nagynénjük, a könyv elején mindenképp lelkesedtek, szinte szerelmesek voltak belé, most, alig egy év múlva talán meg sem ismernék már. Nem esik róla szó, főleg nem a gyerekek előtt, Anna kényes, sőt fájó téma, amióta belépett a képbe Vronszkij, meghozzá úgy, ahogy: először Kittyt szédítette el, aztán egyszerre csak ez a viszonya vagy miye Annával, vagy Annának vele, hagyjuk. A fényképen két orosz arisztokrata hölgy, testvérek, állnak egymásba karolva egy földúton, némiképp megadó testtartással, háttérben fásor, égbolt, mezők, nyári táj. Itt kaszállhatott versenyt a parasztocskáival Levin, mikor még boldogtalan volt, mivel Kitty kikosarazta, és az is megfordult a fejében, hogy feleségül vesz egy takaros parasztlányt. Mikor végül Kitty a menyasszonnyá lett, átadta neki a naplóját. Azt gondolta ugyanis, illetve úgy tudta, nem lehet köztük titok. Fogalma sem volt róla, hogy csakis a titok segít, más nem, hogy ha valami elromlik két ember között, azzal megszűnik a titok, és ez maga a romlás. Levin, Tolsztoj szerint, eleve úgy írta a naplót, leendő menyasszonyának. Ezzel a szándékkal, majdani menyasszonyára gondolva. Hogy az majd lássa őt, ahogy van, lásson át rajta, ismerje meg, ismerje felre, ki tudja, miket gondolhatott erről az egészlől. Az, hogy miket, tehát volta-

*képp miről is írt, nincs részletezve. Két dolog gyötörte: hogy nem volt ártatlan, és hogy nem hitt, ennyi, és passz, semmi konkrét. Leírta volna, milyen nőkkel kefélt? Hány nővel? Mindenesetre Kitty alaposan kisírta magát miatta, vagyis igazán nem tudom, mi miatt, a napló miatt-e, vagy hogy az a barom képes volt, és odaadta neki. És ha ezt odaadta neki, Jézus, mire lesz képes ezen kívül! Még ugyanazon az oldalon kisírja magát, és némi hanem ez borzasztó!zás után simán, úgymond, megbocsát, hisz persze nincs mit nem megbocsátania vagy nem-megbocsátania. Fehér blúzban van, boldog, mindenképp elégedett, több hónapja asszony már, várandós, eszébe nem jutnak azok a **szörnyű könyvek**, a férje ostoba legénykori följegyzései. Ha 1600%-ra nagyítom a fotót, olyan a látvány, mintha egy csomó füzetlapot szorosan egymás mellé, fölé és alá illesztettek volna. Kátya akkurátusan kitereteti szobája padlóján leendő ura naplójának lapjait.*

Ettől fél az ember: külföldön oroszokkal találkozni, jegyezte meg egy mérges moszkvai orosz ezredes egy elegáns kis német fürdőhelyen Kittynek és az anyjának, Scserbackaja hercegnőnek. Ez azonban jóval korábban történt, nem is tartozik ide, csak eszembe jutott.

ELSŐ RÉSZ

Annyira, de annyira fölényesek
az emberek az étellel szemben.

1

No és a pirulás?

Mélykék égbolt, január közepe, a napsütés bevilágítja a szobát, bevilágítja az ablak előtti ezüsfényőt. Az egyik oldalát, mert a ház felőli, árnyékos rész csaknem feketén marad. Kora délután élesen besüt, ha az íróasztalhoz ülök, égeti az arcom. Hamar leég. Hamar pirulok. Mikor az anyám rájött, hogy a férje megcsalta egy kolléganőjével, hisztériás rohamot kapott. Azért roham, mert nem hagyta abba, nem bírt lejönni róla, hívni kellett az ügyeletet. Úgy vitték el valami pólya-féleségbe csomagolva, legalábbis erre emlékszem.

Kellett vagy nem, kihívták a mentőt. Emlékszem az arcára.

Vagyis épp az, hogy nem emlékszem az arcára, de akkor mire, mert azért, úgy látszik, mégiscsak emlékszem. **Boldogság, boldogtalanság,** és így tovább, jó, nem jó, a férjének **viszonya van** a munkahelyén egy nővel, mi más legyen?

Mint viszony? Minden viszony. Nem minden viszony? Lefogja az anyukámat két mentős, ráhúznak valami inget, zsákvászon zubbony, hordágyra nyomják, viszik kifelé, ez micsoda? Összevissza dobálja magát, sikoltozik, kiabál, erre nem emlékszem. Lekötözték volna? Hangok nem maradnak meg. Süket emlékezet. Örökre megjegyzem, azonnal elfelejtem, nem találok el, látom magam előtt, de mi az, amit látok? Honnan jöhetett rá az apám nőügyére, valaki elmondta neki?

Odamegy hozzá, és közli vele, hogy édesem, a férjed kefélteti a Rózsikát, tudod, ismered te is, azt a helyes kis butaarcú, nagy mellű lotyót a csoportjából?

'Mindennap bennmaradnak munkaidő után a hivatalban, megkúrja az íróasztalon, nem jöttél rá?' Aztán otthagya az anyámat, indul a gyerekéért az óvodába. Vagy fölhívta telefonon, és kedélyesen elcsicsergi neki, na igen. És én?

Én mennyit fogtam fel a dologból, ebből a jelenetből például? Mire jutottam vele? Elviszik a mamámat, sikoltozik, nem hagyja magát, ültem a középső szobában az ágyamon, semmi.

Nulla. Nem teszek semmit, mit tegyek, rúgjam meg őket? Álljak eléjük az ajtóban? Üres a lakás, rohángáltunk le-föl a húgommal, felnőttek nincsenek itthon, lehet, hogy a nagyanyám otthon volt, de nem jött be.

Hanem a konyhában gubbasztott, a hokedlin. **A gyerekek, mint az eszeveszettek, futkostak a házban**, így Lev Tolsztoj az *Anna Karenina* elején, Németh László fordítása. Nem Tolsztoj, hanem Németh, az viszont pontos, hogy eszeveszettek. Mint az eszeveszettek. Hagyták, hogy vaduljunk, addig is legalább elvagyunk, elfoglaljuk magunkat, kifáradunk, telik az idő. Julcsa bejött, bámult ránk, morgolódt az orra alatt, legyintett, kifordult, végül is mi köze hozzá, ehhez az egész úri vircsafthoz, nem ő a cseléd. 'Ezek a kis hülyék bevadultak', gondolhatta. Gondolom én. 'Majd csak lenyugszanak!'

Bevágta maga mögött az előszobaajtót. Volt kis feltűnő bajuszkája a Julcsinak, pár hosszabbra nőtt, őszes szál, nem húzkodta ki. Nem cseléd, itt lakik, nem költözött el az ostrom után, béreli a személyzeti szobát.

Ebből kiderül, hogy cseléd, ő volt nálunk az utolsó cselédlány, amikor kitört a kommunizmus, fölhagyott vele, és már nem cseléd. Szabadság van most már, mindenki egyforma, nincs szolga meg elnyomás.

Nincs többé szolgasors. Urak, ilyesmi. Ugráltunk a húgommal a szüleink dupla-ágyán, rugózott az epeda, ez is jó volt és rossz, jó, mert rugózok, rossz, mert nem szabad ugrálni, és az is lehet, hogy fordítva. Ha egy cseléd fölhagy azzal, hogy cseléd, akkor, cseléd vagy nem cseléd, fölhagy vele. Abbahagyja vagy nem, cseléd.

Akár cseléd továbbra is, akár nem cseléd, akkor is az. Cseléd, aki fölhagyott azzal, hogy cseléd. Emlékszem rá, ahogy évekkel később, egy lomtalanításnál elszállítják azokat az agyonstrapált rekamiékat. Az elvékonyodott szövet több helyen átszakadt, kilógtak az acélrugók az ágybetétből. Ezt meg azt végképp kicipelnek a lakásunkból, nekiütik az ajtnak a trógerek, nem foglalkoznak vele.

Viszik nagyapám koporsóját, ahogy fordulnak vele a keskeny függőfolyosón, ki-tartják a gang korlátja fölé. És ha elengedik? Mi lett volna, ha elengedik? Tenyérnyi fehér lakk hiányzik az ajtóról, valamit nekiüthettek. Mikor elvitték az anyut, apám nem volt ott. Vajon kicsoda hívta a mentőket?

Nincs otthon, nyilván annál a nőnél van. Nyilván nem nála volt, miért lett volna ott, nevetséges, a munkahelyén volt, vagy Ernő bácsival, a legjobb barátjával, beültek egy kocsmába, mit tudom én. Nem az apámmal álmodom. Nem emlékszem, mikor álmodtam vele utoljára. Ha álmodom, és nem írom le, nem mesélem el fölébredés után azonnal, elfelejtem, pár perc múlva már arra emlékszem csak, hogy álmodtam.

Elég fontos lehetett, de vajon mi? A *Don Giovannit* adják a tévében, olyan az énekes profilból, mint az apám. Ráközelít a kamera, nem hasonlít, hanem ő az, nem törődik velem, próbál úgy tenni, mintha nem is léteznék, most ez a játék. Látom rajta, zavarja, hogy nézem, zavarom őt. Közelről az arca, spanyol ing hullámos tányérgallérral, idétlenül néz ki. Mulatságos. Nem mulatok, hanem álmodom.

Mintha olyasmi rakottszoknya-féleség volna a nyaka köré kerítve. Hülyén nézel ki, nevetséges vagy ebben a cirádás tányérban, öreg. **Nem is az *Il mio tesoro*t énekli, valami jobbat.** Nőügy, megcsalás, féltékenykedés, ezt az egészet nem csak nem értem, nem is akarom megérteni. Dél körül jár, a félig leengedett roló lécei közt élesen bevágó nap fénycsíkokat fest a szőnyegre. Kikelnek szépen a legyek. Meg a szúnyogok. Nincs bűn, van büntudat.

Érzett az én apukám a nőügyei miatt büntudatot? Mert én nem, bár ebből rá még nem sok minden következik. Nekem nem lett volna az ő helyében, viszont nem vagyok az ő helyében. **Hibás, nem bűnös,** és nem is hibás, csak rosszul van berendezve, élesre állították bennünk a büntudatot. Hazajövök, fekszik az ágyon ((608)), nem néz rám, látom, hogy mi a helyzet. Tud mindent. Miért fekszik ilyenkor. Keljen föl. Köszönök, visszaköszön, nem néz ide, hát igen, rájött, nem olyan bonyolult, bekapcsolta a komputerem, beleolvasott a naplómbe, bravó, ügyes vagy, franc érti, miért csinálod.

Ő érti a legkevésbé. És azonnal megtalálja, amit keres, de mit keresgél. Mit olvasgatsz, kinek jó ez, neked szerinted jó? Van, amit a legdurvábban értenek félre a nők. Nekem rossz, neki is, mutáss bárkit, akinek jó.

A legkellemetlenebb az első perc volt. Utána sokkal jobb, megint rossz, elviselhetetlen, alig javuló. Aztán meg elmúlik, majd, az élet legvégén. Ég az arcom, belázasodtam, könnyen belázasodom. Könnyen elpirulok, bőrvastagság kérdése. Vastagság és érzet. Elpirulsz egy nő előtt, és ő nyomban megjegyzéseket tesz a pirulásodra, a kelleténél hangosabban, hogy mások is hallják, ez milyen érzés? Enyhén elvörösödöttél.

Enyhén, de mélyen. És lelkiismeret kérdése is, bár ez nem biztos.

Mozdulatlanul ült, mintha nem tudna megmozdulni, én mozgok helyette, tényleg, kinek jó ez így? **Néz rám,** nem szól, de nem úgy nem, hanem végképp nem, ilyenkor mit kell csinálni? Bármit, nyugodtan. Vagy szólaljon meg. Legalább érdeklődjél, baszd meg. Ne arról, ami volt, nem az, ami volt, hanem hogy mit mondjak, mit feleljek neki.

Először is az lesz, hogy mindenképp kibújok a pulóveremből. Szörnyű meleg van, szokás szerint nem vette le a fűtést, maximumra csavarta a gázkonvektort, és elfelejtette, nem érzi a forróságot, csontig átfagyott hazafelé. Le van szegénykém fagyva. A vékony átmeneti kabátjában. **Minden jobb annál.** Ahogy viselkedek.

Annál, ahogy most viselkedni fogok. **Megsértődöm,** a legrosszabb változat, vagy **szabadkozom, bocsánatot kérek, közönyös maradok,** hülyén **mosolygok,** minden a legrosszabb. Azonnal elvörösödök, legkevesebb, hogy kiver a víz, szoktam tükörbe nézni. Nem folyton, normális sűrűséggel, nem sokat, nem

hosszan, nem túlzottan érdeklődöm, a hiúság meglepő gyorsasággal kielégül, és ha kellő ideig nézem a képesfeletem, biztos fölfedezek egy-két le nem nyírt szőrszálat, már elég is. Furcsa helyeken bírnak amúgy szőrök kinőni, mind nem is sorolom, vegyük azt, hogy a bal szemöldökömön egy szál mintegy magától, mert mitől mástól, megnőtt. És miután egyszer, női indítatásból ki lett húzva, aztán végképp nekieredt, de nem ezt nézem, ha nézek, hanem a különbséget.

Ami nincs. Nincs különbség, olyan, mint tegnap, tegnap pedig olyan volt, mint ahhoz képest tegnap, tudjuk, ennek a láncolatnak a mentén folyik a legnagyobb átverés. Mosolyogtam rá. Mosolygok saját magamra. Ez mindennek az oka.

De mit tegyek? Kimentem a konyhába, hátha maradt tegnapról sör. Kinyitom a hűtőszekrényt, megcsap a hideg. Megnősülök? Kétféle csíkos mintás tapéta van a falon, függőleges csíkozás.

2

Nem hiszem, hogy az apám **megbánta** volna ezt az ügyet. Bármelyiket, mert akadt jó néhány, tudjuk, apránként összegyűlnek ilyesfajta ügyek. Nem hiszem, hogy ne **sajnálta** volna, nagyon is sajnálta azt a nőt, és sajnálta a feleségét is, és nyilván magát sajnálta a legjobban ezek miatt az idióta helyzetek miatt, amikbe folyton belekeveredett. Ha tudja, mi lesz, inkább meg se teszi, ennyit talán nem is ér, akkor legalábbis mindig úgy érzi, hogy nem érte meg. Mondja maga elé. Képzelem róla. De miért lesz így, ennyi sok rossz, ez a pocsolya, miért nem nézik el neki a nők?

Miért alakul úgy, hogy egyszerre mindegyik hozzáfog szenvedni, az égvilágon mindenki szenved és nyafog, miért ilyen **idétlen** az egész, miért nem oldják meg sokkal egyszerűbben? Egyszerűen. Inkább akkor már ne legyen semmi, morogja, és legközelebb simán megteszi megint, pedig nem felejtette el, ne gondold. Elfelejtette volna?

Nem megismétli, hanem teljesen más jön, minden külön másmilyen, nincs mit elfelejteni, nincs mire visszaemlékezni. Másként ugyanaz. Nőket ugyanis meg kell baszni. Nincs kimondva, de ez van előírva, szabály, egyfajta kötelék, és ki lehet bújni, komoly munkával, súlyos konzekvenciákkal. Kötelező. Ha nem teszed, akkor megbánod.

És ha megteszed, akkor megbánod, ismerős. Igazából lehet az is, hogy nem akarta ő annyira megbánni, fogalmam sincs. Még ennél is szimplább, mert nincs olyan, hogy megbánom vagy nem, megbánom, aztán elfelejtem, és nem bánom meg, és elfelejtem azt is. Nem focizott velem, nem volt szabad futnia, nemigen mozoghatott a súlyos sebesülése miatt. Nem kövér, testes, az is primán illett hozzá. Áll a tükör előtt, szappanoz.

Főlölegesen sokáig szappanozza az állát egy szőreveszített borotvapamaccsal, percekig, így pihen vagy mi, alszik közben. Meghalt, elröpült, beolvadt. Szünetet tart. Nem hiszem, hogy gondolt közben bármire is. Szappanszagú. Szerintem én, ha nem is pont most, egyszer majd megtudok tőle egyáltalán bármit?

Megtudom, ha nem tőle, legalább miatta, túl azon, hogy akármi történik, így is, úgy is meghalunk? Leültet maga elé, elmondja, hogyan működik ez, a **dolog**, elmagyarázza, hogy ne féljek, pedig van rá okom? Hogy vegyek erőt magamon? Vegyél erőt magadon, kisfiam?

Hogy az a furcsa, ellenállhatatlanul jó, teljességgel elbizonytalanító érzés, amit a nők miatt érzek, az volna a félelem? Áll előttem az apám, zsebre dugott kézzel, néz rám, félrefordul, szép a profilja. Jól néz ki. 'Csak nyugodtan', mondja, 'megy az, jó lesz majd, meglátod, inkább jó, mint rossz, ne izgulj. Sokkal jobb, mint amilyen rossz. A nőkkal, tudod, nem?' Nem tudom.

Honnan tudjam? Hogy akkor kérdeznek. És nem néz rám.

Kérdeznek, mondja, kérdezzem **csak nyugodtan**, de mit kérdeznek? Bármit? Pont az, hogy fogalmam sincs, mit kellene kérdezni, mert honnan tudnám? Kérdezzem meg, hogy mit kérdeznek? Feljön ((001)), idősebb nálam, sokkal, legalább három évvel.

Négy vagy öt, vagy másfél, jóval idősebb, hónapok is számítanak, és, úgy látszik, rávettem, hogy menjünk föl mozi után hozzánk, nincsenek otthon a szüleim. Percek is számítanak. A Híradó mozi szeparéjába vettünk jegyet, engedi, hogy simogassam a mellét, elől kihúzkodja a blúzá, beigazítja a kezem. A combja közé szorítja, édesem, susogja, édesem, édesem, meglepően mély hangon. Fekszünk az ágyon, le kellene most már végre valahára ráncigálnom, nincs mese, az alsógatyámat, áll a micsodám, hülyén nézhetek ki. A leghülyébben nézek ki, az egyszer fix, *valami* iszonyú idétlenül néz ki, a meredező fityijével, és ez a valami vagyok én. Úgy fordulok, hogy ne látsszon. Ő meg szép nyugodtan kigombolja a nadrágom, eligazgat, beleigazít magába. Sajog a berendezésem, most már fáj is, nem lehetek ilyen szerencsétlen.

Ilyen idétlen. Dehogynem.

Lehetek. Kibotorkáltam a fürdőszobába, eresztettem rá a hideg vizet, ez *módszer*, próbáltam megnyugodni, valamiképp lelankadni. Aztán az történik, hogy visszamegyek a szobába, ő meg a szájába veszi. Azonnal beleélvezek, végképp iszonyú gáz. Szabályos szerelmeskedésnek számít, túlkerültem rajta, összefröcsköltem, nem haragszik miatta, sőt meg van elégedve, nevet, szétkeni magán, beletörli az arcát a lepedőbe. ((002))val is a Híradó moziba jártam, hevesen csókolóztunk az egyik páholyban, és addig simogattuk meg dörzsöltük egymást, meg mit tudom én, miket csináltunk, amíg el nem élveztem. Ő is, én biztos. Szinte azonnal, az első markolásnál, aztán megint, ameddig bírtuk. Három forint.

Egy forint ötven, fejenként.

Vasárnap ((001)) bejött a laktanyába látogatási idő alatt, fölsétáltunk a moziterembe, a vetítés alatt elintézte. Beraktak egy filmet, senki se nézte, mindekihez *jöttek*. Néhány hét múlva levelet kaptam tőle, ne haragudjak, jövő héten nem ér rá, férjhez megy. Amikor kiengedtek a laktanyából, hazamentem, telleresztettem a kádat forró vízzel, beültem, és ez volt. A program. Nem ért rá. Ülök a kádban, a nagyanyám főz, vagy anyám főz, várja haza az apámat, nincs

csajom, nem ismertem senkit, nem volt hova mennem, nem volt kedvem menni sehová. Próbáltam kiáztatni magamból a laktanya szagát. Az osztálytársnőim férjhez mentek, azt hiszem. A húgom osztálytársnői is.

Szép sorban. Legalábbis nem foglalkoznak velem, ez az egy biztos. Egyszer kiemeltem ((221))t a vízből, lecsusszant róla a bikinifölsője. A Velencei-tóban úszkáltunk, érettségi után másnap levonatoztunk a Velencei-tóhoz, és úgy alakult, hogy játékból átfogtam, és fölemeltem. Kibukott a melle. Azonnal visszahúzta a bikinijét, fölrántotta a pántot, nem nézett rám. Én biztos elpirultam. Férjhez ment.

Kétségbeesetten férjhez mennek. És boldogan. Talált magának egy Masettót, derék gyerek, egyszerű eset, hozzámegy.

Állt az apám az előszoba ajtajában, **fogta a kalapját**. Indult kifelé, pillanatra **megállt eltűnődve, nem felejtett-e el valamit**. Biztos el akart mondani mindent, el szeretne volna mondani részletesen azt a mit tudom én, mit, mégse mondta. Arról, hogy ilyenkor mit kell *tenni*, mit tegyél, fiacskám. Legjobb, ha azt csinálod, fiam, hogy, így és így.

És így. Meg azt is, hogy neki mit kellene tennie. **Nem felejtett el semmit, kivéve, amit el akart felejtetni – a feleségét**. Siralmas. Ez így siralmas, és lehet, hogy sírt is. 'Sírsz? Sírtál? Tudsz te rendesen sírni?' 'Nem, csak olyan vizes lett a szemem. Inkább nem rendes sírás. Tudok különben. Vizenyős lesz a szemem, és az már az.'

3

Nem túloz, semmi túlzott igyekezet, gondosan öltözködik, bosszantóan természetes mozdulatok, **megigazítja a zakóját**, van egyfajta illata, magától, hogy úgy mondjam, mert csak arcszeszt használt. Jókedvűen mozog, látszik, hogy jólesik neki, bár csöppet sem figyel oda, ha hirtelen megkérdeznéd, hogy most mit is csinál tulajdonképpen, talán meglepődne. Tényleg, mit? Mellékes, mindennapi, reggeli ügyek, mindjárt indul a hivatalba. Esik, eláll. Lezöttyent a **kávéja mellé**, bekötötte a cipőfűzőjét, **kihajtogatta a még nedves reggeli újságot**. Bever rézsút a víz a gangra, elázott a papír. Akkoriban a kézbesítők még fölhozták az emeletre hajnalban a reggeli lapokat. Nem politizált.

Nem beszéltünk ezekről a dolgokról, nem voltak benne különösebb indulatok. Túlzás, hogy csak úgy elvult, mert szívesen volt, tudott örülni legkisebb dolgoknak is, figyelte, mi hogyan folyik, élvezte, sőt bámulta, de semmiféle ámuldozásra nem emlékszem. A világon való ámulásra vagy lelkesedésre. A világ nem való ámuldozásra. Sem lelkesedni. De akkor mire?

Hanem mire? **Nem választott a nézetek közt**, mert egyszer már kiválasztotta, aztán úgy maradt. Leginkább abbamaradt, örökre föl lett függesztve a válogatás. Templomba nem járt, **egy rövidke imát se bírt volna ki lábájás nélkül**, ez nagyjából stimmel. Nem láttam, nem emlékszem, hogy imádkozott volna. Egyszer láttam mulatni.

Budán, a Margit-kertben, egy kiterjedt családi összejövetelen, váratlanul, mert senki sem hívta, odajött az asztalunkhoz a cigányprímás a bandájával. Nem az asztalunkhoz, hanem egyenesen hozzá, megállt mellette, enyhén behajolt, fölé hajolt, bámult rá, mint egy kutya. Az apám meg nem nézett vissza, pedig mindez olyan váratlanul történt, akkorra már az egész társaság őket figyelte. Egyszerre túlzott csönd keletkezett, így emlékszem, szokott zajongásból szokatlan csönd. Mint áhítatos-szerelmesen vágyakozó nők, úgy álltak ott a cigányok, és az apám mintegy megadta magát.

Egyszer, pár percre.

Elénekelte a dalt, kész, a nótáját, egyet, egyszer, többet soha. Többé soha. Áll a prímás alázatosan megdöntve, 'ledülött', szól neki oda halkán az apám, már játssza is, az apám énekel, és vége. Végig se mondta, már játsszák is, mintha előre tudták volna, mit. ((004)) biztos tetszett neki, és szerintem ((004))nak is ő, nem mintha akkor észrevettem volna. Akkor szinte semmit sem veszek észre, ez olyasmi szabályféleség. Tehát szinte semmit nem veszek észre, mert mindig *akkor* van, most is. Mégis észrevehettem volna azért, ha most ez jut eszembe róluk? Jó, még mondta is ((004)), 'mennyire szép az apád, *fantasztikusan* jóképű!', nekem pedig eszembe se jutott, hogy úgy vegyem.

Hogy *hog*y úgy? Hát úgy.

((004))t Egerben láttam először, a leszerelésem utáni nyáron, egy kétemeletes ház folyosóján. A barátom unokanővére, lépked fölfelé a lépcsőn, vonul a gangon, libeg a szoknyája, az udvaron állunk, nézzük, én mindenestre néztem, int nekünk, eltűnik. Ettől a látványtól nem tudok szabadulni. Int felénk, egyetlen kurta mozdulat, belép az ajtón, eltűnik. Késő délután volt, nagy meleg. Már meghalt. Ezek a dolgok harmincvalahány évvel ezelőtt történtek.

Fociztunk az udvaron a haverjaimmal, jön egy lány, megváltoztat mindent, foci-zok tovább, mintha mi sem történt volna. Megváltozom, és megy tovább az egész. A barátommal nem tudom, mi lehet. Meghalt ő is.

Nem halt meg, tizenöt éve nem láttam, lehet, hogy húsz éve, de nem halt meg. Az öccse meghalt autóbalesetben, az biztos, annak legalább harminc éve. Akkor este pezsgőt ittunk, ((004)) elkészítette velem a Rorschach-tesztet, éjjel átmentem hozzá. Nem aludt, várt rám. Valamit várt. Várta, hogy átmenjek, mikor beléptem, felült az ágyon, szó nélkül beljebb húzódott. Ahogy átölelt, eléleztem. Hozzám ért, azonnal eléleztem. Lesodorta magáról a bugyiját, lába közé fogta a combom, hátrafesztette a fejét, szorosan összezárt szájjal csinálta, többször egymás után, ilyet addig még nem láttam, meg voltam szeppenve. Igazából akkor még semmit se láttam.

Nem tudtam semmit. A többiek a másik szobában aludtak, úgy csináltak, mintha aludnának, fogalmam sincs, észrevették-e, hogy kijöttem onnan. És átmentem az unokatestvérükhöz, aztán vissza, nem létezik, hogy ne vették volna észre. Csikorog a padló, recseg, az ágy is recseg, alig mozogtunk, összegeciztem a hasát meg a mellét. Meg mindent, addig ügyetlenkedtem. Ha megmozdultunk,

megnyikordult a szoba, nem hangosan, nem is halkán. Azt az egyemeletes, minden eresztékében recsegő és ropogó házat azóta elbontották, a szülei kiköltöztek egy lakótelepre, a város szélére. Aztán meghaltak.

Akikről írok, majdnem mind meghaltak már, a barátom öccse autóbalesetben, a szülei így-úgy, ((004)) nem tudom, hogyan, fogalmam sincs, mi van a barátommal. Nem tudok semmit, folyamat, folyamatosan van így.

Először ((006)) halt meg, ((004)) húga, állítólag belefulladt egy bányatóba, vagy a Duna egyik Csepel szigeti holtágába, és az is lehet, hogy a férje ölte meg. Úgy hangzik, mint a rémmesék, mert hogy rémmese. Nem is a férje, együtt élt valakivel, és az. Fiatal nők, akiket szerettem, meghalnak. Ülünk az ágyán, simogatjuk egymást, ilyen formájú, ilyen állagú melle kizárólag tizenkilenc éves lányoknak van. Fogja elől a nadrágomnál. 'Így kell?' 'Így.'

Nagyjából, de nem egészen. Egy Exxr környéki, istentől elrugaszkodott falvacskára, kijött elé a vonatállomásra, bemutatott az anyjának. Még szűz. Látom az asszonyon, tudja, hogy a lánya szűz, látom, hogy mennyire félti tőlem. Emlékszem a szekrényre a szobájában. Én is félténém, de hát akkor meg mi van, másrészt pedig hogyan kell egy lányt jól féltetni, és ki állapítja meg, hogy mitől. Nem emlékszem rendesen, nagydarab, plafonig érő, régi szekrények, elfoglalják a fél szobát. Ormótlan, sötétbarnára pácolva, ha kitárod az ajtaját, csikorog.

És kidől a dohszag. Napokig érzem még az orromban. Hazajöttem az utolsó járat-tal. Kikísért, fölszállt velem a vagonba, leült mellém, és kigombolta a sliccemet. Sötét volt, alig szűrődött be valamennyi fény az állomásépületből. Ülve, tátott szájjal alszanak az emberek a gyengén kivilágított kupében. Előrebukik a fejük.

4

A Keleti pályaudvar vasszagú. Várom ((443))t, megkért, hogy jöjjen ki elé, vigyem haza, mert sok a csomagja. Fölhívott, bejelentette, hogy márpedig én ki fogok elé menni, és hazaszállítom. Ugyanolyan reménytelenül rozsdásvasszagú a csarnokban a levegő, mint húsz éve. Akkoriban még jártak gőzmozdonyok, a pályaudvarhoz hozzátartozik a mozdonygőz, legalábbis nekem. A kupék rozsdásodó, elkoszolódott acéldobozok, lassacskán telemegy fémes ízzel a szám. Várom a vonatra, ez húsz éve volt, utaztam egy Kxxxxxa nevű faluba, ((006))hez. Erősen dohszagú ház, régi építésű, tornácos kulákház, gazdagok, megadták a módját, csak hogy nincs rendesen szigetelve, hiába szellőztetik. **Ott állt a szobában a szétdobott holmik között, a nyitott szekrény előtt, amelyből válogatott, oldalról néztem, ahogy hajolgat. Vigyem el. 'Vigyél el.'**

Eljön velem, mondta inkább maga elé, mint nekem, eljön bárhová innen, aztán nem jött, mert nem vittem el. Nem mondtam semmit, nem válaszoltam neki, hagytam, hogy pakolásson, néztem a mellét. Meg az egészet. Abbahagyta, leült.

Ül, mosolyog rajtam meg magán, magas, erős lány, erős mellek. Meghalt pár éve. Évekig nem hallottam róla, ezt-azt, nem sokat, hogy hozzáment egy fickóhoz, rallyversenyző vagy micsoda, szarul élnek. Nem érdekelt olyan nagyon.

Nem érdekel, csak összefacsarodik tőle a szívem az önsajnálattól. Faragott nekem egy papírvágókést, ha a kezem ügyébe kerül, azzal vagdosom föl a borítékokat. Mikor kimegyek a Keletibe, mindig eszembe jut, most megint. Beáll a berlini vonat, ((443)) pontosan előttem kászálódik le, nincs az orrán a szemüvege, így nem sokat lát. Engem biztos nem, kétségbeesett arccal néz körül, picit meg is ijed, ahogy odalépek, és kiveszem a táskát a kezéből. Aztán már mosolyog, 'várjál, hozok még hármát', mutatja az ujjával, hogy mennyi lesz, túl hangos *hármát*, visszalép, meggondolja magát, a lépcsőről a nyakamba ugrik. 'Csak tizen-nyolc percet késett, nem vész', mondja lelkesen. Lefogyott, és mintha megritkult volna a haja. Ahhoz képest biztos, amilyen volt tíz évvel ezelőtt.

Ahhoz képest, amire emlékszem, és így akkor magamhoz képest. Feltűzi, megáll stabilan magától, megrázza a fejét, hagyja, hogy széjjelcsússzon. Mélyeket lélegzek. Mereven tartom az ujjaim, beszívom a levegőt, lassan ereszttem ki, jólesik, segít, bár nemigen tudnám megmondani, miben. Mindenesetre levegőzők.

Nem velem él. Azt hiszem, igaza van.

Mindenben, legalábbis ebben. Mindenképp velem szemben.

Igaza van, mint nem mindig, csak majdnem mindig, ami szinte ugyanaz. Nekem pedig nincs. Ha föltesszük, ahogy Nietzsche tette, hogy az igazság nőnemű. Az igazság egy nő. Tudom úgy nézni őt, hogy igaza legyen, az egyetlen, akivel ez könnyen megy, ami azért komoly teljesítmény, nem is tudom, kinek a részéről. De nem nézem mindig így, sőt, mikor látom, hogy igaza van, abban se lehetsz olyan biztos. A tükör elé lép, beáll elé, rámered, csücsörít, nem tud úgy tükörbe nézni, hogy ne készülne föl rá. Anélkül, hogy ne vágjon közben hülye képeket.

Ilyesmi kétoldalt a csontsoványságig beszippantott pófájú manökenest. Előre beállítja a szervezetét a tükörbe nézéshez. Tízegynéhány évvel ezelőtt, ezek legalább tíz évvel ezelőtti dolgok, lehet, hogy több is, most már, hogy így leírom, jóval több. Ha elolvasod, még több. Beszívja az arcát, mivel nem tetszik eléggé magának, és nem tetszik így sem, hiába szívja, meg csücsörít, sebj. Figyeltem az ajtó résében, és bosszankodtam rajta, ezt mindig észrevette.

És kiküldött.

Észrevesz, kizavar, 'most rögtön menjél ki, legyél szíves, jó?, arra a kijárat', közli, pedig már rég kihátráltam, annyira, hogy igazság szerint be se jöttem. 'Ha nem mész ki innen, akkor', fönnhagyja a hangsúlyt, nem fejezi be.

Vár. Még. 'Akkor majd én.' Abbahagyja, nem tudom, tréfából-e, most meg vagyok fenyegetve, nem létezik, hogy ne viccelne. 'Na, és mi is lesz akkor, ha maradok?' El kellett volna vennem feleségül.

Ott szépen megkérni a kezét, de nem kértem, ő meg nem folytatta, nem fejezte be, elfordult, mint aki ezzel végzett is. Velem. Vicceltél? Ez viccel? 'Jó, megyek mindjárt', válaszoltam, ahelyett, hogy.

Letérdeltem volna. Átkarolni, bármi, legjobb ilyenkor pár túlzottan teátrális gesztus. Nem hallotta, amit feleltem, ha bajban vagyok, egyáltalán nem hall, a francba. Úgy tesz, mintha nem hallaná, mit beszélek. 'Akkor én megyek el.'

Kikopott, szétszalazódott a szőnyeg az előszoba parkettjén, csúszkál, ahogy megyek kifelé. A véce ajtaja nyitva, a málladozó falú lichthofra nyíló szellőzőablak is, behallatszik a galambok burrogása. A galambok bűdösek és viszolyogtatóak, ((443) aránytalanul retteg a galamboktól, és persze mi az arány. Nem veszem feleségül, épp azt a három évet veszem el tőle, amit nem volna szabad. 3 év. 23 és 26 között. Vagy 26 és 29 között. Ha a közelébe totyog az utcán egy galamb, átperdül a másik oldalra, közben teljes erővel, aránytalanul szorítja a karom. A konyhából kicsap a hőség, hangosan lobog a gáz, nagyanyám zöldséget pucol. 'Ebédre hazajössz?' Kilépek a folyosóra, bevágom magam mögött az ajtót, a korlátra támaszkodom. Oké, nincs baj, vegyél mély levegőt.

Tartsd benn, amíg bírod. Undorító dolog a galamb, az biztos. A lépcsőházból visszafordulok, előkötrom a kulcsot a farmerem zsebéből, benyitok a konyhába. 'Nem hiszem', válaszolom a nagyanyámnak. Milyen primán tudok válaszolni, nem is rezeg a hangom. ((443)) az ágy előtt kucorog. Fölnéz, rám mosolyog. 'Látod, tizennégy perce guggolok? És nem is támaszkodok semminek? Így vártam, hogy visszajöjj, pedig pisilnem is kell, még hozzá nagyon, de még bírnám egy darabig, elhiszed? Így maradtam volna, amíg vissza nem jössz, elhiszed?' 'El.' 'Tényleg?' 'Tényleg.' 'Hát csak ne hidd el. Évekig mégsem fogok guggolni miattad.'

Fötápaszkodik, fintorog, egyszerre megbocsátó arckifejezésre vált, minden megy neki, amit akar, alig túlozza el, mert csak azt túlozza el, amit akar, így lesz mindez, amit tesz, ellenállhatatlanul mulatságos. 'No és te?'

'Mit no és én?'

'Te mennyi ideig bírnál guggolni miattam? Anélkül, hogy üvöltöznél a fájdalomtól? Hogy ne szakadna el a combodon az összes izomköteg? Hánynál bármikor értem? Tudsz hányni elhatározásból? Szórakozásból versenyt okádni? Szív-fájdalomból sajnálni magad? Alaposan körülsajnálni saját magadat? Tudnál így várni rád?'

5

Bement minden áldott reggel az apám a hivatalba. Soha nem beteg, véletlenül sem késik el, nem indul haza előbb, mindig ugyanaz a menet, nem gép. Ugyanaz, mégsem gép, kemény, de puha. Borotválkozásillata van.

Apuszag. Beáll a sorba a páternosztternél, pár kollégáját maga elé ereszti, maga elé enged két fiatalasszonyt a negyedikről, ahogy beszállnak a liftbe, udvariasan félrefordul. Nem mintha így nem látná a lábukat, ne tudna mindent, nem udvariaskodásból, mégis félrefordul, mint aki nem szívesen viseli el a túlzást. Még ha ő idézte is elő.

Nem ő idézi elő. Diszkrét biztonsági terpeszben állnak a nők a folyamatos ki- és beszállásoktól izgalmasan oldalvást billenő kabinokban, hibátlan forma, a nejlonharisnya varrásának hibátlan vonala, tudják, mi a helyzet, ezt szerintem túlzásnak érezte. Hibátlan és hibás. Összekapják magukat miatta, és persze nem ki-

zárólag miatta, de miatta biztosan. Nem csak miatta, hanem a hasonlóak miatt. Gondos szempillafestés, gyakori frizuraváltoztatgatás, kiélezett és bebugyolált, kétségbeejtő ügyek. Agyontárgyalt és elkent ügyek. Több száz ember ugyanabban a nagyvonalúan és gondosan tervezett banképületben, sötétbordó, agyonkoptatott, mégis elegáns futószőnyeg a folyosókon, nőkre és férfiakra szortírozódnak. Ez a játék.

Ebben a játékban vesznek részt, és biztos nem mind egyformán, van, aki sehogy, bár mondhatni, hogy aki nem vesz részt, azzal vesz részt. Mindenkivel barátságos az apám, ez is a játék része, egyik legkeményebb része. **Cigarettát húzott elő**, ez N. L. mondata, fordítás, nem igazán stimmel, legalábbis vele kapcsolatban. A kézfejéhez ütögeti.

Bepattintja a cigarettatárcát, a zakója felső zsebébe süllyeszti. Csaknem **minden ismerősével tegeződött, akivel együtt pezsgőzött**, ami viszont stimmel, ilyen-mivel nemigen törődött, láthatólag nem érdekelte. Nem fontolgatja, nem mérlegel, ezek a dolgok maguktól alakulnak úgy, ahogy. **Csaknem**, de a csaknem mindegyik azért nem mindegyik. *Éppúgy, mint a nemesség, a becsület – amelyet természetesnek tetsző diszpozíciók együttese képvisel a testen – gyakran látható jegyekkel – kormányozza a becsületet bíró férfit minden külső kényszer nélkül.* Fölpolcolt kebelével ül a Rózsika az írógépénél, ahogy belépek az ajtón, édes pillantást vet felém. Mintha tudná, hogy én jövök, sosem mulasztja el.

Ezért megyek be. Ezért van bármi.

Öt óra előtt pár perccel kilebben ez a Rózsi a toalettre, megvárja, amíg eltűnnek a kollégák, apukám pedig visszafordul a lifttől, mert ottfelejtette a kesztyűjét. Rózsi néni az asztalon ül, amikor az apám az irodába lép, fölcsúsztatja a szoknyáját, fekete bugyi, fekete harisnyakötő, jobb lábát maga mellé húzza. Leteszi a cigarettát, egészen lassan fújja ki a füstöt. 'Melyik gyereket szereti jobban, mondja, a fiát vagy a lányát?'

Nem kérdezi, nem vár választ, hátranyúl, a blúza alá, egyetlen mozdulattal kikapcsolja a melltartó pántját, kiráncigálja a blúzából, a padlóra ejti. 'Helyes kisfiú. Föláll neki, ha meglát, tudja? Föláll a füttyköse, tud róla?'

'Szívesen szülnék magának gyereket, tudja, nem?' Mosolyog. Gondosan letörölgette magáról a rúzszt a végében, hogy ne hagyjon nyomot. Csak kevés nyomot hagyjon. 'Azt hiszem, férjhez fogok menni, sejti, ugye?'

'Férjhez megyek', mondja, és átöleli az apám nyakát. 'Ehhez itt, na, mit szólna hozzá? Basszon meg, tessék! Basszál szét!'

'Ahhoz', int a fejével az egyik íróasztal felé, 'tudod, melyikhez, ahhoz a kis lelkes hülyéhez. Megmondtam neki. Mindennap ezzel jön, könyörög, nem hagy vele békén, mit szólsz hozzá? Mondtam neki, hogy jól van, öcsi, nyugodj le, hozzád megyek. Megbaszol? Basszál meg! Csinálad!'

Ha bementem a hivatalba, odaülhettem a Rózsi gépéhez, meg volt engedve. A Rózsi néni által bemelegített székbe. A Rózsika segge által előmelegített székbe. Becsavar nekem egy üres papírlapot, közben véletlenül erősen a vállamhoz nyomja a mellét. Két lap, közte indigó, összeilleszti, gondosan összeütögeti az

asztal lapján, hozzám ér, egy pillanatig hozzám dől, én előzékenyen odébb húzódok, nem zavarja, megint nyomakodik, ez a veszélyes játék ment köztünk, ezért jártam be.

Írógépelni, meg a dörgölődés. Ekkora gombóccal a torkomban. A szag, ami áradt belőle, az indigószínű ujjbegye, meg a harisnyatartója kivillanó gombjai. Az összes ujjá indigós, ha hozzám ér, lila leszek.

És hosszú a körme. Helyes kis perregő, csattogó, csilingelő hangokat ad ki a gép, sor végén éleset csörrent, olyankor erőteljeset ránt a fémkaron, sort vált, néztem, ahogy gépel. És megkeményedett a fütyim, ez szörnyen zavart, féltem, hogy meglátja. Lepillant, meglátja, hogy dudorodik elől a gatyám, elmosolyodik, rám villantja a szemét, már el is fordult. Nem nézek vissza. A hímoszslán mindenképp megöli a nem hozzá tartozó kölyköket, mert a nőstény a szoptatás alatt nem tüzel, és az neki nem felel meg.

Nem kényelmes. Kétszer nagyobb a nősténynél, látható előre, mi lesz, semmi különleges amúgy. Az erő látszik mindennek előtt, az van legelől, erőből megy.

Meg még valami másból is, amit nem látsz, csak érzel. Belátásból, ha jó ez a szó ide. Heverészget egész nap, öreg hím, nem vadászik, nem csinál semmit, hanem van. Föltápáskodik, visszazöttyen, irgalmatlan lassúsággal csukja le a szemét. Nagyon lassan tudja lecsukni a szemét. Ő van, mert kicsoda más.

Ha pedig egy rivális kerül a körön belülre, akkor kezd el működni, de csak akkor. Irgalom nélkül, megállíthatatlanul, mint valami gépezet. És ki nem az?

Ki nem úgy működik, mint egy gépezet? *Mint erő (az illető „nem tehet ellene”) irányítja tetteit és gondolatait (kettős értelemben – útmutatás is, parancs is), de sohasem automatikus, elháríthatatlan (az illető kivonhatja magát, nem állhat a helyzet magaslatán), nem kötelező szabály vagy holmi rideg számítás verdiktje.* Észreveszi az idegen nőstényt a kicsijével, elindul feléjük, szép komótosan. Baromira ráér. A nőstény nem hozzá tartozik, mert a kölykét vigyázza, a kölykéhez tartozik, ezt az állapotot fogja most beszüntetni. Ennek a nősténynek a különállását. Az persze mindent tud.

Tudja, hogy késő, nincs mit tennie, összes erejét mozgósítja ez a helyzet. Késő, nincs remény, mégis igyekszik, leteszi a kicsit, eddig cipelte magával a foga között, óvatosan kipottyantja a pofájából egy bozótosban, a hím elé szalad, hatalmas ütésekkel próbálja kitéríteni. A hím föl sem veszi, nem is érzi, mintha nem volna ott az a másik, nem foglalkozik vele, odacammog az egyhelyben totyorgó, némán nyűszítő oroszlánkölyökhöz, foga közé kapja, párat ránt rajta. Oldalvást rántja. *Afféle testté lett amor fatiként, sorsszerűségként működő, transzcendenssé vált társadalmiság,* ezeket Bourdieu el kéne, hogy mondja neki. Sorsszerűen működsz, oroszlán. Csüng a hím pofájából a kis állat hullája, mint egy rongydarab.

Elpirulok, és a pirulás miatt azonnal megharagszom magamra, ez ismerős. Mélyen elvörösödök a Rózsitól. A Rózsika előtt. Nők miatt. Egy lány miatt. Gondo-

lok egy lányra, és máris, és nem értek az egészből semmit, a pirulást végképp. Semmiből végképp semmit. Sok lány van, hemzsegek a folyosón, vonulnak föl a harmadik emeletre, korzóznak az iskolaudvaron, azért mind az összes biztos nem tetszik, olyan nincs. Majd meg fogok nősülni? Összeházasodom az egyikkel, kiválasztom az egyiket, mint mindenki. A legtöbb nem is tetszett, és ha az összes tetszett is, miért kéne emiatt pironkodnom? Eleve beletörödni?

Abba, hogy nem megy, abból indítani, hogy nem fog észrevenni, úgysem sikerül. Átnéz rajtam. De miért nézne át, miért ne sikerülne, és miért kéne ebbe így azonnal beletörödnöm? Tetszik az egyik, bámulom, őt vettem észre, téged nézlek, mert te jársz ebbe az iskolába, ide lettél beíratva, neked van ilyen szép hajad, ilyen csípőd, jössz felém a tanterem előtt, és nem felém, hanem abba az irányba, egyenest nekem tartasz, majdnem fellöksz.

Ha el nem lépek, de ellépek, nem próbálom ki.

Oldalt húzódtam egy lány miatt, a falnak tol, nem mintha tudna róla, falhoz akarna nyomni, csak úgy, mert igyekszik előre az iskola folyosóján, hol máshol igyekezzen, ha nem térnék ki előle, nekem ütközne.

Esetleg, vagy kikerül, mint egy otffelejtett, német brikettel teli vödröt, hát tényleg ennyire nem vagyok látható, vagy mi van? És közben ilyen szerencsétlen pófát vágok, amilyet vágok? Ellépked mellettem, és nem is tudom, örül? Ennek örül? Tud örülni, és én szerepelek abban az örömben?

Errefelé biciklizik, itt lakik a közelben, ugyanabban az időben megy tejért a Margit nénihez, mint és, pont mellénk pakolták le a szülei a cuccukat a strandon. De nem ám azért, hogy vegyem észre, vagy ne vegyem észre, nem miattam, miattam aztán tuti nem. Fekszik a pokrócon, szerencsére hanyatt, szerencsére megfordul, szerencsére nem látja, hogy nézem. A boltban kettővel előttem áll a sorban, még jó, hogy nem pont előttem.

Esetleg közvetlenül mögöttem, mert így jobban látom, és nincs semmi feltűnő benne, mármint abban, hogy bámulom. Abban, hogy így ügyet se vet rám. És nem ér hozzám semmije. A strand pénztáránál a hátam mögé lépett egy lány, ahogy megpördült valami miatt, a lábamhoz ért a szoknyájával. Virágmintás ruha, nagylány, én meg rövidnadrágban vagyok, nyilván kisfiú vagyok, a szoknyája széle megcsiklandozta a lábszáramat. Nem is érthetem ezeket a dolgokat, de azt ilyenkor még nem lehet tudni.

Hogy nem látnak engem. Mert csak tizenhárom múltam. Tizenöt leszek. Nem is vagyok, és nem úgy, hogy nem létezem, hanem a nők számára nem. Nem vesz észre, véletlenül se jönne velem moziba, sem sehova, nem jönne hozzám feleségül. Majd, nem most.

Majd se. Egyszer meglátogattam ((002))t, beteg volt, napok óta nem láttam az iskolában. Kora délután, hamar sötétedik, egyedül volt otthon, feküdt az ágyban, de akkor meg hogy mentem be? Fölkelt, beengedett és visszafeküdt, vagy mégiscsak otthon volt az anyja, és az eresztett be? Feltérdel, előrehajol, hogy elérje az állólámpa kapcsolóját, látom a mellét a hálóging nyílásában, jó-jó, és jaj, most mi legyen? Mint tegyek, minek kell ilyenkor történni? Szabály szerint? Vagy igazság szerint. Nem történt semmi, nincs szabályzat és végképp nincs igazság, nem tudtam róla, hogy léteznek szabályok.

Létezne igazság. Hogy ha nincsenek is szabályok, legjobb betartani azokat, ahogy létezik igazság is, csak ha folyton ilyen csüggeteg pofákat vágok, akkor maradok ki végleg belőle. Pár napja ((806))val beszélgettünk a kertben, ültém a nyugágyban, ő állt előttem, élvezettel toporgott a meztelen talpával a fűben, nyomorgatta a fűcsomókat, aztán egyszerre felém fordult, és előre hajolt. Hogy fölvegye a ceruzáját. Mert leejtette. Épp úgy, azzal a mozdulattal, ahogy ((002)), majdnem negyven éve. Pontosan harmincnyolc évvel ezelőtt.

Nem volt rajta melltartó, be lehetett látni neki, engedte, hogy bekukkantsak a trikója alá. Direkt hajolgatott így, látszott rajta, hogy közben remekül érzi magát, és azt akarja, hogy nekem is legalább ilyen jó legyen. Lássak be. Álljon be az egyensúly. Jó is volt.

Prímán és *lassan* beállt egyensúly, ritkán jön így össze, pedig enélkül nem sikerülhet, *a világon minden dolog minden tevékenység így a férfi–nő ellentétre szűkíthető le*. Erre a fajta őrijítően ellentétes mozgásra. Fekszem, ő áll és lehajol, balett, össze vagyunk kapcsolva. Ahhoz képest mozgok.

Hozzá képest. Mint mikor nekiállsz fölfújni egy luftballont, és azt veszed észre, hogy a lufi egy idő után visszafúj. Előbb még csak finoman, de ha erőlteted, hát erősen fúj vissza téged. Van egy határ.

Ha túlzásba viszem, bár hogy hol is kezdődik a határ, és mi túlzás, minimum rejtélyes. Abbahagyom, mert kifogyott a szufla, nyomban kezdi visszanyomni a levegőt, amit komoly munkával beleküldtem. Összecsavarintom a nyílásnál, akkor viszont vége, elkészült, azzal jelentem be a végét, hogy abbahagyom a fújást. A nők nem tudják, mit tesznek, vagy inkább okoznak, ez az alap. Nem változó alap. Nem tudják, mit okoz, amit tesznek, ilyenekkel végképp nem is törődnek, és igazuk van. Nem az ő dolguk, igazából a saját helyzetük foglalkoztatja őket.

A pénz foglalkoztat. A legszebb benne, hogy nem értik, amit csinálnak, ezért jut eszedbe róluk olyan sokszor az a szó, hogy ártatlanok. Hogy ártatlan, azzal a szóval együtt, hogy pénz. Ez a legvonzóbb bennük, ettől pirulsz el nyakig.

Ezért akarod megbaszni. A pénz mint jel, mert van, aki egyenesen megriad attól a szótól, hogy pénz, pedig az működteti, és van olyan, aki nem, sőt élvezzi, pénzpénzpénz, pénzpénzpénzpénz, amit jelent, attól viszont egyik sem riadozik. Nem akar neked rosszat, miért ne legyen neked is jó az, ami neki, ezzel nem foglalkozik, mert a pénz érdekli, azt akarja, amit a pénz jelent. Kérj meg egy nőt, hogy mondja ki egymás után többször azt a szót, hogy pénz.

Pénz. Egymás után háromszor. Aztán egymás után négyszer. Tudja, nem érti, mégis megteszi, mintegy a nem-értés ellen.

7

Meg a fizetés.

Fizetésért, más nem számít. Fizetnek vagy nem, magasról ejt minden másra. Mélységesen lenézi mások munkáját, mindent, amivel a többi nő foglalkozik, a

kis undok sürgésüket-forgásukat, meg ahogy riszálják magukat, és, bár ezt végképp nem mondja, lelke mélyén a sajátját is, a sajátját a leginkább. Unja és megveti, pénzért csinálja.

Kevés pénzért ráadásul. Vagy élvezi és megveti, beleveti magát, és megveti magát miatta. Nem azt a dolgot, amit kénytelen elvégezni, a melóját, hanem hogy el kell fogadni, amit mondanak neki, bólintani rá, jó képet vágni hozzá, egyáltalán, muszáj neki foglalkoznia bármivel, ahhoz képest, hogy kizárólag magával foglalkozna. Aludna és álmodna. Feküdne és álmodozna, ezért kapná a pénzt, de nem ennyit, és nem is ezért, csak úgy kapná, mert van. Létezik, tehát kap pénzt.

Beülne egy furcsa szagú körúti moziba, félig behunyt szemmel nézné az előzetest, a legidiótább reklámokat, aztán mikor kezdődik a film, erősen lehunyná a szemét. Befogná a szemét, lefogná az ujjával, igyekezne minél tovább így maradni. Nem venni levegőt. Egy kád forró vízben festegetné a körmét, óvatosan kiborotválná a pinája körül a szőrt, a tükör előtt forgolódva, magában szentséggel vizsgálná a combján a kezdődő cellulitist.

Hogy van-e vagy nincs. Van, nincs, ilyesmikről lesz szó itt, még nem tudom pontosan, hogy miről. **Arról a divatos élettani kérdésről: van-e határ az ember életműködéseiben lelki és élettani jelenségek közt, s ha van, hol.** A nőkről. Meg az Igazságról, aki egy szónokias pózban álló mezítelen nőalak.

Eszményi nő, merő *egy* eszmény, az (az) Igazság (, hogy tiszta-pusztá) *idea, az el nem érhető transzcendentális jelölt trópusa*, így Jacques Derrida, Nietzsche után. Csupasz retorika, ideális pozitúrában, mindjárt, várjál csak, nem sokat vacakol, azonnal hátat fordít neked, letérdel, előre hajol, két kézzel széthúzza a farpofáit, tessék. Csábító póz, a legcsábítóbb, csillog, hideg és síkos, ha közelítesz hozzá, kisiklik a markodból, gúnyolódva, nevetve elúszik előled, mint a rettenetesen vágyakozó törpe, Alberich elől Woglinde, Flosshilde és Wellgunde, a Rajna sellői.

Illetve nem azt nem tudom, miről szól, hanem hogy hogyan. Remélem, okoz majd némi meglepetést nekem is. Megváltoztatja az életem. Visszaváltoztatja, mint a békát a mesében egy csók.

Ötkor csöngetnek, finis, percek óta ugrásra kész már, akkor mind gyorsan belebújnak a kabátjukba, morognak egymásnak valami köszönésfélét, és igyekeznek kifelé, erről a szörnyű, szörnyű helyről, ahol a fél életüket töltik, fogalmuk sincs, miért, hát, nagyjából ilyesmikről.

Kitépi a szekrényből a télikabátját, kifelé menet belebújik, nemigen udvariaskodnak az ajtónál, a fiatalabbaknak eszük ágában sincs kivárni a liftet, kettesével szedik lefelé a lépcsőt. Hogy hova a sietség, az megint más dolog. Mindenképp el.

Innen, mert minden, ami igazán van, amúgy is máshol van. Váratlanul előszivárgó csípős szagok, csupa összelövdözött homlokzat, bodorított hajú aszszonyságok pocskék parfümje, mélykék füstfelhőt pőfékelő teherautók, egymással üvöltöző cigányok, nagyon furcsán álldigáló rendőrök a szélsebesen elmúló délutánban. Merev, ügyetlen, huzatos és rossz az egész.

Erről a rossz egésről. Rossz szabás, rossz tartás, drapp, kifakult sárga, kikopott rózsaszín, az ötvenes évek vége felé lefelejtették a színeket a pesti utcákról. Semmi váratlan, olyan, ami a legkönnyebben kiszámítható ne lett volna. Nincs színés, minden egyformán színtelen, mindenki ugyanolyanban járkal, nem is szürke, inkább drapp, szabványra nyírt, drapp birkák, elege van belőlük, tolonganak itt neki, vagy nem neki, de tolonganak és eléállnak.

És lökdösik, lökdösődnek, elmúlt megint az életéből nyolc óra, zötyög a villamoson, megírt ennyi meg ennyi istenverte hivatalos levelet, legalább nem törött le gépeléskor a körme, nem szaladt le a szem a harisnyáján, ebédnél nem ette magát túl, indul haza, és csak reméli, hogy az a nyomorult férjeura még nem lesz ott. Otthon, baszd meg! Minél később érkezik, és onnan, ahonnan akar, neki aztán édes mindegy.

Édes, édes, édes.

Egyáltalán nem jön meg, és a gyereke sem lesz otthon, hanem valami idióta vívődézésen lesz, az anyja se, mert az meg elment a gyerekért, hanem egyedül lehet, nem szól hozzá senki. Mert mind sorban megdöglik, a kis fiacskája, az anyja, a férje, a férjét elüti a troli, a gyereket átszúrja egy elpattanó gyakorlótőr, az anyja elájul.

És nem tér magához. Hanem megpusztul már végre. Pusztulna el. Ez az egész.

Haza meg otthon, menjenek a jó ízébe. Ül a vécén, simogatja a klitorisát, combközépig tolt bugyival fekszik az ágyon, sikoltozik, kézfejét a szájához szorítja, a főnökére gondolva élvez. Arra a rohadt gecire gondol, ahogy tövig feltolja benne a micsodáját, arra, hogy pusztá seggel ül a Remington klaviatúráján, és az a geci keféli. És mikor érzi, hogy jó lesz neki, kihúzza magát belőle, és az arcára élvez. És hazamegy.

Vállára kanyarítja a zakóját, szó nélkül, oda se vakkant neki, nem csókolja meg, nem csókolja meg a kezét, otthagyja, meg se várja, amíg összeszedelőzködik. Ne is várja, ott rohadjon meg. Kuporog az írógépén, a keze fejével gondosan szétkeni magán az ondót, maga elé mered, és tényleg fogalma sincs arról, hogy most mihez fogjon, de igazán. Valaki kitartóan zongorázik a közelben, a szemközti házban lehet, melléüt, újra elkezd. Lépjen ki a harmadik emeleti ablakból?

Vagy menjen a kölyökért, akinek lehet, hogy nem is ma van az edzése? Hanem pénteken? És vásároljon a közértben sajtot, kenyeret is, és mit is még, mert kurvára elfogyott minden?

Amúgy meg, mint nézhetetlenségig kifakult színes filmek sora, ment szépen, ahogy ment, a maga módján, az egész úgynevezett szocializmus. Köpködtek az utcán. Ez az alap. Erre jön egyfajta általános szagegyveleg, enciánkék benzingőzből, mosószippannból, lehetetlen kölnivizekből, slendriánul takarított kapualjak kipárolgásából vegyítve. Néniken lévő apró virágmintás, műanyag kö-

penyféle otthonka, de ne lépj túl közel hozzá. Meglepően kevés, parányi fürdőszoba, a legszebb időben is szigorúan csukva tartott ablakok, nyitott peronú, zsúfolt villamosok, **gyűlések** pállott levegője, mindenki cigarettázik. Mindenki normálisnak tartja, hogy mindenki cigarettázik. Normális füstszag, az elsárgult csipkefüggönyökbe ivódott dohányfüst, nikotinszagú lányok.

Szép lányok, nikotinszaguk van. Olykor kitárják az ablakokat, szellőztetnek, úgy-ahogy kimegy a füst, kimegy a meleg is, akkor megint telefüstölik, a testükkel bemelegítik az emberek. Egyszer csókolóztam egy keletnémet lánnyal a verőcei kempingben, és közben csuklottam. Ő meg cigizett.

Szünetekben csuklok, mindig olyankor tartottuk, csuklásnál, a szünetet, akkor tartottam szünetet, mert mikor máskor, közben próbáltam úgy tenni, hogy ne vegye észre, nem tudom, miért. Miből gondoltam, hogy nem veszi észre? Szégyelltem.

Pont most bírt rám jönni, nem tudom visszatartani. Idegességemben. Kínlódás a boldogság körül. Miatta idegeskedtem, a német csaj miatt, ezért kezdtem ilyen időtlenül csuklani, aztán meg azért idegeskedtem, hogy miért csuklok.

Ilyen hülyén. Egy német előtt. Vagyis egy lány előtt, miközben ő halál nyugodtan cigarettázik, füttyül rá, hogy csuklok vagy nem. Nyilván rögtön észrevette, az első csuklásnál, de nem szólt, úgy tett, mintha mi sem történt volna, csuklok, kész, neki aztán mindegy. Ha rám jött, kiszálltam belőle, kihúztam a nyelvem, csuklás, aztán folytattuk. Ő hagyta abba szerencsére, rágyújtott, csók, csuklás, közben szívott pár slukkot, a cigit ügyesen a padra helyezte, a pad támlájára, fa meg az egyik kőbak illeszkedéséhez, a parázsló vége a levegőben maradt, az egész magától értetődően természetes, mintha a legtermészetesebb volna csuklás közben csókolózni.

Meg cigarettázni. Meg az égő csikket a pad támláján egyensúlyozgatni csókolózáskor.

Mintha a németek folyton csuklanának és pöfékelnének csókolózáshoz. Lehűlt a levegő, remegek a hidegtől, és még ez is, hogy nem bírom abbahagyni. A lány nem fázott, nem látszott rajta, ült türelmesen, és nagyon jól nézett ki. Kigomboljam a blúzá, hagyta, hogy fejemet a melléhez szorítsam, nem egészen értem, miért, de jó, hogy így csinálja.

Tudja, és kész. Másnap reggel elutaztak. Ha jött volna szembe a körúton, nem ismertem volna meg. Este ((002)) mellett feküdtem az egyik faházban, a felső emeleti ágyon, dörzsöltük egymást, hideg volt, nem fáztam, közben az alsó ágyon a ((221)) aludt, vagy úgy tett, mintha aludna, és én rá gondoltam. Inkább mellette szerettem volna feküdni, a kezem a testére feszülő, jócskán kinőtt műszálas pulóvere alá préselni. Ettől élvezni. A szerelemtől.

Szerelemből élvezni, de hát nem így történt, hanem attól élveztem el, hogy miközben a ((221))re gondoltam, meg az előző éjszakára, a kempingtó partján a lipcsei lányra, a nikotintól keserű nyálára, a fagyközeli hidegben köldökig kigombolt blúzára, a ((002)) kitartóan és meglepő ügyesen markolászott.

Ahelyett, hogy lemásztam volna az alsóágyra. Vagy hagytam volna, hogy a Híradó mozi szeparéjában beleüljön a faszomba.

Ha tudtam volna, hogy is kell ezt *megoldani*, de honnan tudtam volna? Semmi ilyesmiről semmi, és ha esetleg mégis ő kezd hozzá, azt is biztos teljesen reménytelennek éreztem volna. Egyedül találom ((221))t a faházban, belépek, azonnal kihátrálok.

Még mielőtt meg nem lát. Kotorászik a táskájában, keres valami rejtélyeset, fölpillant, lehet, hogy észre is vett, és most csodálkozik, nem érti, mi van, miért tűzök el ilyen hirtelen. Arra vágytam, hogy ott legyen, egyedül legyen, **de ahogy megláttam**, lefagytam a helyzettől.

Közben meg izzadtam is, égett a pofám, égés és fagyás. És dühös vagyok, szégyellem magam, saját magam előtt.

Mivel más nincs ott. Szerencsére, mert még idejében kifaroltam, remélem, nem látta meg. A végtelen szerencsétlenségemet, hogy mi az, nem merek *lépni*, vagy hogy kéne ezt mondani, most már így lesz mindig, félek bemenni a házba, ahol egyébként alszom? Majrészok, mert ott van a ((221)) vagy bárki, vagyis hát nem bárki, hanem épp ((221)), akinek már lassacskán illene valamit mondanom azon kívül is, hogy helló, de hideg van, te nem fázol?, megmondani neki, jó, de nem most. Majd később. És mit?

Mert most még egy csepp sem vagyok készen, nem találtam ki, hogy mit mondjak, mert köszönök neki, addig rendben, és utána mi legyen? És mi lesz, ha elrontom, baromságokat beszélek, simán kitelik tőlem, bármikor összejön nekem, ő meg kinevet, **ez szörnyű**. Az *érzelmeimet*.

Nevetni kezd rajtam. Nem olyan **szörnyű**, semmi különös, csak nem fogja megérteni, mert idegességemben majd összeveisza hablatyolok, nem bírok összerakni egyetlen épkézláb mondatot.

Egyáltalán, miért vagyok ilyen furcsa állapotban egy osztálytársam miatt, egy igazán rendes lány miatt, mi ez a cirkusz? Mit akarok tőle, ha nem akarok semmit? Márpedig nem akarok. Legalábbis nem tudok róla, eddig biztos nem tudtam róla. Megérinteni a mellét? **Valami miatt nem lehet** vele rendesen **beszél**ni, eddig lehetett, most már nem, de mi az a valami? Ami egyszer csak keletkezett, mert előtte, tavaly, vagy valahány napja még nem volt? Ki kéne cserélni.

Ki kéne engem cserélni. Nem kéne engem kicserélni? Egyszerűen nem emlékszem, én nem *most* nem emlékszem, hanem *az* a kisfiú sem, **végképp nem emlékezett rá**. Végképp, ez mennyire ideillő szó!

A **jégpálya** például, az komolyabb terep. Rideg, kemény, ha esel, ne sziszegj, kelj föl azonnal. Recseg a mikrofon, senkit nem zavar, az *Elpattant egy hűrt* rakták föl most már nyolcadszor, erre köröznek, egész közel csúszkálnak mellettem a lányok. Pár évvel később következett még a tánciskola a pianínójából föl se pillan-

tó zongorista nénivel, meg egy csontsovány, nyársat nyelt, élesek rikkantva dirigáló táncanárnővel. Csacsacsa sztepp-szepp, csacsacsa lép-lép, előrefeszítette a tűhegyes vállait, úgy mutatta a lépéseket. Alaposan fűtöttek, két vaskályhát is beállítottak a teremben, agyonizzadtam a nejloningemet. Mindenki, a csajok is, szerencsére.

Ők is izzadtak, nem volt vész, mindnek átvizesedett a hóna alatt a blúza. Társastáncok, azokban legalább jó voltam, korcsolyázásban nem. Megtanulhattam volna rendesen korizni, nemigen sikerült, apám nem járt velem a jégre, a sebesülése miatt szóba se került, az anyu igen, viszont nem volt korcsolyacipője, és kurbli-sat nem volt hajlandó fölvenni. Nincs pénz rá, hogy vegyen magának, mérsékelt lelkesedéssel figyel, ahogy szerencsétlenkedem, próbálom a bakancshoz csavarozni a vasat. Szerintem bosszankodott rajtam. Le fog esni.

Fogadjunk.

És el fogok esni. Leesik, elesek, nagyokat zúgok, lejön a korcsolyám, nem túl dala-liásan működöm a többi menő hokikorishoz képest, igazi égés, remélem, nem látják. Nem figyeltek rám, megszoktam, ehhez szoktam hozzá. Rám se pillantott.

Az elképzelhető legkurtább pillantást vetette rám. Mindenképp az volt, hogy én, szerintem, figyelek rájuk, ők viszont nem figyelnek rám, és biztos mindig az nem, akit szeretném, ha legalább észrevenne. Nem állandóan, nem amikor seggre ülök a jégen, hanem általában. Vagyis konkrétan. Szerintem anyukám se nagyon figyelt, mert ugyan mit figyeljen a idétlenkedésemen. Menjek oda ahhoz a lányhoz, csúszkáljak át a másik oldalra így, ezzel a vacakkal a lábamon?

És hívjam ki a büfébe egy teára? Persze, menj oda, hívd meg, ne csússz el, ne izgulj semmiképp. **Nem szabad izgulnod, nyugodtnak kell lenned. Min izgulsz, miért?** Igen, és pont akkor lejött a bakancsomról ez a szar, lelazult, és csak az egyik, iktó hülyén néz ki így ez az egész.

Ahogy a bal lábamon egyensúlyozva kurblizok. **Hallgass, ostoba.** Csúszkáltam, ahhoz képest ügyesen, nem sokszor estem el, ez volt. Pont elégszer ahhoz, hogy nem éreztem magam jól. Így nem lehet. Leizzaszt.

Összeolvaszt. Ha nem vagy elég jó abban, amiben jó akarsz lenni, akkor hagyd abba. Vagy addig gyakorold, amíg jó nem leszel, és ez így még csak nem is olyan egyszerű, mert eleve jónak kell lenned abban, amiben hosszas gyakorlatozás után igazán jó leszel, ahhoz, hogy igazán az legyél. Ami nagyjából annyit tesz, hogy nem érdemes sok mindennel kísérletezni, mert akkor sokszor zúgsz el, és a kelleténél kevesebb esélyt adsz a lányoknak arra, hogy ne a legostobább helyzetben, a seggeden csúszva lássanak.

Ahogy törlőd épp simára a jeget. És még ez az igyekezet is, hogy nem látsz az igyekezettől, mert a saját igyekezetedet látod. **Találkozol egy ismerősséddel, az odakiabál neked, nem érted, mit karattyol, azt se tudod, ki volt, na mindegy, elpattant egy hú-úr, francot sem érdekel, most odakorizok lazán a ((013))hoz, aki-vel az angolkeringőnél kerültem sorra, meg a barátnőimhez, vagy kik azok, és mit tudom én, mit mondok majd. Hogy angolkeringőzzünk? Milyen jót angolkerin-gőztünk szerdán?**

Mindegy, mondom, ami jön. Miért ne jönné, szavak, nem?, ismerek szavakat, szoktam szavakat mondani, mondatokat meg ehhez hasonló, nem fontos beszarni, eszembe fog jutni pár szó, vagy nem? És akkor **csaknem visszafordulok, olyan szorongás fog el**. Pedig már majdnem ott vagyok, látják, most kanyarodjak vissza innen szégyenszemre?, ráadásul az megy mindig a legrosszabbul, az elegáns bal kanyar. Igen, és akkor már kész, hallok a saját hangomat, hogy nem akar-e, vagyis nem iszunk-e egy teát, nincs kedved meginni velem egy teát, és hallok az ő hangját is, kösz, **feleli hidegen**, most ittam, irtó vacak. Tisztára szirup, undorító. Ami igaz is, forró és szirupos. Tény.

Én is utálok.

Nem utálok, csak nem szoktam teázni, és akkor miért pont ez az állatság jutott eszembe, a szirupízű tea, nem értem. Mi ez a hang, ez az indokolatlanul őszinte hamisság bennem? Nekem ezek szerint mindent le kell nyelnem saját magamtól?

Nem a tea, most nem arról a teáról van szó, hanem a mindenről, meg a nyelésről. Arról, hogy tényleg minden kitelik-e tőlem, vagy ez azért túlzás. Az *Elpattant egy húr* nem mehetett különben, hanem az ment nyolc percenként, hogy *Megáll az idő, az égen néma, álló csillagok*. Nem jut eszedbe bármi épkezláb, nem értesz te, de igazán semmit, öcsigyerek, kár igyekezned. *A Földön csak te vagy és én vagyok*. Ha mégis bármit meg akarsz érteni, nézz állatfilmeket.

Oroszlánokról szóló filmet, és úgy nézd, hogy közben ne akard mindenáron érteni is. Inkább díszítmény, sorminta. A nőstény oroszlánt, ahogy igyekszik megmenteni a kölykét egy hímtől, mert az a más alomból származó kölyköket azonnal megöli. Egy hím oroszlán cirka kétszer nagyobb testű a nősténynél, okkersárga, és ha bekapcsol nála a program, megérzi, hogy veszélyesekké válhatnak, saját fiait is megöli. Majd, még most nem, ráér, lusta megmozdulni is a hőségben, nyüzögnek az orrán a legyek, pontosan érzi, hogy a nősténynek úgyszólván esélye a védekezésre, így aztán sokszor addig vár, míg a kölykök mégis megússzák. Elmenekülnek, odébbállnak, elkóborognak onnan, így van kitalálva, és milyen hibátlanul. **Állatkert**.

Mindez, ami van, meg még a legyek is. Ó, bánatos lelkek vigasza. Ó szívem, folyjon a könnyek árja.

10

Folyt bizony. Kisfiúk igazából nem kellene senkinek.

Kutyának se. Ez is alap. Az anyjukon kívül, meg még esetleg a nagyanyjuk. Az anyjának se biztos, hogy kell, marad, nem is a legrosszabb esetben, a nagymama. A lányok kizárólag az idősebb fiúkat látják meg, nem tudok úgy állni, hogy engem is lássanak, nem is próbálkozom. Igyekszem úgy állni, hogy észrevegyen, és én ne vegyem észre.

Azt, hogy észrevesz vagy nem vesz észre, mert úgyse vesz észre, fölösleges igye-

kezet, csak rosszul alakulhat. Hiába nyomulok, annál rosszabb, mert olyankor bedobja azt a jellegzetesen nőies, *gyanútlan* nyaktekergetést, nyaknyújtogatást, ahogy mögém akar látni, a mögöttem levőt látni. Jól csinálják amúgy, és ha jól csinálják, rendesen, az tiszta ügy. Nem figyel rám, de miért nem? Vagy figyel?

Ez tulajdonképpen figyelem? Az figyelem, hogy nem vesz figyelembe? Sőt, ez a figyelem, ez *igazi* figyelem, mert arra figyel, hogy kikerüljek a képből, a látószögéből, ne is kerüljek bele? Arra koncentrálni, hogy ne zavarja lehetőleg semmi, minél kevesebb körülmény zavarja meg, ez normális, nem?

Körülmény vagyok, ez normális, nem? Ne zaklassák, ne kerüljön abba a helyzetbe, hogy valaki őt zaklatja pusztán azzal, hogy egyáltalán létezik, korrekt ügy, mindenki így van vele. Szenvedek, és idegesítő lehet, ha látja rajtam, hogy szenvedek miatta, akkor nem egyszerűen csak un engem, hanem idegesítem is. Az apámat észreveszik, látom, tetszik is nekem, nem mintha helyettem vennék észre, ebben a cirkuszban nincs helyettes, senki nem helyettesít senkit, csakis példa. Meg az ajánlat hozzá, hogy tessék, szabad követni.

Ha tudod. Utánozni. Majmolni. Füttyülni rá. Belép egy étterembe az apám, és az igazából milyen. Hogyan lépj be. Nemigen jártunk étterembe, nem volt hozzá pénzünk. Egyszer-kétszer, gyakorlatilag soha, és ebből kéne valamit kihozni.

Így utólag, mert akkoriban miért figyeltem volna oda? Hacsak azért nem, mert szól nekem, rám szólt volna, fiam, most ide bemegyünk, körülbelül így kell ide bemenni, na. Látod? Ilyen viszont nem volt, még hasonló sem, figyelek vagy nem, megjegyzem vagy alszom közben, alvajárok, nem foglalkozott vele.

Nem foglalkozott velem, ez rosszul hangzik, lehet, hogy nem foglalkozott velem az apu, de törődött velem. Az volt a foglalkozás, hogy nem volt foglalkozás. Majd megtanulom így. Így is, úgy is, a magam bőrén, ellesem, rám ragad. Foglalkozott velem, de rosszul. Bár a legjobb szándékkal. Merő egy jószándék. Belép ez a merő szándék egy közepesen vacak **vendéglőbe**, nem létezik, hogy ne vegyék észre azonnal.

Hogy egyből ne javuljon föl a kóceráj, a mindenbe leginkább beleszaró, halál unott pincér is ne penderüljön oda, mint dróton rángatott bábú, ne kezdjen el úgy működni a személyzet, ahogy elő van írva. Ne változna meg körülötte pillanatok alatt, legalább pillanatokra, a rendszer. Kiiktatja a rendszert. Leül egy asztalhoz, oda lett vezetve, körül se néz, épphogy kinyitja az étlapot, összecsukja, halkan beszél a diszkrétén felé hajló főúrral, egyből megtalálja a hangot.

Anyám is, ezekkel az úgynevezett egyszerű emberekkel, ő biztos végképp nem hibázik. Mert tényleg létezik olyasmi, hogy egyszerű emberek és nem-egyszerűek, tetszik vagy nem, onnan tudom, hogy én nem találom meg a hangot velük, és anyukám megtalálja. Apám is, az anyám viszont tökéletesen és villámsebességgel, mikor ő beszél ezekhez az úgynevezett egyszerű emberekhez, ahogy beszél velük, abban véletlenül sem tévedne el, minden ijesztően rendben, semmi hamis hang. Rendbe hozza, abszolút hallással, és akikkel így beszél, azok az úgynevezett egyszerű emberek. Csak hamis hangokat adok ki, az anyu soha. Hallom, megvan hozzá a fülem, mindig eltévesztem, ő nem.

Apám se, főleg ha pincérrel beszél, taxisofőrrel, házmester, rendőr, ilyesmik, a többit anyámra hagyja, nagyanyámra, szerelőket, a szobafestőt meg a Julcsát, főleg a Julcsi barátját, Jánost, aki villamosvezető. Mond pár szót a főpincérnek, az hosszadalmasan és, sajnos, alázatosan válaszol, nem hallani, miről diskurálnak, igaz, nem is érdekel. Sőt idegesít. Nem hallottam, mert nem érdekelt. Éhes voltam, izgatott, unott, bamba, dühös, nem emlékszem, nem érdekelt. Most érdekelne.

Semmi nem érdekel jobban. Erről szólna ez a könyv, leírnám szépen, amit mond, a szavait, ahogy mozdul, kitalálnám szépen. Ki is találom, nyugi. A pincér tüzet ad neki, készségeskedik, **odaság valamit**, látom, ahogy a kettővel odébb levő asztaltól egy spiné leplezetlenül fixírozza a partnere válla fölött. Az anyámat is megnézi. Engem kihagy. Ahogy elkapja a fejét, észrevette magát, talán rámorult a férje, jókora fekete kontya lassan oldalra billen.

Aztán lassan vissza. Milyenek a férfiak.

Mitől van az, hogy férfi meg nő, mitől férfi, hogy viseli magát az, aki férfi, és így tovább. Erőleves tojássárgájával. **Tetszik parancsolni**, így, szó szerint, *tetszik és parancsol*. Nem az apámról írok, hanem arról, hogy ki mihez kezd, mit kezd magával. Arról, hogy kivel mit kezdenek, nők a férfival, férfiak a nőkkel. Az apám öreg. Tulajdonképpen.

Mondhatni. Hatvan felé jár, és ez a harminc körüli spiné fixírozza, ő meg vissza se néz, ez hogy van? Sokkal fiatalabb nők, vegyük ezt a felállást, sokkal idősebb férfival. Az ilyen **öregebbek, akiknek már múltjuk van, hirtelen egy** fiatalabbal kerülnek össze, ez milyen, azon kívül, hogy jó. Azon kívül vonzó vagy **visszataszító**? Most majdnem annyi vagyok, mint akkor ő, mit szólna?

Azért nem végképp öreg. Nem mindenki végképp öreg.

Öregekről, az öregedők orra körül lekopik a szeplő. Ne öregedj, maradj inkább pöttyös. Mondjuk ez inkább a nőkre vonatkozik. Vagy jó, öregedj, aztán majd meglátjuk.

11

Egy pohár száraz fehér bor. Kiissza a **poharát**, ennyi, nem tölt utána, úgy látszik, nem szereti. Nem szeretne volna az apám a bort? Ez az adag, a vasárnapi ebéd végén bedugaszolja a flaskát, ott áll a spájzban negyed üvegnyi szürkebarát a befőttesüvegek közt a következő vasárnapig, hozzá se nyúlnak. Belesavanyodik, bosszankodva kiönti, nem is bosszankodik, a lefolyóba önti, hétköznapi nem jut eszébe, hogy egy kortyot is igyon. Este sem. Szereti, és nem jut eszébe.

Senkinek nem jut eszébe, nekem eszembe jut, izgatja a fantáziám, kicibálom a dugót, pocskék rossz, ecetes, a végébe köpöm, hetek óta itt állhat már. Hogy ismerem-e az apámat, erre többféle rossz válasz is lehetne. Persze, láttam eleget, mindenkinél többször, mindenkinél jobban ismerem, unásig, a könyökömön jön ki.

Nem ismerem. És a kettő közötti átmenetek. Tizenhat éves koromban olvastam

az Anna Kareninát, tőle kaptam, megvásárolta, elő voltunk fizetve a világirodalom remekei sorozatra. Nem hiszem, hogy sokat felfogtam volna belőle, bár ez nem így működik.

Nem tudom, hogyan működik. Nem értek semmit a nőkből, a vágyakozásomból, nem kérdezősködöm, ő nem mondja, figyeljek oda. Olvassam el. Ahelyett, hogy beszélne. Ezt se mondja így külön, ott volt a könyv, oda volt téve, oda tette az orrom elé. Gondolta, hogy majd csak rájövök magamtól?

Megérték olyasmiket, hogy **az egyik a jogait hajtogatja, a másik meg mindent feláldoz, és semmit sem követel?** Előfizették egy könyvügynöknél, vajon miért? A kíváncsiságot ezek a dolgok, hogy Lev Tolsztoj meg az Anna Karenina című regény, pusztán fölkeltik, bekapcsolják mintegy, Tolsztoj beacsolja bennem a programot, de mi futtatja le? Mert hogy **miért kéne Vronszkijt ismernem?**, erre nem könnyű mit mondani. Nem muszáj ismerni.

Azért, mert ő az egyik vetélytársad, válaszolja Oblonszkij Levin kérdésére. Nem sokat tudtam a nők és férfiak közti viszonylatokról, annyit mégis, hogy ezzel rendeződik el az életet. (V), (L), (O), különféle életstratégiák, mind korrekten intézi az ügyeit, és van egy negyedik, amit Don Giovanni követ az ő *ma in Ispagna son gia mille e tre*-stratégiájával. Ezer és 3. Nulla korrektség, Mozart ezért, talán meggyőződése ellenére, a pokolba juttatja.

Nem ő küldi, hanem elvárják tőle, Mozart meg mosolyogva, komoly adag ciniz-mussal teljesít. Belemegy, élvezi is, Don Juan, pokolba veled, innen vágd ki magad, kishaver, ami mintha arra utalna, hogy nem csupán imponál neki saját főszereplője, de irigylis is. És hogy volt mit irigykednie, mert kétszázvalahány éve még legnagyobb művészek se tartoztak a győztesek közé. Mindez ugyanis, az egész vircsaft, körforgalom és összevissza igyekezet az asszonyok miatt van úgy, ahogy van.

Az asszonyok, ez az az unalmas csavar, amin minden forog, legföljebb én nem forgok vele, úgy döntök, úgy döntenek rólam az istenek, hogy nem foglalkozom velük, az egy lehetséges változat. Kiszállni, kimaradni belőle, eleve már nem be-szállni.

Nem mintha tudnám, hogy lehetne kilépni ebből a pörgésből, és miért. Minek szállnék ki, ha még benne se voltam, pillanatokra sem, várjunk csak, előbb azért beszállok, ha lehet. Ami nem is olyan egyszerű, meg fogom időben látni. A nők, hamar észrevettem, mindenben jobbak a férfiaknál, és nem minden nő minden férfinál, csak aki nekem tetszik, és nálam. Le lehet írni róluk az oroszleckét, szinte bármelyikről, nem igazán értem, miért, de elkészítik otthon a matekpéldákat, nem pusztán megoldják. Leírja a megoldást, én meg szünetben leírom róla.

És ahogy írom, felfogom egyből, a matematikát legalább értem, biztos meg tudnám otthon oldani egyedül, nem igazán tudom, miért nem fogok bele szinte soha. Az orosz más, az nem menne, oroszleckébe tényleg bele se kezdenék.

Megpróbálom, azonnal abbahagyom. Másolom a füzetét az egyik osztálytárs-nőmnek, ((013)) nevű, és közben a mellét nézem, már ez szinte megéri így. Nagy

melle van. Egy piskótaformájú folt a köpenyén, a jobb melle fölött, úgy látszik, nem jön ki a mosásban. Állott, nehéz, édeskés szagú a teste.

Édeskés szaga van, és miért állt ilyen közel hozzám, miért nem ment ki a folyosóra, mivel foglalkozott másolás közben, csak nem velem? Miközben lemásolom a füzetét? Ennyivel különb, mint én, akkor miért törődik velem, vagyis az orosz leckémmel? Vagyis velem?

Tényleg jobb nálam, nem létezik, hogy nem tud róla. Jobban elő van készítve az életre, minden részlete, ilyen a szaga, tud oroszul és nem létezik, hogy ne venné észre, ahogy a mellét bámulom. Van az **Anna Karenina** elején egy német versike a földi vágy legyőzésének mennyei érzéséről: Ami ha nem sikerül, **hatt' ich auch recht Hübsch Plaisirt**, idézte (O) mosolyogva (L)nek, és (L) **se állhatta meg, hogy el ne mosolyodjék**. Karenin nem tenné, nem mosolyog, viszont ő meg nem játszik, nem szerepel, ahogy, rendben van, Don Juant se játszatom, igazából nem tetszik nekem.

Amúgy ő se mosolyog soha, csak nevet. A fickó nem tetszik, mert Mozart mindennek fölött tetszik. Michel Foucault arra gyanakszik, ahelyett, hogy egészen másra gyanakodna, vagy egyszerűen csak magára gyanakodna, hogy Don Giovanni esetleg impotens. Ez hülyeség.

Vagy homoszexuális. Szerelmes önmagába. Nárcisz. Mindenképp túlzottan is működőképes, ez pedig így kevés, mert korántsem arról van szó, hogy csupán a listázásért meg az idő eltöltése végett kell minden nőt megbaszni, vagy azért, hogy a lúzerek irigykedjenek, noha minden nőt meg kell baszni.

És a lúzerek mindenképp irigykednek, jó, és mégis arra vágyódsz, hogy olykor igenis álljon le a menet, menjen el a kedv, álljon be a működésképtelenség másoknál, ahogy oly bosszantóan gyakran nálad is beáll, ne csak így, a vége felé mondjon csődöt ez a sürgés-forgás, annyi ezer és három nő után, hanem úgyszólván folyton.

Szóval hogy ne legyen ez az eltúlzott ((1003)) plusz Itália ((640)), Németországban ((200)), francia ((100)), török ((50)), ennyi sok egyszerre. ((570)). Legyen az illető **jó gyerek**, mint én meg **Vronszkij**, legyen egy adag ormóttan nyálasság is benne, korlátoltság, sőt tohonyaság meg pár kiló fölösleg, ahogy nálam meg **Levinnél**, ne hajtsa túl azt, hogy **szerелеm és családi élet egy legyen**, de azt se, hogy **azonban ez nem szokott úgy lenni**, mint nálam és **Oblonszkijnál**. Néha legyen úgy, néha alig.

Sőt ne is legyen fogalmam arról, hogy mi a szokás.

Vannak szokások, de az, hogy mi a szokásos, legyen némiképp elkenve. Beszéljenek helyettem, hordjanak össze mindenfélét a **szerелеmről**, az **elveszésről**, **undorról**, **bukott nőkről**, **magányos és szegény nőkről**, egy **kedves, szelíd, szerető lényről**, aki **mindenét fölál dozta érted** és így tovább, akkor majd, megfelelő lesz ide a szó, hogy **hirtelen**, hirtelen gondoljon **mindegyikük a maga dolgára**, és ebben a hirtelen legyen a lényeg. Hogy **nincs közük egymáshoz**. Végre-valahára, pár lényeges dolog!

Az 570-es számot az *Ezeregy éjszaka* meséből vettem. A dzsinn által fogva tartott lány előhúzott a zsebéből egy zacskót, és kivett belőle egy ötszázhetven gyűrűből álló füzért. Mindenkitől, akivel kedvét töltötte, míg az ura aludt, elveszi a gyűrűjét. A könyvet a lépcsőpárkányra teszem, bemegyek a szobába, lekapcsolom a CD-lejátszót. Don Giovanninak semmi nem jön össze, vegyük most ezt, még egy parasztlány se. A/K, vessző, szóköz, mentés, öt karakter. Nem is tudom, Mozart mintha a férjek pártjára állna, Almavivának sem sikerül, pedig igyekszik, vicces, ez mintha egyfajta korai, történelmietlen politikai korrektség volna Lorenzo Da Ponte és Beaumarchais részéről. Ezek, mindettől teljesen függetlenül, mindenkit meg akarnak kefélni, az összes női szereplőt.

Kivéve, aki már megvolt, mert Elvira nem kell, már unásig megvolt. Donna Anna kellene és Zerlina, viszont akkor minek *akarja* ennyire? Mit igyekszik így? Iszonyúan kéne, elhiszem, ismerős, de így, ilyen ügyetlenül? Másoknak is lehetnek női, ha azt mondom, hogy ez igazából elviselhetetlen, nyilván túlzásnak találad, pedig igazából mégiscsak arról van szó, hogy miért jutnak másoknak is nők. Elvira rendes asszony, a megmentős feleség típusból, Don Giovanni ilyenek elől menekül ennyire ügyetlenül, körültekintés nélkül és vidáman.

Ahhoz képest ügyesen, hogy a menekülés önmagában véve egy ügyetlen dolog. Nem tart igényt a birtoklásra, és ami megvolt, az birtok. Akadály. A birtok megátol. Birtokolsz vagy továbblépsz, szabadon mászkálsz, ha birtoklok, az megköt, sőt lehúz. Akár össze is házasodhatunk, gondolom, mondom is ((801))nek. Vagy nem mondtam? És közben az jut eszembe, hogy na, egy alighanem birtok.

Meg egy csaknem birtokos. Birtokolható és birtokló. Fehér bőre van. Vegyem el? Ez jut eszembe róla, közben meg már lehúztam a nadrágját, előbb kigomboltam, becsúsztatom a tenyerem, fölteszem a konyhája márványpultjára, és nyalni kezdem. Az egész épület az övék, három szintű budai palota, szecessziós lépcsőház, egyenként kivásárolták az összes lakást. A frizsider tele italokkal meg gondosan csomagolt sajtokkal. Minek ez neki. Semmit nem segít.

Ilyesmik nem segítenek. Nem is ront. A bőre illata igen, meg az elővillanó apró mellek. A nők nem birtokolnak. Ha birtokol, miközben birtokol, olyan pofákat vág, mint egy férfi. De nem vág olyan pofákat, tehát nem birtokol. Nem emlékszem, hol láttam először. Mikor először meglátom, az jut eszembe, hogy ezt már láttam, a fenekéig érő szőke haját, irodalmi rendezvényekre jár a barátnőjével. Beülnek, aztán alig ér véget, máris eliszkolnak. Most nem, mert odalépek hozzájuk, kicsit meg is vannak lepve. Hazaviszem őket. Beülnek a kocsimba, látom, tetszik neki. Piros. Birtok.

Minimum erős jel. Szükséges a birtok, mert azzal jár együtt, azzal szerzed meg, akit akarsz, eszköz, de ha már megkaptad, akit akartál, nyomban nyűgnek érzed az eszközt, amivel megszerezted. A birtok a nőkhöz tartozik.

A tied, de hozzájuk tartozik. Például ékszer birtokolni, mert ha a tiéd is, ahhoz tartozik, akinek vetted, és csak vele együtt hozzád. Hogy aztán ettől az egész nő ékszerrel-együtttestől menj el onnan. Szabadulj ki.

Rázd le, ahogy van. Rám pillant, és az ékszerről beszél, a házunkra gondol, a berendezésre, függönyök, kanapé, saját magára a kanapén, az egész hozzám tartozó birtokra, hogy ott fog majd üldögelni mellette a faszi, mármint a férje, mármint hogy én, ahogy mondani szokás, a szoknyája mellett. Egy nő a saját birtokodhoz láncol, Fricka és a Walhalla, be van rendezve, tökéletes, abszolút csúcs, milyen jó lesz, nem kell elmenni. Neked, mert ő úgyse megy sehova. Nem érdemes. Minek. Ékszereket *megjáratni*.

Esetleg. Ékszerek alatt pihegni. Hamis és valódi gyöngyfüzérék súlya alatt pihegő keblek, tele van vele az irodalom. Gyöngy, kebel, pihegés, irodalom, hamis, igazi. Ékszert bámulni, ilyesmit ember nem ért meg. Ékszer nő nélkül, az páncélszekrény. Gondolom, mert nincs páncélszekrényem. Ékszerben gyönyörködő asszony, az asszonyban gyönyörködő férfi, ez is alaphelyzet, ékszereket bámuló férfiak nők helyett bámulnak.

Ahelyett, hogy nőket nézne, ékszereket néz, még jó, hogy nem szoknyát vett föl véletlenül. Mozart cinikus, vagy viccet gyárt abból, ahogy Almaviva idéetlenkedik. Ahogy ügyeskedik, mert egyrészt ő férj is, birtokol, sőt, ha a birtokát látja veszélyeztetve, már kizárólag férj, és pont akkor ennyire ilyen *férjes*, amikor *Figaro házasságáról* lenne szó. És nem az övéről. A férj nőies, ha megnősülsz, kiszélesedik a csípőd. Elveszed ezt a ((801))t az idéetlen házával, meg a nem tudom, mekkora fizetésével, a rajongásával, a kicsit összevissza nőtt fogacskáival együtt, és felpuffadsz. Már az esküvőre csináltatott öltönyödön érzed.

Itt-ott megereszkeadsz, a legelőnytelenebb helyeken, rövidebbeket lépsz, már-már tipegsz, a mellizmaid zsírosodni kezdenek, és nemhogy nem bosszankodsz, már nem is csodálkozol azon, hogy másoknak is lehetnek nőügyei. Belementél ebbe a birtoklás-dologba, igazából belecsúsztál, mint lovaskocsi az árokba, és nem biztos, hogy ettől mulatságossá válsz, ám ne csodálkozz, ha egy ablak tükrében véletlenül észreveszed, ahogy özszemosolyognak a hátad mögött. A birtokod körüli aggodalmaskodás nevetséges, főleg, ha van okod aggódni. Mozart zenéje nem férjpartí, ehhez képest mindegy, hogy *külön* mit akar, tréfálkozik-e, kinek a pártjára áll.

Valószínűleg senkiére, nem vagyok szakember. Figaro szabályos férj, száналmas, ahogy ügyeskedik, még az is, hogy milyen ügyes. Legyek minimum ilyen ügyes, ha már megnősültem, és férj vagyok, és nem olyan tökfej, mint Almaviva gróf, ahogy észvesztetten féltékenykedik a feleségére. Közben meg ráveszik, hogy mondjon le az első éjszaka jogáról. Lemond, mert férj.

A barom.

Végül is férj vagy mi. **Legalább ne izgulna** ilyen száналmasan. Ilyen bosszantóan, mert akkor miért nősült? Szokásból? Utódok? Minek lettél férj, így az marad hátra, hogy sunyizhatsz, és, magad fogsz csodálkozni rajta a legjobban, egyszer csak aggódni kezdesz, a nejed miatt fogsz vehemensen aggódni, nem gondoltad volna addig. Hogy ilyen is van. Aki birtokol, aggódik. Izgul is, meg is bánja.

Akkor pedig legjobb, ha lemond pár előnyről, hogy legyen mire hivatkoznia. Ez

a szereplő *hátrál*, a szerep folyamatos lemondással jár, már csak azért is, mert *van* bőven miről lemondania, és nem is tudja, hol lépte át végképp a határt, ahonnan az egész nem éri meg. Nem is biztos, hogy elég bármiféle lemondás ahhoz, hogy béke legyen, legalábbis ne érezze magát kínosan.

Ne égen. De hogy a fenébe lehet mindezt elérni. Amíg a területét védi, ott kell maradnia, kiszolgáltatva magát a támadónak, aki bármikor odébbállhat, ha úgy hozza kedve, ha megunta, más elfoglalandót talál, ráadásul bármikor visszajöhet a legváratlanabban, sosincs biztonságban semmije, mert van valamije.

Még az is lehet, hogy képzelődik. De erre jobb inkább nem számítani, mindig a legrosszabbra ajánlatos számítani, bármilyen elviselhetetlenül fárasztó is úgy. Ez így fog menni, válj el, ha nem tetszik, ne nőülj, ne birtokolj. Vedd észre, hogy van feleséged.

És szabadulj meg. Legyél ostromló, ha nem ízlik, hogy az ostromoltat óvod, esetleg a kedve ellenére. Fűszag van, frissen kaszált fű illata. Cherubinónak se jön össze semmi, ezen azért ne annyira csodálkozzak, nem véletlen, hogy szopránok éneklnek. Nadrágos szerep, nő mint férfi és fordítva, teleírták vele a színpadokat, a legreménytelenebbül kitalált közhely. Egy nő, az egy nő, lehetetlen összekeverni, nem tudsz rájuk úgy tekinteni, mintha férfiak lennének. Képtelenség férfiakat asszonyoknak látni, nincs az a változóművész, valami apróság mindig marad, és ez az apróság vagy férfi, vagy nő. Az efféle apróságok kiverik a szemed.

Mondjuk egy pukedli. Csókolózás. Kevés nyál is. Izgulás, kipirulás, a kabátján ligefő gomb. Képtelenség, hogy egy nő kosztümje ujján lötyögjön a gomb. Úgy értem, hogy, remélem, megfelelő ez a szó ide, biológiai képtelenség, nem pedig szociológiai képtelenség.

Pukedlizik egy **tizennyolc éves** lány, lehetetlen utánózni, bárhogya teszi, mert másféle izmokkal pukedlizik. *A végtagokat a súlypont legkisebb méretű egyenes vonalú eltolása is körző mozgásokra készíti*, írja Heinrich von Kleist a marionetról. Másféle lélek mozgatta kecses hús és csontozat, jobb lábfejét rövid félkörívben a parketten csúsztatva a bal mögé húzza, ügyetlenül beroggyantja a térdét, ügyetlen báj, nincs benne hiba. **Már pukedlit se vágnak.** Kiment a szokásból. Mégis van olyan, hogy pukedli, lányok tudnak pukedlizni, eleve megvan nekik. *Csak ezt a súlypontot kell a bábu testének belsejében vezérelni a végtagok minden beavatkozás nélkül, közönséges ingák módján automatikusan engedelmeskednek.* Picit széjjelnyílt combok, éppenhogy elnyíló szeméremajkak, **még nagyon fiatal**, tessék, pukedli, külön neked pukedliztem. Külön, csak neked.

Vagy még a magas sarok, komoly, magas sarkú cipők, gondold végig, tizenkét centi, nők billegnek benne, inkább rajta, és milyen döbbenetesen billegnek. Jól tud billegni, hatásosan, ez kihozza belőle, ami benne van, olyan nincs, hogy nincs benne semmi.

Csinos nőből csúnya nő, fordítva nem. Ha úgy véled, semmi nincs benne, akkor is kijön valami örület. 'Hiányzik a kabátodról egy gomb, észrevetted?', és tessék, ezt férfi kérdezte vagy nő? Férfihang vagy női? Aggódik vagy nyugodt? Férfitől kérdezték vagy nőtől?

Anna ún. mokkarészeg

*A nyári eresz alatt, ahol két nem várt figura, kéményseprők-
nek látod, viccből talán, ahol tehát két kéményseprő
nehezen forduló nyakába csurog az esővíz,
ott nyer időt a természet, mint kulcs-
szó arra, hogy ráébredjen önnön mechanizmusára, mely a veszteséget termeli.
Ez a veszteség az idő.*

Leszarod. (Mondod magadban.)

*Neked, ahogy nehezen forduló nyakadba ül a másik kéményseprő, legyen
Anna az, gondolod, neked róla az isten szó jut eszedbe;
talán a fekete egyenruha miatt, talán a holdfényű létra
miatt, mely most a felhők fölé hajol.*

*Anna így, mondod, hasonlóan, mintha a nyakamban ülve hajol
a feketéje fölé, melyen az éji felhős égbolt. Vagy a csillagok.*

Vagy a játékgépek villódzó fényei.

*Ahogy a félhomályban presszózik a léha múlt; és a veszteségről beszél, mint
életről, mint „természetes halálról”. A kínos történettől*

*(történelemtől) el is ájul, le is részegül Anna. Ugyanakkor éberebb lesz,
mint saját folyton-folyvást születő börtönőre, megszeretendő, elvetendő múltja,
egy út, egy út vége, egy út végének szele vagy állott levegője. Bele-
szippant a fekete levegőbe. Azt mondja, hogy*

*ettől olyan mokkarészeg...! Meg a hasonlattól; nem annyira vicces,
inkább szerencsétlen ez a két alak, e két ún. kéményseprő, és nem is tudná
őket hová tenni, ha nem ismerne úgy, mint a tenyerét.*

Anna siklórepülése

*Most kell átbogarászni a kertet, a végtelen
jókedv visszfényének háttal.*

Egy feldőlt szék nyomán

*az elejtett könnyeket. Haláli szöveg, mondanád Annának, ha Annát
szavakkal akarnád rávenni, hogy maradjon
távol innen. (Mondjuk Velencében, vagy hol.)*

*Így, egyedül, gondolod, mintha lenne remény, hogy
a szép övezetének találod eldobott fájdalmaid.*

*Mint pl. ezt a szép, ezüst csillogású, karcsú konzervdobozt az ablakpárkányon.
Először azt gondolod, hogy ebből lehetne több is,
nem okvetlenül konzervdoboz, lehetnének kartondobozok, téglék is, akár
egy gyógyszerárban, ahogy körbeveszik az embert, mélyértelmű viszonyt
alakítva;*

*aztán meg, hogy ez is sok, és nem azért, mert üres; ez az
állapot az előző elgondolást támogatja.*

Levelek hullta a találékonyságot.

A zenét.

*Viszont, ha szívémből akarok szólni, mondom magadban,
engem már elkerül az elkerülhetetlen. Énnekem a halál már olyan, mint egy
régiről olvasmányélmény. És csak azért nem kedves, mert előzmény nélküli.*

A szél dobálta levelek közt feltűnik egy sikló;

figyeli,

ahogy a sarokvas nem engedi, hogy rád vágódjék a háttér.

Beszélgetés az apjával

Apa nyomai

„Csücsülj ide. Ma már eleget jöttél
utánam.” „Láttam a bakancsod nyomát,
ahol elindultál Szevasztopolba.”
„Hajtottak, bakancsom két lépés után
egy volgai tatár boldogsága lett.
Lábujjam kagylónyom maradt a sárban.
A porba meg csontvázam bélyegeztem,
hogy összeestem harmincöt kilósan.
Kolera tábornok hazaengedett
nagyanyádhoz, s ő kísértetet hízlalt
fel libacombbal. Féltő szeretettel
húzta vissza rám a koporsófedőt.
Hisztizett, mikor kurvázni kimásztam.”
„Mi ez a ganéjos csizmasarok?” „Az
istállóból rögtön a Pártba léptem.”
„Miről mesél a lakkcipős toporgás?”
„Hogy én is az anyósomat vettem el,
bár az anyáddal házasodtam össze.”
„Itt már elbonyolódnak a lépteid.”
„Csepel-motorom lett meg gyerekeim.
Te négykézlábazol a keréknyomban.
Ha meghalsz, fiadat majd innét fogod
az életeden keresztülvezetni.”

Kérdések

*Kiléptem ebből a komolyabb világból,
de azért, mint macska a rákötözött
konzervdobozt, húztam magam után
összes apai hátsó szándékomat.
Az csörömpölt utánam hogy: „most
akkor foglalkozom a gyerekekkel”.*

*Berregtél, ahogy azt a bátyádtól tanultad,
mert a dohányzóasztal úttalan útjain
az eltévedt kistraktort a mesébe toltad át.
Kérdeztem tőled, hogy hol az orrod.
Te mellékesen, tizennégy hónapod maga-
biztosságával megmutattad, hogy örüljek.*

*De nem örültem, hanem elfogott a pánik.
Majd megmutatod sorban, hol a cica,
a boszorkány, hogy hol repülnek ki
a mosókonyhából a denevérek.
Pár évig még visszakérdezhetsz,
aztán még pár év, és apu ötöl-hatol.
Nem fogom tudni megmutatni, hol
van a szabadság, a szerelem, vagy
akárcsak azt, hogy hol nyugszik
az úkapád.*

*Pedig én, már azzal,
hogy megszületté, bonyolult
kérdésekre kaptam választ, vagy
azt a kegyelmet, hogy elfeledjem
őket mindörökre.*

Itt nyug[sic!]

*A tó felől jövök.
Hátulról látom Kosztolányi bronzát...
Az ember miféle kölyök?
Csak rossz ösztönök vonzzák??*

*Ez nem a palicsi tó.
– Csak itten, házak közé ejtve.
Élni... hát: rizikó.
Ritkán gyönyörök kertje.*

*Mégis csüggünk csecsén,
hisz nincs jobb anyánk: Élet...
Hogy gúnyolnám? Nem én!
Fogam húsába mélyed.*

*– Bár egyre lazább az a fog.
Az élő is öncsalás csak(?).
Jól látt' a költő: csillagok
rajzanak fölénk, rácsnak.*

*Araszolunk a föld színén
– az űr, az tiszta volna! –,
de itten űz (mi döngicsél
köröttünk:) halálunk, naponta.*

*A tótól hányadszor jövök?
És mennyi még (miféle?!) bronzig?
Item: jelzőtlen ösztönök.
S végül egy kis halom. Sic.*

„az éj nagy odva mélyén”

*A sötét úgy zárul ránk, mint a vulva.
– Miért nem kagyló? – Majdnem ugyanaz.
Mi közelít lappangva, meglapulva,
hogyan el nem árulhatják fényes sugarak?*

*Alszanak sínek, kémények és bódék,
csak itt-ott hangosak a korhelyek
– erőt gyűjt a siker, szunnyad a jólét,
s az élet is, mely mint a roncstelep...*

*A szorgosakat köti az álom.
Áldás az, ámbár kurtul életük.
Valaki – higgyük – örködik e nyájon
(bár talán inkább kihalt bolygót őrzene).*

*Jó képzelnem: a hold úgy szegeződik
rá, mint Isten ellenőrző szeme.*

Gyász és gyönyör

A történet egy nagyon érzéki nőről szól, bizonyos Hangáról, így hívják, Hanga, igen, Szilágyi Hanga, ha jól emlékszem, egy mai nő, egészen kislány korától tele van kirobbanó érzékiséggel, tündéri, babaarcú teremtés, csicsergő kismadár, könnyed táncléptekkel térül-fordul az emberek közt, kecsesen riszálja a fenekét, élvezi, hogy megnézik maguknak a fiúk, összenevetnek, kacsintanak, nem baj, neki ez is siker, ilyenek, éretlen surbankók, a férfiaknak meg kicsordul a nyáluk, ami mulatságos, a cukros bácsikat az orruknál fogva vezeti, süteményeket vásároltat magának, franciakrémest, Rigó Jancsit, Stefánia-szeletet, hatalmas adag tejszínhabos fagylatot, s egyik percről a másikra eltűnik a szemük elől, mint a kámfor, este isteni nagyokat maszturbál a paplan alatt, a csúcsra persze nem jut el, hogy is jutna, fiziológiai képtelenség, de így a végtelenségig elhúzhatja az ön-csiklandozást, ez az ő szava, azért mondom így, tehát csiklandozza magát, ami annyit tesz, hogy jár az ujjá a csiklóján, miközben szűnni nem akaró ábrándképek peregnek benne, nem részletezem, volt persze egy nagymama az életében, aki rendesen jóistenezett, egyszer rá is csapott a kezére, mert egyetlen helyre nyúl-kált, de régi ügy, el is felejtette, utóvégre felvilágosult szülők gyermeke, legalábbis ő annak hiszi őket, mert nem szólnak bele az érzéki életébe, egész nap nincsenek odahaza, az apja ügyvéd, az anyja színésznő, hosszú éveken át vidéken játszik, aztán Pesten, de akkor is próba után kocsiba vágja magát, rádió, film, szinkron, egyetlen haknit se mondana le, imádják a pénzt, van nyaralójuk a Vencei-tónál, de a jugoszláv tengerpartra járnak kikapcsolódni, még a hetvenes évek végén vagyunk, ott kevergetik a koktéjüket a hotel halljában, egyedül erre lehet azt mondani, hogy pihenés, Hanga nincs velük, iskolába jár, vagy az iskola mellé, tizenkét esztendősen kezdi a fiúzást, gátlástalanul, boldogan, csupa izgalom, végtelen csókolózások a Duna-parton, a parkban, a krapekok egyszerűen megőrülnek a nyelves puszijaitól, nála négy-öt évvel idősebb csajok kezéről is bármikor lecsapja a pasit, odavan a férfiak kívánós bókjaitól, nagy smárolások, hagyja, hadd nyúláljanak, be a póló alá, a bugyiba, csak a nedves puncit ne, azt szégyelli, nem is érti, minek nedvesedik annyira, közben röpi az idő, észre se veszi, nem csinál problémát a szüzesség elvesztéséből, de azért az első srácot és az első alkalmat gondosan megválasztja, kedves, szőke fiú, Rómeónak hívja, bár Robi a becsületes neve, de így romantikusabb, a szülők két napra Bécsbe rándultak, van idejük, hosszan játszadoznak az ágyban, kacérkodnak egymással, felfedezik, bekalandozzák a másik testét, mintha tényleg Rómeó és Júlia lennének, felszabadult, modern változatban, míg végül lezajlik a nagy esemény, megtörtént, szép volt, de nincs benne szenzáció, nem is tart sokáig ez a kapcsolata, jön egy másik, aztán megint másik, még nincs tizennyolc, és már a negyedik szeretőnél tart, este tízkor csókolóznak a kapuban, ami a világ legtermészetesebb dolga,

jön haza az apja aktatáskával, szikrázik a szeme, mint aki már mindent tud, ráförmed, kitépi a lányát a fiú karjából, az beszari módon elsomfordál, Hanga szégyen betántorodik a kapu alá, az apa ott helyben lekever neki két hatalmas pofont, benn a lakásban a lány térdre esik előtte, könyörög, hogy bocsásson meg neki, bocsásson meg.

Az apa fenséges, fess, hatalmas, erős, kegyetlen, szenvedélyes, izgató, nem lehet nem csodálni férfias, magas homlokát, két virilis vállát, széles csípőjét, acélos, mindennemű ellágyulástól viszolygó tekintetét, könnyű kiolvasni belőle, hogy ő az, aki a világ átláthatatlan, kaotikus dolgaiban képes rendet teremteni, jól látja mindazt a csapdát, veszélyt, zsákutcát, az összefüggések egész labirintusát, amit mások nem vesznek észre vagy nem megfelelő pozícióból szemlélnek, nyilván ezért nem képes megbocsátani Hangának, egy álló esztendeig úgy élnek egymás mellett, hogy levegőnek nézi a lányát, nem szól hozzá, nem fogadja a köszönését, a közeledését, egyetlen szó vagy oldott pillantás nélkül fogyasztja el az ételt, amit a lány felszervíroz neki, akár egy cseléd, még az iskolai bizonyítványát sem hajlandó szülőként láttamozni, Hanga egyre jobban szenved, és egyre jobban imádja, már eltűntek a krapekok az életéből, szóba se áll velük, a fél életét odaadná, ha sikerülne valamiképp kiengesztelnie az apját, a helyzet azonban reménytelen, a többszöri anyai közvetítés kudarcra végződik, leérettségizik, jelentkezik a jogra, felveszik, tanul, vizsgázik, impozáns eredménnyel, félévkor második legjobb az évfolyamon, csak az egyik professzor csemetéje előzi meg, akivel úgy tűnik, kesztyűs kézzel bánnak a tanárok, de év végén még őt is maga mögé utasítja, és nem történik semmi, semmi, semmi, „hát mi az istent akarsz tőlem még, apa?!”, legalább a szemébe mondhatná, kiáltaná, üvöltene, de a kettesük közti némaságnak ólomsúlya van, nem lehet megmozdítani, „mit akarsz még tőlem, apaisten?!”, ismételteti magában, de csak magában, dönt, elköltözik otthonról, albérletet vesz ki, nem boldogul az ösztöndíjából, hó végén nincs mit ennie, mégsem megy haza, még karácsonykor se, az anyjával tartja a kapcsolatot, de inkább a színházban, a rádió pagodájában találkozhatnak, az anya mindig csúsztat néhány forintot a zsebébe, ő közben elvégzi a jogot, kis híján vörös diplomával, ügyvédbojtár lesz, ott a munkaközösségben végre megismeri azt a férfit, egy jól menő, negyvenes pesti ügyvédet, aki a kíváncsú diszkrécióval és leleményességgel intézi a szocialista pénzvilág cápaínak átláthatatlan ügyeit, a kollégák csak Stexinek becézik, ez az ember az, aki végre hajlandó megbocsátani Hangának az apaisten helyett.

Stexi valóságos álmai lovagja, jobb szeretőt, odaadóbb férjet, szelídebb apát keresve se talált volna, ráadásul úgy tűnik, különös érzékenységgel rendelkezik ahhoz, hogy Hangát kigyógyítsa szörnyű apakomplexusából, mindjárt kapcsolatuk elején gyanút fog, hogy a babaarcú érzéki tündér, aki a férfiúi kéjvágy felcsigázásának és kielégítésének elbűvölő tudora az ágyban, a maga részéről csak eljátssza az orgazmust, amúgy nagy átélő képességgel és elég megtévesztően, hisz a témát érintő összes lehetséges szexológiai kézikönyvet elolvasta már, tehát nagyon is tisztában van azzal, amit keres, ám ez nem segít rajta, Stexi viszont igen, ő megtalálja az értő, intim hangot, amitől a nő megnyílik, elkezd beszélni, pironkodás nélkül bevallja a kudarcot, utóvégre csupán saját testi holtpontjáról van szó, ettől ő még briliáns szerető, aki partnere legrejtettebb óhajait is teljesíti,

persze, persze, érvel a férfi, de próbálj meg most magadhoz is ugyanilyen nagy-lelkű lenni, hisz sokféle út vezet a gyönyörhöz, képzeld, mondjuk, azt, hogy a paplan alatt maszturbálsz, miközben én benned vagyok, nagyon is benned vagyok, te viszont törődj magaddal, segíts be magadnak, ne félj, ne szégyellj, nekem is kéjes látnom, ahogy pörög az ujjad, és tényleg, tényleg, beválik az ötlet, bolond, perverz játék áttörni a láthatatlan falon, ami eddig elválasztotta az eksztázistól és a tökélytől, a legszebb pillanatban teherbe esik, összeházasodnak, már nem akar ügyvéd lenni, inkább közönséges gyámügyi előadó lesz, beköltözik a panorámás rózsadombi négy szobába, hatalmas előterasz tartozik hozzá, a kis Réka ott tanul meg kerekezni első babatriciklijén, az apja ácsorog mellette, leguggol hozzá, gügyög, táncol, hahotázik, odavan a csöppség bájos, nyiladozó értelmétől, a színésznő nagymama is velük ünnepel, csak a nagyapa nem, ő tartja magát, akár holmi haragvó bibliai isten, aki nem képes megbocsátani a maga teremtette nőnek az érzéki mindentudást, Hanga nem is akarja látni többé, fél tőle, félti meglett érzéki boldogságát, a házasságát, az örömszerzés kényes egyensúlyát, amibe talán még Rékát se fogja beavatni, mi tagadás, azt a felhőtlen, gátlástalan érzékiséget szeretné viszontlátni a lányában, ami benne bimbózott, mielőtt az atyai erőszak levette őt a lábáról, leteperzte, megsemmisítette, élőhalottá tette, de a felserdült Rékát kecses, vonzó alakja és minden testi érettsége ellenére is csak nagyon-nagyon lassan kezdi érdekelni az érzéki szenvedély, ők már lassan húszéves házások, Stexi jól menő ingatlanügynökséget visz, időközben ugyanis nagyot fordult a világ, a szocializmusból újfent kapitalizmus lett, a férfi minden energiáját leköti a hajsza, a gazdagodás mámore, harmincmillió Mercedeszel jár, késő este kerül csak haza, bezuhan az ágyba, ez a piac törvénye, aki nincs résen, azt a többiek kiszorítják, hová lettek a régi édes, eksztatikus szerelmi együttlétek, jön a veszekedés, a szemrehányás, a számonkérés, „nem vagy már új”, mondja a férj egy alkalommal, Hanga ebből tudja meg, hogy új nő van a férje életében, talán az ingatlanügynökségen alkalmazott, telefonálgató kis liba, csak azért is elhatározza, hogy Stexivel a huszadik házassági évfordulójuk alkalmából Párizsban fognak szilveszterezni, megszervezi, befizeti az utat, még egyre azon jár az esze, hogy visszahódítsa a férfit, Réka ekkor csókolózik először a rózsadombi kertkapu előtt, késő este, csöndesen odasuhan mellé a Mercedes, kiszáll belőle az apa, se szó, se beszéd lekever neki két hatalmas pofont, Hanga az egészet főntről, a teraszról nézi, mintha önmagát látná, ahogy tizenkilenc esztendőes fejjel felképei őt a saját apja, két éve már, hogy meghalt, ő még a temetésére sem ment el, szerencsére Réka nem esik térdre és nem könnyörög, üvölt a férfival, káromkodik, kikéri magának, zeng az utca, „mi az istent képzelsz magadról?!”, betelt a pohár, Hanga is a lánya pártját fogja, hajnalig áll a bál, reggel Stexi bejelenti, hogy beadja a válópert, látni se akarja őket, se az anyát, se a lányát, vesz nekik egy kétszobás lakást egy újpesti panelházban.

Hanga úgy dönt, elutazik egyedül Párizsba, vakon hiszi, hogy ott végre rájön minden titkok nyitjára, ott tölti a szilvesztert, megismerkedik egy kreol fiúval, bizonyos Jesús Caminallal, aki kis túlzással a fia lehetne, hisz alig pár esztendővel idősebb Rékánál, szerelembe esnek, ami legalábbis rendhagyó történet, a spanyol fiú épp kellőképp egzaltált partnert keres magának, aki újév napján hajlandó vele a Marais negyedbeli St. Paulban, a volt jezsuita templomban a folyó

mise alatt szeretkezni, ott, ahol egykor Madame Sévigné külön kis páholyban ült a hivalkodással és erotikával teli egyházi céció alatt, a főnemesek, udvaroncok, művészek szagos miséjén, ez az egész afféle babonás téboly lehet a fiú részéről, kitörés, lázadás, jóvátétel, évezredes tabukat romba dönteni és új életet kezdeni, új világot teremteni, Hanga nem is érti, nem is érdekli, őt lenyűgözi az a körülmény, hogy egy lázas tekintetű kreol suhanc megkívánta benne az érzéki asszonyt, noha sejti azért, hogy a spanyol a maga részéről eget rengető szentségtörést szeretne végrehajtani, de neki ez nem több extravagáns ötletnél, amit nemtörődöm hangon tudomásul vesz, ő inkább arra kíváncsi, milyen szerepet játszik a kapott ajánlatban az ő nőisége, tényleg érzi-e benne ez a gyerek a nőstényszagot, miközben a túlfűtött Jézus számára, aki immár csupa izgalom és csupa izzás, épp attól lesz ő az igazi nőstény, hogy ilyen könnyedén elfogadta azt, amin mások sorra megbotránkoztak, ráadásul ezt a történetet egy olyan író írja, akinek a templomi szex mondhatni a mániája, és szereti francia környezetbe helyezni a sztorit, mintha a franciák nem vennék gyalázatnak az effélét, tehát elviszi hősnőjét a párizsi St. Paulba, zajlik az ünnepélyes újévi ceremónia, zeng az orgona, tele a templom, a spanyol Jézus és a magyar Hanga meghúzódnak hátul, a használaton kívüli jezsuita gyóntatószék mögött egy homályos szegletben, összesimulnak, a nő a fiú ágyékának nyomja a fenekét, a fiú kigombolja a sliccét, felgyűri a finom velúr kosztümszoknyát, félrehúzza a bugyit, és benyomul a nedves, kíváncs nyílásba, a nő most bezzeg büszke rá, hogy így nedvesedik még, az egész olyan olajozottan művelik, mintha sokadszor tennék, holott hangosan ver a szívük, ezúttal Hangának még hangosabban, mint a másíknak, soha nem érezte a testét belülről ilyen érzékeny, minden impulzust hatványozottan felfogó biológiai membránnak, eszébe jut a gőgös apaisten, meg Stexi, a megbocsátó apaisten-másolat, végük van, végük, micsoda elomló testi szabadság, először élvez el úgy, hogy nem kell magának besegítenie.

Hanga kis híján elájul, a spanyol két erős karja felfogja, lassan kezd magához térni, „nézd, gyászmisén vagyunk”, súgja a férfi, fekete szoknyában a pap, a ministránsok, a hívők is ünneplőben, öltönyben, nyakkendőben, sötét felöltőjükön fekete karszalag, az asszonyok arcát gyászfátyol borítja, az apám temetése, gondolja a nő, lehet, hogy csak most került sor az apám temetésére, ennek mind meg kellett történnie, hogy eltemessem az apámat, felbúg az orgona, szokatlan, elemi erővel, akár az orkán, akár egy forte előadott Bach-fúga, belerezegnek a színes ablakok, a templomhajó közepén szétválik a hívők serege, a főbejárat felől újabb fekete szoknyás, karinges ifjak özönlenek be, alighanem papnővendékek, kétoldalt sorfalat állnak, egy parádés, cicomás hieroglifákkal ékesített, jelképes koporsót hoznak be főpapi kísérettel, MENNYEI ATYÁNK, csak ennyi áll rajta, évszámok nélkül, tucatnyi ministráns lengeti körötte a füstölőt, a koporsó után haladó menet élén a bíboros-legátus, megrendült, fájdalmas arccal, mögötte három püspök is, süvegben, pásztorbottal, majd a szerzetes atyák és apácák vége-láthatatlan sora, régi századok tarka egyházi divatja szerint, fehérben, kékben, barnában, feketében, különféle fityulákban, fedetlen fővel, tonzúrával, saruban, szandálban, zsinóros lábbeliben, végigvonulnak a templomhajón, megállnak az oltár körül, elhallgat az orgona, a bíboros-legátus fennhangon kántálja a gyász rituáléját, „hőn szeretett, drága mennyei atyánktól, aki mindig az üdvösségün-

kön fáradozott, és elküldötte hozzánk szent fiát, hogy megváltson bennünket, íme, örökre búcsút veszünk”, mi ez?, mi történik itt?, Hanga nem akar hinni a fülének, nem is ért mindent, nyelvi problémái vannak, de ott a spanyol a háta mögött, ő aztán minden szót tisztán felfog, és csak néz, csak néz, borzongató a pillanat ünnepélyessége, hát most ezek is eltemetik az istenüket?, épp itt és épp ebben az órában, hova jutott a világ, minő vaksors.

Három nap múlva hazaérkezik Párizsból, megtudja, hogy Stexit újév napján halálos autóbaleset érte, a harmincmilliót érő Mercedes a felismerhetetlenségig összeroncsolódott. A történet azzal zárul, hogy ez az egykor érzéki zsenialitással született nő ott ül egyedül a szobában, bámul a semmibe, tompa lett és érzéketlen, egyáltalán nem érti magát. Minek teremtettem ennyi istent magamnak, és miért kellett megölnöm őket? Miféle fogságból igyekeztem szabadulni, ha eleve szabadnak születtem? Még este a konyhában is erről filozofál Rékának, de a lány csak mulat rajta, gógyisnak nevezi és konzervatívnak. „Tudod te, hogy mi történt velem Párizsban?!“ De nem mondja ki, Réka úgysem értené. Valószínűleg nincs is mit érteni ezen.

MIBŐL LESZ A CSEREBOGÁR

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – „A mai szekularizálódott világban az érzéki vágy, ha tudunk róla, ha nem, egyfajta transzcendens dimenziót is jelent számunkra: a kilépést a hétköznapiokból és a mindenséggel való kapcsolatot, ami elemi emberi szükségletünk” – fogalmaz egyik recenziójában. Ez a mondat pontosan rámutat arra a gondolatkörre, amely kezdettől fogva művei centrumában áll. Miért vált ennyire meghatározóvá írásművészetében az érzékiség, a testiség, a szerelmi misztika, a „zsigeri metafizika” (ahogy egyik értő kritikusa, Radics Viktória fogalmaz) problémaköre? Változott-e az elmúlt évtizedekben, s ha igen, milyen tekintetben, az ezzel kapcsolatos felfogása?

Pályi András: – Az emberben ott az ősi vágy, hogy megtalálja a forrást. A léte forrását. Azt hiszem, ez a legelementárisabb emberi szükséglet, csak ritkán nevezzük nevén. A nagy keresők tudnak erről egyet s mást, bár nem szívesen beszélnek róla. A művészet, a tudomány, de még a vallások története is tele van nagy keresőkkel, akik ráadásul többnyire más-hova érkeznek meg, mint ahová indultak. Mert útközben értik meg, hogy a keresés célja a forrás maga. De egyáltalán megtalálható-e ez a forrás? Vagy csak megközelíthető? Amióta az eszemet tudom, ez a keresés izgat. Ma már könnyű kimondanom, hogy az ember egykor úgy teremtett istent, isteneket magának, hogy a rituálé ezt az elemi emberi szükségletét is kanalizálja. A forrás keresését egyszerű volt tehát istenkeresésnek nevezni. Túl egyszerű is. De ez ma már nem működik. Ha egyszer tudom, hogy magam teremtem az istent, akkor az nem isten többé, csupán mitológiai figura. Ez a legborzalmasabb és a legszebb tapasztalat, amire az elmúlt kétszáz év során szert tettünk, az „üres ég”. Borzalmas, mert persze szívet melengető érzés volt, hogy vannak hatalmas pártfogóink, egy egész mennyei birodalom, és egyszerre elvesztettük őket. Ugyanakkor lélegzetelállítóan sok múlik rajtam, ha egy szál magam vagyok, ha többé nem holmi felsőbb, „atyai” instrukcióknak kell engedelmessé nem, hanem a létem mélyén rejlő törvénynek. Megtalálni a forrást! Csak legyen elég érzékeny hozzá.

– Hogyan vezetett el ez a keresés az érzékiséghez mint forráshoz?

– Volt egy csodálatos fordulópont az életemben, egy kivételesen világos és egyértelmű pillanat – úgy huszonöt esztendősen lehettem –, amikor az az istenkép, amelyet kisgyerekkorom óta igen ambivalens érzésekkel hurcoltam magammal, szinte egyik percről a másikra fölösleges lett, elvesztettem iránta minden érdeklődésemet. Ezt a tiszta pillanatot, ezt a „megvilágosodást” – ha szabad így kifejezni magam, hisz számomra, aki enyhén szólva is nyomasztó vallásos nevelésben részesültem, ilyesmiről volt szó – ma is szenzációs felszabadító élményként őrzöm magamban. Úgy is mondhatnám: érzéki öntudatra ébredésem órája volt ez. Vagy kertelés nélkül: a nászéjszakánk Saád Katával, akivel formálisan persze csak két év múlva kötöttünk házasságot. Nem ő volt az első nő az életemben, de azon az éjszakán a makkosmáriai turistaház egyágyas kerti bungalójában (akkor még közös szobát csak házaspár vehetett ki, ráadásul neki már férje is volt, le kellett hát foglalnunk két szülő házikót, hogy az egyikben egymáséi lehessünk) rádöbentem, hogy egészen más úton kell járjak, mint addig. Ha most „szerelmi misztikáról” meg „zsigeri metafizikáról” beszélünk, és az időről, az évtizedek hatalmáról, szerepéről abban a folyamatban, amíg megtaláltam magamat, akkor muszáj legalább azt a három nőt – azt a há-

rom szeretőt! – megemlítenem, akik nélkül én nem vagyok az, aki vagyok. Mert hogy úgy mondjam, nem arra az életre szocializálódtam, amit élek és amit általuk leltem meg magam magamnak. „Te aztán tipikus esete vagy annak, hogy miből lesz a cserebogár” – mondta Kata a válóperünk táján, s azt hiszem, azóta ez még hatványozottabban érvényes rám. Monori Lili volt a második, neki épp akkoriban csúszott ki végképp a talaj a lába alól, amikor összejöttünk. Mellette aztán megismerhettem a totális kiszolgáltatottságot, de ez valóban ontológiailag értendő, mint valami végső, infernális állapot, ráadásul ő is maradéktalanul kiszolgáltatottnak érezte magát mellettem, tehát az egész történetnek volt valami kétségbeesetten fekete metafizikája. Meg is szöktem tőle, szörnyű lépés volt, majd évek múlva vissza, de abból még iszonyúbb dolgok következtek. És Németh Nóra, vele csaknem harminc éve együtt vagyunk, úgyhogy arra, ami ő az életemben, tényleg nehéz szavakat találni. Tőle kaptam a legtöbbet. Nemcsak a három fiút, hanem önmagammat is. Ha fiatalon összesodor a sors, aligha boldogulunk egymással. Ahhoz a zsigeri tudáshoz, aminek ő eleve birtokában volt, nekem fel kellett nőnöm, ki kellett nyílnak, meg kellett érjek. Kezdve onnan, hogy elfogadni a saját testem. Hosszú történet ez, egész regény – különben a *Megérkezésben*, nyilván átkódolva, sok idevágó tapasztalatom benne van –, a lényeg, hogy egyszer rá kellett ébredjek, csak akkor nyílik meg bennem befelé az út, a saját vertikálisom, ahogy Pilinszky mondaná, ha képes vagyok odaadni magam. Kinek, minek? Neki, a szerelmemnek. A másiknak. De inkább úgy mondom: a nálam nagyobb erőknél. Ez a dolog nyitja. A napi létem merő töredékesség, ezt ismerjük. És a teljességet szomjazzuk. Nyilván ott a forrás, ahol a teljesség. De az érzékiség, ha csak kaland, flört, játék, akkor nem egyéb, mint élvezeti cikk. Ehhez is jogom van, de még mennyire, csak ne tévessem össze a kettőt. Odaadni magam – ez a legtöbb, amire az ember képes. Odaadni magam – ez azt (is) jelenti, hogy nem rettenek vissza attól, ha elérem az „én” határait. Elveszítem magamat, és meglelem a teljességet. A kettő egyszerre van, az önátadás és a hazatalálás „kegyelmi” pillanata. Ez az a bizonyos „másutt”; tartózkodni nem lehet benne, csak megpillantani, megtapasztalni és visszatérni. Vagy meghalni.

– Ugyanakkor mindaz, amit mond, úgy is felfogható mint a vallási misztika nyelvének transzponálása az érzékiségbe.

– Nem, fordítva, ez az érzékiség nyelve, hisz az ember érzéki életének legjellemzőbb problémáiról beszélek, inkább arról van szó, hogy a vallásos frazeológia kisajátította ezt, szublimálta, kegyes szóvirágokat gyártott belőle. A kereszténység előtti vallásokban az érzékiségnek még megvolt a maga szakrális szerepe. Eliade beszél a kétféle időről, a mindennapok lineáris idejéről és a „szent időről”, ami kilépés ebből a linearitásból. Ez a posztvallásos kor emberének is ismerős, éppen az érzéki tapasztalataiból. A vallási misztika is innen merített, az ortodoxia ezért is tekintette mindig eretnokségnek. És nyilván, ha az erotika felől nézzük, az elmúlt kétezer év merő tévelygés, zsákutca és perverzió. Ezért volt az én ifjúkorom is reménytelenül sötét.

– Az így kialakult gondolkodásmódnak a gyökerei tehát mindenképpen visszavezethetők arra a meglehetősen bigott családi légkörre, amelyben felnevelkedett, s amelynek levegője korán fojtogatni kezdte, így a kiüresedett vallásos misztikánál meghatározóbbá vált az erotikus élmény metafizikája, és megfogalmazódott önben a szabadság vágya.

– Igen, bár a gyerek világnézete szülőfüggő, nem tud világnézeti döntéseket hozni, mert nem látja, mi a tét. Én például készséggel elhittem az anyámnak, hogy az „Isten”, már ahogy ezt a fogalmat a vallásos emberek használják, objektíve létezik valahol. Arra azonban képtelen voltam, hogy az anyámtól örökölt istent meg is teremtem magamnak, ami pedig elkerülhetetlen, ha azt akarom, hogy valamilyen belső élete legyen bennem. Csak a bűntudatot, a szorongást vettem át, a vallási eufóriát nem, azzal nem tudtam mit kezdeni. Egészen kicsi koromtól éreztem, hogy az érzékiség az én igazi hazám, számomra csak ott lehetséges a felszabadulás. Tele voltam lázadással és lelkifurdalással, utóvégre

úgy tudtam, hogy az érzéki vágy az ördög műve. Vergődtem. Egyik nap eldöntöttem, „lepaktálok” az ördöggel, másnap „megtértem”, és bűnbánatot tartottam. De hiába, ilyenkor is csak az úrt éreztem, istennek se híre, se hamva. Kiskamaszként ez a szörnyű egzisztenciális hintapalinta már kóros méreteket öltött bennem. Úgy tizenöt lehettem, amikor végre kimondtam, hogy elég, nem csinálom tovább, szakítok.

– *Mennyit segített ebben az írás? Ha jól tudom, gimnazista korában mozdult meg valami először önben az irodalommal kapcsolatban.*

– Hogy segített-e az írás ebben? Ekkor még nem. Kócos, infantilis szövegeket gyártottam, a maguk gyermekdedségében talán „ígéreteseket” is. Egy ösztönös, zavaros fiú, híján mindennemű tudatosságnak. Volt egy magyartanárom, aki már akkor megsejtette, hogy sosem fogok megfelelni az elvárásoknak. Ma ezt úgy mondják: nem fér bele a kánonba.

– *Fontos állomás volt, hogy megismerkedett a Harmadnapon verseivel. Miért hatott ennyire elementáris erővel az a hang, amit Pilinszky megszólaltatott abban a kötetben?*

– Azt hiszem, valami lényeges dologról eddig nem beszéltem. Honnan is jövök én? Papíron értelmiségi családból, de ez nem egészen áll. A szüleim a háború előtt az úgynevezett keresztény középosztályba sorolták magukat, a szocialista frazeológia inkább a kispolgári jelzőt sütötte rájuk. A kettő között volt egy életszínvonalbeli zuhanás is, az ötvenes években egyszerűen nyomorogtunk. Hat gyerek egyetlen tanári fizetésből, az nem mese. De mást akartam mondani. Nagyon belterjes és nagyon meleg családi otthon volt a miénk. Szinte nem is érintkezünk a világgal. Ám ez a meghitt, ölmeleg, bensőséges világ csupa-csupa közhelyből épült. Mint a pamutgombolyaggal játszó festett cicák, csak az egész átítatva a katolicizmus áporodott templomszagával. Minden csupa sztereotípiá, lekerékítés, semmi kétértelműség, semmi konfliktus, hamisítatlan világnézeti giccs. Borsózik tőle a hátam, ahogy most visszagondolok rá. Beleette magát az idegeimbe, a reflexeimbe, az agyséjteimbe. Évek, évtizedek múlva, amikor rég semmi közöm nem volt hozzá, még mindig föl-följött a tudatalattimból egyfajta szorongásos büntudatként, mintha attól, hogy már nem érzem magam kereszténynek, valamiféle „rossz”, elhibázott emberi példány lennék. Miközben a legmélyebb meggyőződése, hogy épp fordítva van. Nos, ebben a nagyon kiforratlan kamaszkori káoszban találtam rá a *Harmadnapon*ra. Hihetetlen élmény volt. Minden sora szíven ütött, csupa kitakart seb, csupa nyers egzisztenciális dráma. Eszembe jut most egy Pilinszky-sor, habár ez későbbi, a *Nagyvárosi ikonokból*: „A Kreatúra, Az-Ami / könyörög, mutatja magát.” Ez a Pilinszky-líra, erről szól, ilyen töményen, ilyen keresetlenül, ilyen tisztán. Az, amiben én felnőttem, és ez a költészet: ég és föld. És akkor még nem beszéltem a körülményekről. Mentem haza az iskolából, és a vilámoson olvastam a *Kortársban* egy ledorongoló kritikát róla. Vagyis nem a kötet került a kezembe, csupán néhány idézett verssor, és már attól megrészezgültem.

– *Pilinszkyvel később személyes kapcsolatba került, és két éven keresztül együtt dolgozhatott vele az Új Ember szerkesztőségében. Hogyan summázná most visszatekintve Pilinszky személyéhez, szellemiségéhez, illetőleg életművéhez fűződő viszonyát?*

– Neki is volt némi része abban, persze csak közvetve, hogy az egyetem után végül az Új Embernél kötöttem ki. Ez volt az én második, a gyerekkorinál jóval tudatosabb „vallásos” korszakom. Idézőjelben mondom, mert istenkeresőként vágtam neki a dolognak, de egészen máshova jutottam. A korabeli viszonyokat nézve, nagyon anakronisztikus vállalkozás volt. Az egyetemen mindenki hülyének nézett, akinek beszéltem róla. De felébredt a kíváncsiságom a saját múltam iránt, egyszerre úgy tűnt, meggondolatlanul fordítottam hátat a katolicizmusnak. Beleszerettem egy vallásos kislányba, nagyokat vitatkoztunk, ez is számított. Mauriacot, Bernanost, Claudelt, Julien Greent olvastam, a franciáknál a két háború közt igen erős szellemi hullám volt a „neokatolikus” irodalom, onnan átugrottam a hazai „neokatolikusokra”: az *Új Kor*, a *Korunk Szava*, a *Vigília* a harmincas években rend-

kívül érdekes, forrongó világ, a magyar művelődéstörténet máig feldolgozatlan fejezete. Az is számított, hogy lengyel szakos lettem, ott volt a krakkói *Tygodnik Powszechny*, ez a legális, ellenzéki katolikus-liberális hetilap, egyedülálló orgánus az egész régióban, fillérekért elő lehetett fizetni, mert a szocialista országok sajtótermékeire óriási kedvezményt adott a posta. XXIII. János összehívja a vatikáni zsinatot: egy pillanatra tényleg hihető – legalábbis egy magamfajta hiszékeny, lánglelkű neofita elhítte –, hogy a katolikus egyház lerázza magáról évezredek álszentségét, életidegenségét, hazugságát, amiből aztán gyakorlatilag semmi sem lett. De én akkor már teológusokat olvastam, leginkább lengyelül, az „aggiornamento” zászlóvivőit, Congart, Rahnert, Küngöt, Boros Lászlót. És Pilinszkyt természetesen, akivel az Építész-pincében a *Vigilia*-asztalnál végre összeismerkedtem. Így kerültem az Új Emberhez újságírógyakornoknak. Jó hecc volt. 1945 óta én voltam az első pályakezdő káder, aki a katolikus sajtót választotta, lett is az egész fiatalítási akcióból, ami velem indult, politikai haddelhadd. Ez is külön regény. Csak hát bennem közben megtörtént, ami megtörtént, és végleg elfordultam ezektől a dolgoktól. Akkor töltöttem be a huszonötöt, eléggé eljárt fölöttem az idő. De legalább tisztában voltam azzal, hogy mit hagyok ott, és miért.

– Pilinszkytól azonban nem szakadt el.

– Őt nem lehetett otthagyni. Különbözőben is alaposan egymásba gabalyodott a sorsunk. Nem sokkal azelőtt, hogy Katával összeházasodtunk, kettejük közt is fellobbant a szerelem. Vagy nem „is”, hisz ők akkor úgy egy évtizede ismerték egymást, volt némi előzménye, tudniillik Saád Béla, a jövőendő apósom volt a főnök az Új Embernél. Jó kis érzelmi gubanc lett a dologból, nem is hoztam volna szóba, ha Kata néhány éve nem jelenteti meg akkori feljegyzéseit *Naplómmal szemközt* címmel, abban minden ki van találva. Végül is túléltek, kisebb-nagyobb bukdácsolással, elég nagyvonalúak tudtunk lenni mind a hárman. Jancsi nem mindennapi ember volt – hadd nevezzem most így, ő mindannyiunk számára Jancsi volt –, hihetetlenül egocentrikus, egyfolytában magával foglalkozott, de közben olyan mélyen érzekelte a másikat, annyira elfogadta, hogy a mintegy mellékesen odavetett félmondatai is keményen üttek, élesek és találóak voltak. És mindig a jelen pillanatra reagált, mint aki el is felejtette a tegnapi tudását, az előítéletnek még az árnyékát se ismerte. Tényleg hívő katolikus volt, egész gyermeki módon, ám ebből a gyermeki mágiikus világképből sajátos esztétikát teremtett, úgy vélte, a művészet feladata „a teremtés visszavezérlése a paradicsomba”, azaz minden igazi művészi alkotás „vallásos”, amiből az is világos, hogy az ő nyelvén megváltozott ezeknek a szavaknak a jelentése. Ráadásul az életről, a szenvedélyről és a szenvedésről teljesen autonóm módon nyilatkozott. Sose felejttem, ahogy az *Éltem* után (kicsit féltem neki odaadni, végtére is az egy ízig-vérig isten- és életkáromló mű) csendesesen megjegyezte: „Az meg, hogy az ember hisz-e Istenben, vagy nem, teljesen mindegy.” Nekem akkor nem volt mindegy, nagyon erős leszámolhatnékom volt a vallással. Ő viszont bölcs volt. És szuverén. És anakronisztikus. Tényként közölte a meglátásait. Nagyon sokat köszönhetek neki. Még a Grotowski-színházat is, ő akarta látni, én csak elkísértem őt Wrocławba.

– Grotowski szerepjáték nélküli, úgynevezett „lehetetlen” színháza kiemelkedik az elmúlt időszak új színházi kísérletei közül. Miért vált fontossá az ön számára az ő alakja, tevékenysége, gondolkodásmódja?

– Grotowski a hatvanas évek csodája, világgraszáló szenzációja volt. Egy maroknyi színésszel elkezdett valamit vidéken, az isten háta mögött, és tíz év múlva az egész világ ott hevert a lábainál. A „lehetetlen” jelző, amit azt hiszem, Jan Kott talált ki rá, nem a legszerencsésebb, noha tényleg a lehetetlent ostromolta. Ő jobban szerette a „szegény színház” kifejezést, az ellenkező utat akarta járni, mint a társzművészetektől a hatásesszközök garadáját kölcsönző „gazdag” színház, a *via negativát*, ami a hagyományos színészettel szemben azt jelentette, hogy nála a színész levetette az életben játszott szerepeit, „lemez-

telenedett”, „feláldozta magát”. Ahogy így kimondom, ez rém lilán hangzik, nem is az elmélet volt ebben a lényeg, hanem a gyakorlat. Az a hideglelés, sarkított dráma, ami a szemünk láttára a Grotowski-színészen végbement. Az az intim „ütközet” a mítosz „igazságával”, ami arra kényszerítette a színészt, hogy mindazt feláldozza, ami hamis benne, miközben a mítoszt is megfosztotta mindattól, ami már halott benne. Ez a színház egyszerre volt merő blaszfémia és szakralitás, nemzeti és vallási tabukat sértett. A színésszel folytatott munkáról Grotowskinak egy helyütt a tantra jóga szexuális technikái jutnak eszébe, ahol is tudvalevően nem az „én” élvezetén, inkább az „én” elvesztésén van a hangsúly. A nálunk nagyobb erőknél való engedelmisség. Már használtam ezt a kifejezést, igaz? Nem véletlen, Grotowskitól vettem. A legjobbkor, az életem legérzékenyebb periódusában találkoztam vele, senki olyan egyértelműen nem világította meg számomra az utat, amely előttem állt. Lehet, hogy teremtett isteneink rég odavesztek, ez azonban nem ment fel bennünket az alól, hogy újra feltegyük azt az alapkérdést, amelyre válaszul egykor megteremtettük őket. És főként, hogy megtaláljuk a ma érvényes választ. Egyébként Grotowski, ahogy felért a csúcsra, nagyon hamar búcsút vett a színházról, hisz ha valaki, ő tényleg a forrást kereste, nem a színházat. De ez messze vezetne. Mindenesetre akadtunk egy páran, akiket épp ez az attitűd vonzott. Csak annyit mondok, hogy mind a három nő, akit az életemből kiemeltem, eredetileg színésznek készült, kettő az is lett, de ők is megszöktek, nem érezték jól magukat a jupiterlámpák vakító fényében.

– *Kanyarodjunk most vissza az indulás éveihhez! Pályakezddéséről beszélve joggal említhetjük az elhúzódozó jelzőt, hiszen bár 1963-ban publikálta első novelláját, bemutatkozó kötetére, a Tiéd a kertre további tizenöt évet kellett várnia. Ugyanakkor prózai szárnybontogatásaival párhuzamosan kell számba vennünk színházi próbálkozásait. Ugyancsak 1963-ban keletkezett a Tigris című drámája, amelyet közvetlenül pécsi bemutatója után betiltottak. Hogyan emlékszik arra az időszakra?*

– Akkoriban a harminc körüli első kötet nem számított rendkívülinek. Inkább az volt a rendhagyó, hogy még a huszonegyet se töltöttem be, s már színházi bemutatóm volt. Egyből én lettem a „magyar Osborne”. Osborne akkor tört be a *Dühöngő ifjúsággal*, az én betörésem persze elmaradt. Egyébként Várkonyi Zoltán filmet akart csinálni a *Tigris*ből, még mielőtt betiltották, leültünk ez ügyben, és én, a tejfelesszájú nemet mondtam rá! Képtelenség, mi? Mint aki nem is akar ismertté válni. De a novellám azért megjelent az *Élet és Irodalomban*, az is vagy fél éve ott hevert Cseres Tibor fiókjában, ő volt a prózarovat. Örökény protezsált nála, az ő figyelmét meg Radnóti Zsuzsa hívta fel rám, színházi szerzőként is Zsuzsa fedezett fel. De még hosszú út állt előttem, amíg tudatos író lettem. Az 1974-es év igazi krízisestendő lett számomra. Akkor már négy éve a *Magyar Hírlap*nál írtam a tévékritikát, azt is botrányszagúan hagytam abba, jött a Lili-szerelem, az is balul ütött ki, plusz a válóperem, teljesen pad alatt voltam. Erre született meg a *Tiéd a kert*, sikerült egy gyerekkori történetbe beleköltönnem egész akkori drámámat, az érzelmi kiszolgáltatottságomat, a tárgyakhoz való reménytelen ragaszkodásomat stb. És megéreztem, hogy az írás, ha elég könnyörtelenül művelem, arra is lehetőség, hogy leszámoljak magammal, hogy expedícióra induljak magamba.

– *S aztán ez az expedíció az Éltém, a Másutt és a Túl hármaskönyvében folytatódott tovább.*

– Amikor az *Éltém*et írtam, annyira odaadtam magam ennek a kalandnak, hogy majd belepusztultam. A falat kapartam a rettegetől, de végigcsináltam az önmagammal vívott halálos-katartikus háborút, kiirtottam a zsigereimből is azt a mérgezettséget, ami jó évtizede véget ért már az életemben. Úgy éreztem, a legsúlyosabb bűn, amit az ember elkövethet önmaga ellen, hogy nem engedi kibontakozni azt az önmagát, amire született. Mai napig ez a legfőbb vádpontom a vallásos mentalitással szemben: hogy természetes hajlaimaink erőszakos elfojtására tör. A *Másutt* már a Nóra-szerelem ideje, abban ott a megbocsátás gesztusa is a saját megtagadott múltam iránt. A *Másutt* azt mondja, az érzéki eksztázis mindenképp szent, mindenképp megváltó hatalma van, még ha „vallási köntösben”

jelentkező képzelt szerelemről van is szó. A magam részéről nem hiszek másban, csak az ember ember általi megváltásában: amikor az a bizonyos „odaadom magam” kölcsönös. Ez a testi megváltás – hisz „én” is, meg „te” is, mindenekelett megváltásra vágyó test vagyunk – már kiolvasható a *Túl* háromszögtörténetéből, s végül ennek zsigeri labirintusába enged bepillantást a *Megérkezés* is. Azt hiszem, elsősorban ezek az írásaim azok, amelyek valóságosan, sőt radikálisan élni segítettek.

– Az *Éltem és a Másutt* című elbeszélések könyv formájában 1988-ban jelentek meg először. Második kötetére tehát közel tíz esztendő kellett várnia. Mi kapcsolja össze a szerzői szándék szerint ikerregénnyé a két szöveget? Miért került melléjük az 1996-os kiadásban a *Túl* című elbeszélés, amely eredetileg a *Kövek és nosztalgia* kötet részeként látott napvilágot.

– Annak, hogy az *Éltem* csak egy évtizeddel a megírása után jelent meg, cenzurális oka volt. Nemcsak politikai tabuk léteztek akkoriban, s ez az írás nyilvánvalóan tabukat sértett. Ahogy a *Tiéd a kert* ciklus úgymond „freudista” novelláit is sorra visszaadták a szerkesztőségek, a *Túl* meg egészen a rendszerváltásig „pornográf” műnek számított. Bennem mélyen összetartoznak, ezért is tettem oda a második kiadásban az *Éltem* és a *Másutt* mellé a *Túlt*; persze ha következetes vagyok, a *Tiéd a kert*tel kellett volna kezdődnie a kötetnek.

– Beszéljünk életművének másik fontos dimenziójáról, a kritika- és esszéírásról. 2002-ben megjelent esszé- és tanulmánykötete, a *Képzelet és kánon* szövegei valamiféle belső harmónia és törvényszerűség szerint helyeződnek egymás mellé, kirajzolva ezzel egy monumentális szellemi naplót. A könyv tartóoszlopa a Pilinszkyről, Nádasról és Mészölyről szóló blokk. Pilinszkyt már megidéztük. Milyen kapcsolat fűzte a másik két alkotóhoz?

– A hetvenes évek végén Nádas Péter kivonult Kisorosziba, ott írta az *Emlékiratok* könyvét, még villany se volt abban a kis házban, óriási templomi gyertyákat vett, azokkal világított. Lehetett tudni róla, hogy délelőtt ír, tehát délután nyugodtan beülhettem a Trabantomba, és kimentem hozzá. Nagy szükségem volt rá akkor. Írtam egy novellát, odaadtam neki, mondott valamit róla, az volt az iránytű. Hogy mitől, nem is tudom. Talán mert egyidősek vagyunk, ő mégis tapasztalt író volt. Ami persze nem tarthatott sokáig. A szomszéd telken állt Mészölyék háza. Őt is az Építész-pincéből ismertem, régebből, mint Nádas, hozzá eleinte nehezebben találtam kulcsot. És nem messze tőlük, a falu fő utcájában bérelt Balassa is egy házrész, oda járt dolgozni. Ettől sokunk számára Kisoroszi az agyonmanipulált irodalmi élet egyfajta feljebbviteli fórumának tűnt. Egy magamfajta leselejtezett szerző a sok mellébeszés után tőlük hallott egy-két hiteles mondatot. „Az író technikája az, ahogy él és gondolkodik” – mondta Nádas még a *Tiéd a kert* idején. Aztán Balassa, még az *Éltem* előtt, hogy „légy elvetemült”, és úgy lett, megírtam. Mészöly, a legnehezebb, legtalajtalanabb periódusomban: „Mindig legyen egy kavics vagy kő a nyakadban, ami te vagy.” Abból például, amit az *Éltem*ből hiányoltak – mind a hárman mást, mégis ugyanazt –, meg kellett értenem, hogy nem látok ki a saját hősnőmből. Holott ugyebár ez lenne a próza lényege. Ezek szerint, tűnődtem, nem is vagyok az, aki vagyok. Hacsak nem mutatom meg közben magamat, az író, aki nem lát ki a maga megírta önmagából. A korai, spontán írásaimban ott volt az irónia. Megpróbáltam ehhez visszanyúlni, de most már tudatosan, s a *Másutt*-tól kezdve szinte minden művemben érezhető bizonyos rejtett önirónia, igazából nem is érthetők enélkül. A *Megérkezés* végképp nem.

– Balassát is említette válaszában. Nem kerülhetjük meg személyét akkor sem, ha író és kritikus viszonyát próbáljuk boncolgatni. Balassa gyakorlatilag minden szépprózai kötetéről írt. Meglepő ugyanakkor számomra, hogy kimaradt a *Képzelet és kánon* című kötetből.

– Így alakult. A *Képzelet és kánon*, akárcsak a „lengyeles” könyvem, a *Suszterek és szalmabáb*, gyűjteményes kötet. Az évek, évtizedek során keletkezett írásaimból álltak össze. Persze tudom, Balassának adósa maradtam. Ettől akkor szorult igazán össze a torkom, amikor oly váratlanul itt hagyott minket. Azóta egyfolytában róla készülök írni.

– Írásaiban rendre rávilágít arra a problémára, hogy egész mai kultúránk legsúlyosabb kérdése az elvesztett metafizikai dimenzió. Szépiróként is hangsúlyozza, hogy szembe kell néznünk a mítoszok erodálódásával, a transzcendencia, a metafizika eltűnésével, és minden bizonnyal ezért van az, hogy esszéíróként és kritikusként elsősorban azok az alkotások és életművek szólítják meg, amelyek ugyanezekre vagy hasonló kérdésekre fókuszálnak. Vörös István szövegei kapcsán például így ír: „Vörös István hideglelős realizmussal fogalmazza meg a mai ember metafizikai sóvárgását. Azt, amiről az ember nem is tud, nem is akar tudni. Ami nem is létezik. Azaz nem a sóvárgást fogalmazza meg, hanem azt a körülményt, hogy az ember (már) nem sóvárog. Holott nagyon, de nagyon szüksége lenne rá.” Ugyanakkor Németh Zoltán a Képzelet és kánonról írt kritikájában, a Kalligram 2003/6. számában a novellák és kisregények befogadói elvárásával közelíti a kötet szövegeihez, és csalódásának hangot adva már-már prudériával vádolja meg az esszéista Pályit. Mi az oka, hogy ebben a kötetben alig esik szó érzékiség és irodalom viszonyáról?

– És milyen igaza van, tényleg arról van szó, a prudériáról. Azért is jó ez a két hivatkozás így együtt, mert bár ugyanarra utalnak, amit mondok – hogy ma a hagyományos, valóságos transzcendencia elhalványul, eltűnik, az érzékiségben rejlő tiszta forrás viszont felértékelődik a szemünkben –, de közben kézzelfoghatóan kirajzolódik itt egy bennem rejlő furcsa ellentmondás, amire magam is csak mostanában döbbsenem rá. Értekező prózát írni számomra mindig egyfajta társasjáték volt: alkalmazkodni a társadalmi etikethez, elfogadni a szakmai normát, elővenni az íráskészségemet, s ezek koordinátájában „megszervezni” a szöveget, amely érthetően közli a gondolataimat. A széppróza egészen más, az valójában expedíció önmagamba, ott nincs etikett, nincs norma, nincs „szövegszervezés”, csak a felfedezés, az az egyedüli parancs. Ami a meglepő: hogy esszéista-kritikusi énem így legfeljebb a küszöbére jut el annak, amit a feledező énem már világosan lát. Mondjuk, hogy a mai emberből kivész a metafizikai sóvárgás. De mi ezzel a gond? Mert így sosem vesszük a fáradságot, hogy elinduljunk a forrás felé. Mert az érzékiség megmarad puszta élvezeti cikknek számunkra. De ezt már nem mondom ki, csak a diagnózis első felét. Miért nem? Merő prudériából. Így szocializálódtam. Egy jó modorú tollforgató nem beszél szexről, kéjről, ejakulációról, orgazmusról. Szörnyű, nem?

– *Erről jut eszembe a Provence-i nyár című kötet, amelynek számomra legmegragadóbb írása a címadó novella, amely a templomban a liturgia alatt szeretkező fiatal pár történetén keresztül látatja szent és profán sajátos viszonyát, a kiüresedett hagyományok és a szent gyönyör szembenállását. Mit tudhatunk meg a Provence-i nyár keletkezéstörténetéről?*

– Már hetek óta reggeltől estig Gombrowicz Naplóját fordítottam. Nagyon szeretem az ő józan, racionalista ateizmusát a könyörtelensége és a következetessége miatt, de az én zsigeri vallástalanságom valami egészen más, úgyhogy iszonyú fárasztó volt egyfolytában Gombrowicznak lennem. Egyik nap aztán felláztam, valami életszerűt akartam írni, játékból, de a végén ars poetica lett. Kevés írásom van, ami ennyire személyes. Ha az ember üres szívvel és üres aggyal kénytelen végigállni bizonyos templomi szertartásokat, mint velem történt fiatal korban, hát sok minden megfordul a fejében, s nyilván az is, hogy ha a hívek itt körülöttem látnák, mire gondolok, agyonvernének. Az egészben az a hideglelős, hogy ez az a fikció, ami egyre inkább valóság lesz. Most jövök Lengyelországból, épp ott voltam a Radio Maryja által szervezett abortuszellenes tüntetés idején, s döbbsenem néztem a tévéhíradóban a rózsafüzért, feszületet, szentképeket magasba emelő elvakult tömeget, a gyűlölettől izzó tekinteteket: hát erről szól a *Provence-i nyár*! De nemcsak erről, sőt. Az is lehet persze, hogy a templomban szeretkező pár meghitt és bensőséges aktusa „túl szép” dac a harsogó gyűlöletevangéliummal szemben, de hát a dolog végül tragédiába torkollik.

– *Provence-i nyár című kötet hat új novella mellett a Tiéd a kert és a Kövek és nosztalgia című kötetek anyagából válogat. Az így kialakított ciklusok a novellakorpusz át- és újrendezésével egyúttal újabb értelmezési stratégiákat jelöltek ki. Nemrégiben pedig napvilágot látott legújabb*

válogatott könyve, *A kerület órái*, amely rövidprózai írások, novellák, tárcák, minieszék gyűjteménye. Hogyan illeszkedik a szerző felfogásában az első olvasásra rendkívül szerteágazónak tűnő kötet az életmű egyéb darabjaihoz? Mennyiben tekinthetők melléktermékeknek, forgácsoknak ezek a szövegek?

– Amikor a *Provence-i nyár* kötetet összeállítottam, még csak nem is gondoltam erre a másikra. Egy válogatott kötetbe az ember novellisztikájának a legjavát teszi, esetemben tehát azokat, amelyek saját belső felfedezői utam írói dokumentumai. Igen ám, de be kellett lássam, hogy én nem csak ez vagyok. Az a másik is, aki az esszéket, kritikákat, publicisztikákat produkálta. És ez a másik, aki egykor fiatalon írt egy halom „ösztönös” novellát, érdekes módon később is vissza-visszatért a mesemondás passziójához. Hogy miért? Többnyire azért, mert különböző lapok tárcát kértek tőle. Évtizedek múltán úgy tűnt, ezt is illenék „bevallanom”, vagyis az olvasó kezébe adnom. Így született meg *A kerület órái* kötet. Utóvégre amit itt most összehordok, pusztá önelemzés, ki tudja, hogyan is van valójában. Már a *Tiéd a kertnek* is akadt olyan kritikusa, aki a korai elbeszéléseimet dicsérte, azokat meg, amelyikre én azt mondom, hogy ott találtam meg magamat, modorosnak, gyatrának tartotta.

– 2003-ban jelent meg első regénye, a *Megérkezés*, amelynek főhőse, Baróti Dániel, a Kádár-rendszer konzulja, aki történelmi-politikai beszorítottságából a szerelmi egyesülés általi feloldódásban, megsemmisülésben, majd újjászületésben talál kiutat. „Mintha Pályi hőse (bármilyen nemű legyen is) nem volna kíváncsi arra, ami odabent, a másik szellemében van bebörtönözve, hanem csak azt akarná kibányászni a másiktól, ami a testi létezésében szellemi, ami a testén belüli létezésben mint angyal, isten, szellem megnyilvánul. Mindig belül vagyunk az egyikükben, s a másik mindig ennek az egyiknek valami fénylő, lüktető, pulzáló folytatása. Egy Pályi-textusban mindig legalább ketten vannak, az egyik mindig nő, a másik mindig férfi, hatnak egymásra, és pedig öserővel” – írja kritikájában Forgách András. Úgy vélem, mindaz, amivel korábban rövidprózában kísérletezett, ebben a regényben összegeződik. Jól látom ezt?

– Amikor ezt a mondatot olvasom, számomra mindig ott cseng benne az olvasónak szánt, elnyelt figyelmeztetés, hogy „vigyázzatok, ez az író semmibe veszi a kultúrkörünkben mai napig használt eufémisztikus nyelvet”, magyarul az ember „szelleménye” itt nem magasabbrendű, nem ura és parancsolója a testnek, csupán a test működésének, életének virága, függvénye, folyománya. Ismerjük a halhatatlan lélekről szóló vallási hiedelmet, amit ma már bajos lenne szó szerint elhinnünk, viszont a kultúra, amelyet az évezredek során létrehoztunk, oly sok magasrendű értékkel ruházta fel az ember „lelkét” – az erkölcsi normáink, a belső szabadságunk, az emberi méltóság, a fantázia, a kreativitás, a művészet, az egyén autonómiája mind ehhez a fogalomhoz kötődik –, hogy a humánus e fennkölt tartományait nem szeretnénk „alárendelni” a test biológiájának. Olyan ez, akár a naplemente. Azt is eufémisztikusan úgy fejezzük ki, hogy „lebukik a nap”, miközben nagyon jól tudjuk, hogy nem erről van szó, a mi bolygónk fordul el. És akkor jön egy ember, egy Pályi, aki egyfolytában erre a tényre figyelmeztet bennünket, ami felett naponta átsiklunk. Mit akar? Miért állítja, hogy hazudunk magunknak? Ráadásul itt az új „szellemi” divat: klubok, mozgalmak, újszerű próféták hirdetik a világban, hogy a föld mégiscsak lapos. Pontosan erről van szó. Az ember így degradálja önmagát: lealacsonyítja saját szűk horizontjához a mindenség törvényeit. Ahelyett, hogy megelné magában az alázatot és az odaadást, ami a nagyság maga. A *Megérkezés*nek ez a diagnózis a lényege: a letűnt rendszer ideológiája, hiába ragasztotta magára a „dialektikus” meg a „materialista” vignettát, merő vallási eufemizmus volt, semmit sem volt szabad nevének nevezni. Az emberben lakó „szellemény” gőgje olyan harsányan zengett a Baróti Dániel-szerű középkeletiek ajkán, mint talán soha. Ma ezek az emberek már nincsenek sehol, felszívódtak, rég neofita keresztények, hazafiak, ezoterikusok lettek. A rendszerváltás idején egy pillanatra zavarba jöttek, akkor játszódik az én mesém is. Kiemeltem közülük egyet, akit

megkísértett az érzéki felszabadulás, az „odaadom magam” vonzása. Ritka példány. Akár csodának is nevezhetem, ami vele történik.

– Írói útját egyfajta különállás jellemzi, nem vett részt ugyanis a hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalmának meghatározó prózatörténeteiben. Egyik kritikusa, Horváth Györgyi írja önről, hogy „keveseket képes megszólítani, de azoknak megbecsült szerzője marad”. Legtöbb művét, így regényét is gyakran az erotikus irodalom kontextusában helyezik el. A Pályi-recepció kulcsszavai így – néhány valóban jelentős és értő kritikai észrevételt és tanulmányt leszámítva – kimerülnek az érzékiség, testiség radikális ábrázolása, a tabudöntögetés, a nemi identitás újszerű textuálizálásának hangsúlyozásában. Mennyire foglalkoztatja művei befogadástörténete?

– Nem rám tartozik. Gombrowicz (most is épp őt fordítom) állítja, hogy az író az írói szerep szüli meg. Ezért aztán egész életében azon a szerepen dolgozott, aminek eljátszásával be akart vonulni a világirodalomba. És egyfolytában interpretálta magát. És bevonult. Az utókor a mai napig nem tud szabadulni az általa kreált irodalmi Gombrowiczról. Engem nyilván lenézett volna, mert épp ellenkezően gondolom. Képes vagyok viszont lefordítani őt, míg ő sohasem fordított volna le engem, se más efféle szerzőt. Számomra csak az az író érdekes, aki megmutatja magát, hát ezt teszem. De dönteni az ügyben, hogy mi érdekes abból, amit írtam, nem én fogok. Hozzáteszem, hogy Gombrowicz is megmutatta magát, nagyon erős egyéniség volt, és ez átütött az általa teremtett figurán. Ezt visszaadni a legizgalmasabb fordítói feladat. Úgyhogy a helyzet nem egyszerű, nincs recept.

Tandil

Napló 1958

I.

Szerda

Néhány napja eljöttem ide, Tandilba, és megszálltam a Hotel Continentalban. Tandil egy hetvenezres városka, körben hegyek, nem túl magasak, csupa borzas, köves meredély, mint megannyi erőd; én meg azért rándultam ide, mert itt a tavasz, és végképp le akarok számolni az ázsiai influenza mikrobáival.

Tegnap aztán kivettem egy kellemes kis lakást, elég szerény összegért, már túl a városon, a hegy lábánál, ahol a kőkapu áll, és ahol a park összeér a hegyoldallal túlévelű és eukaliptuszerdejével. A vakító reggeli napsütésben szélesre tárt ablakon át nézem Tandilt a katlanban, mintha egy tálra lenne kirakva; a kis ház meg a pálmák, narancsfák, erdei fenyők, glicíniák, mindenféle fura visszanyesett bokrok és a legelképesztőbb kaktuszok zuhatagában fürdik, s ez a zuhatag annak rendje és módja szerint lehullámszik a város felé, míg hátul a sötét fenyők magas fala szinte függőlegesen kúszik a csúcs felé, ahol a cukrászda-vár áll. Nincs ennél virítóbb tavasz, csupa virág és csupa fény az egész. A hegyek a város körül viszont szárazak, akár a bors, meztelenek, sziklásak, hatalmas égnek meredő kövekkel, szobortalpazatnak, emelvénynek, történelem előtti bástyáknak és romoknak nézné őket az ember. Kész amfiteátrum.

Előttem Tandil, úgy háromszáz méterre, mintha a tenyeremben tartanám. Nem szállodákkal, turistákkal zsúfolt üdülőhely ez, közönséges vidéki kisváros. S miközben fogat mosok a napon és beszippantom a virágillatot, azon tűnődöm, hogyan hódítom meg magamnak a várost, amelytől elutazásom előtt többen is óvtak. „Halálra unod magad Tandilban.”

Csodálatosat reggeliztem a kertek felett trónoló kis cukrászdában – jaj, semmi különlegeset, csak egy kávét és két tojást, de tavaszillatban fürdetve! –, majd bementem a városba. Ott az apró, vakító fehér, lapos tetejű házak négyzetei, derékszögei, éles törések, száradó fehéreneműk, a fal mellett motorbicikli, odébb egy kirobbanóan zöld tér, hatalmas lapály. Csak úgy megyek a forró napon, a hús tavaszi levegőn. Emberek. Arcok. Egy és ugyanaz az arc, megy a dolga után, intézi, iparkodik, nem kapkod, tisztos nyugalom rajta... „Halálra unod magad Tandilban.”

Az egyik házon felfedeztem egy apró cégtáblát: „Nueva Era, napilap”. Bementem. Bemutakoztam a szerkesztőnek, de nem volt kedve csevegni velem, ábrándos állapotban voltam, s ebből kifolyólag nem túl szerencsés hangot ütöt-

tem meg. Kijelentettem, hogy *un escritor extranjero* vagyok, és megkérdeztem, hogy található-e Tandilban olyan értelmes ember, akivel érdemes lenne megismerkednem.

– Micsoda? – vágott vissza sértetten a szerkesztő. – Nálunk ne lenne értelmiség? Nagyon is gazdag a kulturális élet, csak festőnk van vagy hetven. És az írók? Hát ott van Cortes, ő már egy név, a fővárosi lapokban publikál...

Felhívtuk telefonon, és megbeszéltem vele holnapra egy találkát. A nap hátralevő részét arra szántam, hogy megérintsen valami Tandilból. Utcasarok. A sarkon ott áll a tulaj, jó húsban, a fején kalap, mellette két katona, kissé odébb egy nő, hetedik hónapban, valamint egy pultos kocsi, tele édességgel, az árus a padon az igazak álmát alussza, az arcába hullt újság alatt. És a hangszóró rázendít: „Rabul ejtettél azzal a fekete szemeddel...” Én meg hozzádalolom magamban: „Halálra unod magad Tandilban.” Egy lebarnult úriember, hosszú cipőben, sapkában.

Csütörtök

Tandil úgy fest innen föntről, mintha a hegyekből aláhulló kövekkel a történelem előtti idők ostromolnák. A napon, a fák és a virágok társaságában elfogyasztottam csodás reggelimet.

De elfog a bizonytalanság, az idegenség, szorongok a sok ismeretlentől... Megyek a Centro Popularba, ott találkozom Cortesszal. Ez egy húszezer kötetes nagy könyvtár, az épület mélyén kis szoba, ahol valami kulturális ülés zajlik, de mire odaérek, a tanácskozásnak vége, és Cortes bemutat a többieknek. Öt perc alatt világos előttem a helyzet: Cortes idealista-kommunista álmodozó, becsületes, csupa jóindulat, csupa szívéllyesség és humánus, a tizenöt éves kislány viszont már nem lány, hanem az ugyancsak Marx-rajongó idealista fiatalembernek a húszegynéhány éves felesége, a titkárnő viszont katolikus, és a harmadik úr is, aki felettébb hasonlít Rembrandtra, harcos katolikus. A hit egyesíti őket.

Rólam soha nem hallottak. Nincs mit tenni, ez a vidék. De a helyzet óvatosságra int. Már tudom, mi a helyes taktika ilyenkor. Nem követem el azt a hibát, hogy bemutatkozzam nekik, épp ellenkezőleg, úgy viselkedem, mint akit nagyon is ismernek, és csak a hangvételemmel, a formával sugallom a magam európaiságát; ez a beszédmód elkerülhetetlenül pikáns, lezser, fesztelen és bizonyos értelemben intellektuális. Párizs. Ez talál. Azt mondják: – Ó, hát járt Párizsban! – Én, hanyagul: – Na és, ugyanolyan város, mint Tandil, házak, utcák, a sarkon kávéház, minden város egyforma... Ez tetszik nekik. Attól, hogy Párizs nem arra kellett nekem, hogy általa feleljem magam, hanem Párizst alacsonyítottam le, igazi párizsi figurának néznek; látom, hogy Cortest már meghódítottam, a nők is érdeklődnek irántam, de még bizalmatlanok. Ekkor azonban... elkalandozik a figyelmük... kissé szórakozottak lesznek... mással van tele a fejük, és kezdem kapiskálni, hogy ha maga Camus jött volna ide Tandilba, Sartre-ral az oldalán, neki se sikerülne az ittenieket saját dolgaikból, a helyi, tandili ügyekből kizökkentenie. Hogy is? Egyszerre felvillanyozódnak. Egyik a másik szavába vág. Jó, de miről van szó? Persze megvan a maguk gondja, a legutóbbi felolvasásra szinte senki sem jött el, erőnek erejével kell elcipelni az embereket,

mert igaz, Fulano eljön, de azonnal el is alszik, a doktorné pedig megsértődött... Úgy adják elő ezt az egészet, mintha hozzám beszélnének, de valójában egymásnak mondják, panaszkodnak, sopánkodnak, mellesleg nem kétséges számukra, hogy egy író csakis egyetértéséről biztosíthatja őket, hogy én mint író teljes mértékig osztom „a néppel” és „a terepen” folytatott munkájuk minden keservét, ezt az egész tandili zseromskizmust. Brrr... „halálra unod magad Tandilban”. Egyszerre elborul az agyam ettől a Tandiltól, a korlátok közé szorított, szerény élet e dohos, kelletlen kanavászsummászatától, ők meg ott ülnek ebben az egész végtelen érdektelenségben, a béka fenéke alatt, örök időkre odakonkretizálódva.

– Hagyják élni az embereket! – mondom.

– De hát...

– Honnan veszik, hogy mindenkinek intelligensnek és felvilágosultnak kell lennie?

– Hogyhogy?

– Hagyják békén a tahókat!

Attól, hogy kiejtettem a „tahó” (*bruto*), és ami rosszabb, a „csöcselék” (*vulgo*) szavakat, egyből arisztokratikus lettem. Mintha hadat üzentem volna nekik. Levetettem a jólneveltség álarcát.

Most őket fogta el az óvatosság.

– Tagadja, hogy szükség van az egyetemes felvilágosodásra?

– Természetesen.

– De hát...

– Le ezzel a doktrínával!

Ez már sok volt. Cortes tollat vett a kezébe, a fénybe tartotta a hegyét, nézte, rálehelte. – Nem értjük egymást – mondta mintegy gondterhelten. A fiatalember a félhomályból kelletlenül, rosszmájúan odabökte:

– Maga fasiszta, nem?

Péntek

Nyilván túllöttem a célon. Nem volt rá szükség. Most viszont jobban érzem magam... az agresszivitásom erőt adott.

És ha kikiáltanak fasisztának?... Még csak ez hiányzott! Beszélnem kell Cortesszal, meg kell szelídítenem őt.

Szombat

Mi folyik itt?

Az ember lelkét sokszor zavaros, ostoba dolgok alakítják... holmi véletlen aférok. Ez az összecsapásunk ott a könyvtárban, noha nem volt berne semmi különös, mégis katalizátorként működött. Legalább határozottan kirajzolódott a szereposztás. Arisztokrata vagyok. Úgy nyilvánultam meg, akár egy arisztokrata. Egy tandili arisztokrata... aki ugyanakkor ezt a közönséges provincializmust is megtestesíti.

Ne feledjük azonban, hogy ez csak halvány körvonala valaminek... egy színháznak, amely a napjaimat kitöltő millió más esemény mellett pereg, s e megszámlálhatatlan sok-sok eseményben, amit ha akarnék, se tudnék számba venni, ez a körvonalazódó dráma feloldódik, mint teában a cukor, igen, annyira, hogy az alakját is elveszti, s legfeljebb az íze marad meg...

Mindezt már Cortesszal való újabb beszélgetésem után írom, amely ahelyett, hogy enyhített volna a helyzeten, inkább kiélezte azt. Sikerült jól felbosszantania. Az idegeimre megy e kommunista pap anygali ártatlansága.

Nem szeretném itt az egész szövegtárgyat előadni. Mondtam neki, hogy az egyenlőség eszméje az emberi faj egész struktúrájával ellentétes. Ami az emberiségben a legnagyobb, ami az emberi nem zsenialitását mutatja minden más fajjal szemben, az éppen az, hogy az egyik ember nem azonos a másikkal, ahogy az egyik hangya a másikkal. Itt van mindjárt a mai világ két nagy hazugsága: az egyház hazugsága, hogy minden embernek egyforma lelke van, és a demokrácia hazugsága, hogy minden embernek egyforma joga van a kibontakozáshoz. Azt hiszi, hogy ezek az eszmék a szellem diadalát jelentik? Ugyan már, hisz éppenséggel a testből fakadnak, azon alapulnak, hogy mindannyiunknak ugyanolyan teste van.

Nem tagadom (folytattam), az optikai benyomás vitathatatlan: mindannyian többé-kevésbé ugyanolyan növésűek vagyunk, ugyanolyan végtagjaink vannak... Ám e látványos egyformaságba betör a szellem, fajunk e speciális sajátossága, s ennek következtében lesz az emberi faj oly rendhagyó, oly határtalan és szédületes, hogy ember és ember közt százszor nagyobb különbség támadhat, mint az állatvilágban. Pascal vagy Napóleon és a falusi paraszt közt nagyobb a szakadék, mint a ló és a giliszta közt. Sőt, kevésbé különbözik a paraszt a lótól, mint Valérytól vagy Szent Anzelmtől. Az analfabéta és a professzor csak látszólag ugyanolyan emberek. Az igazgató egészen más, mint a munkás. Vagy maga talán nincs tisztában azzal – úgy ösztönösen, az elméletei margóján –, hogy az egyenlőségről, az együttérzésről, a testvériségről szóló mítoszaink nincsenek összhangban valódi helyzetünkkel?

Bevallom, én eleve kétlem, hogy ilyen körülmények közt beszélhetünk-e „emberi fajról”, nem túlságosan fizikai fogalom-e ez?

Cortes a vérig sértett értelmiségi pillantásával mért végig. Jól tudtam, mi jár a fejében: ez fasizmus!, én meg majd megőrültem a gyönyörtől, hogy világgá kiált-hatom ezt az Egyenlőtlenségi Nyilatkozatot, mert az intelligenciám átlényegített: penge lettem és vér!

Kedd

Tilos, pinos, platanos, naranjos, palmeras, glicinas, mimbres, álamos, ciprés, és reggeli a cukrászda verandáján a virágözönben, a távolban az ősidők amfiteátruma és bástyái, monumentális romok, naptól csillogó cirkusz.

Kószálok és lődörgök Tandilban. Ők sűrögnek-forognak, ami azonban oly monoton, hogy nem is nevezném cselekvésnek, óvatosak, mint a hangyák, türelmesek, mint a lovak, lomhák, mint a tehenek, amíg én... amíg én... nem illek

senkihez, hisz elmerülnek a saját dolgaikban, a magányuk amúgy határtalan, mindenki a maga körét futja, az állatok, a lovak, a békák, a halak magánya ez! Az határozza meg őket, hogy mi a tennivalójuk, semmi egyéb. Az egész város egyetlen sürgés-forgás. Mit tegyek?! *À la recherche du temps perdu* – a könyvtárban bukkantam rá, magamhoz vettem Proustot, és most olvasom; olvasom, hogy alámerüljek valami hozzám illő közegbe, hogy Prousttal, a testvéremmel töltssem az időm!

Szerda

Tényleg a testvérem-e? Igen, utóvégre mindketten ugyanabból a disztिंगvált családból jövünk. A karjaiba kellene esnem. Finom és éles mű, akár a borotva, úgy is vibrál, törekeny és kemény – micsoda kéjes ellentéte a baltasúlyú, masszív tandili létformának! Mindketten arisztokratának születtünk, két választékos úr! De nem! Az ördögbe vele, idegesít, undorít, túlságosan is a saját karikatúrát látom benne!

Mindig is idegesített. Soha nem bírtam elviselni azt a dicshimnuszot, amivel övezték. Egy szörnyeteg... egy agyonkényeztetett fuldokló, örökké a párnái közt, áporodottan és nyálasan, elsorvadva és bebugyolálva, parafa falakkal körülbástyázva... az én közönséges, lengyel falusi énem irtózik ettől a francia dekadenciától. Csodálhatnánk persze, sőt imádkozhatnánk benne azt a szerfelett ihletett energiát, amely ezt az anyja szoknyájához bújó, babusgatott, ágyra, könyvekre, képekre, társalgásra, szalonokra és mindenféle sznob dolgokra korlátozott életet arra bírta, hogy létrehozza azt a kemény és kegyetlen művet, amely a valóság legrejtettebb idegszárait érinti. Abban, ahogy ez a lány ember megkeményedik, ahogy élessé finomul, akár az arisztokrácia megváltó titkát is láthatnánk. Még annak kinyilatkoztatását is megkockáztathatnánk, hogy a betegségből itt egészség lesz. Ami egyébként összhangban van a művészet lényegével. Mert a művészetben szó sincs arról, hogy az egészséges ember egészséges művet alkotna, az erős erőset, hanem épp fordítva, a beteg, gyenge ember sokkal inkább képes megragadni az egészséget, az erő lényegét...

*Fő az egészség.
Nehogy megsejtsék,
Mi van benned még,
Amíg tönkremégy!*

Nincs tehát semmi különös abban, ha ő, a beteg jobban ismerné az egészséget zamatát; ha négy fal közé zárva, sikerülne elérnie a legtávolibb horizontot is, ami művészetét igazi pazar hitelességgel ruházná fel.

No de amikor... Milyen kár! Ez a kompenzálás nem zajlott le benne teljesen. Olyan, akár a félig sült bifsztek, egész oldalakon át csak ezt a szerencsétlen, félnyers, beteg húst látom...

Könyvei telis-tele számtalan fogyatékos-sággal, egész hiányosságban. Birkozása az Idővel, ami számára a legfontosabb, a művészet erejébe vetett eltúl-

zott, naiv hitből fakad, nem egyéb, mint a túl professzionális széplélek és művész miszticizmusa. Pszichológiai elemzéseit a végtelenségig el lehet húzni, hisz a meglátások pusztá egymásba fonásából állnak, nincs bennük semmi revelatív, alapvetően hiányzik belőlük az élet újraértékelése, nem az egyszeri, mélyreható pillantás szülöttei, nem érezzük bennük az írói víziót, csak az (ihlet nélküli) intelligencia aprólékos munkáját. Burjánzó mondatai lépten-nyomon súrolják a modorosságot, s szinte megállapíthatatlan, mely ponton válik a megragadott szépség mesterségesen túlcsavart erőfeszítéssé. Metaforáinak természete árulkodik a legjobban a szerző gyenge oldaláról: ezek a metaforák nem arravalók, hogy valamely másodlagos jelenséget egy sokkal elementárisabb alakra vezessenek vissza, hanem épp fordítva, egyfolytában érezzük bennük az írói hajlandóságot, mely a világ nagy, alapvető dolgait a maga másodlagos valóságára kívánja lefordítani, saját „szférájának” a nyelvére, azaz a természetet magyarázza a képpel, nem a képet a természettel. Ebben van valami perverz, az élet iránti lojalitás tudatos elvetése. Ami pedig azt a világot illeti, amit a regényben megte-remt, aligha létezik ennél szűkebb világ, a figurái egyetlen modellre készültek, egyetlen családról van szó, amelynek öröklődő jegyei különféle alakokat öltenek, Charlus, Nordpois, Madame de Guermantes ugyanabból az anyagból készült, mindnyájan tulajdonképpen ugyanazt mondják. A monoton cselekmény jellemzi a leginkább ezt a sovány képzelőerőről és ötletességről tanúskodó művet, bár ugyanakkor impozáns szorgalom és az aprólékos részletek kultusza. Ám mi sem leplezi le jobban előttünk e „félnyers” Proustot, mint ragyogó intelligenciája, amely többnyire fényes ugyan, de ahogy újra meg újra a merre-hogyannal viaskodik, tanácstalan lesz és naiv; ez mind leküzdhetetlen naivitásának, kifinomultságának a maradványa, amit nem sikerült tudássá alakítania, megmaradt hát annak, ami, merő kifinomultságnak.

Akkor mit csodálunk benne? Mindenekelőtt azt, hogy vállalta a saját szubtilitását, és nem habozott olyannak mutatni meg magát, amilyen volt: egy kicsit frakkban, egy kicsit háziköntösben, orvosságos flakkonnal, egy csöpp homoszexuális-hisztérikus sminkkel, a fóbiáival, az idegbajával, gyengeségével, sznobizmusával, az egész túlfinomult francia nyomorával. Csodáljuk, hisz e furcsa, léha Proust mögött felfedezzük meztelen emberségét, szenvedése igazságát és őszintesége erejét. Sajnos! Mert ha jobban odafigyelünk, a meztelensége mögött megint a háziköntösbe, frakkba vagy hálóingbe bújt Proustot látjuk, összes tartozékával, az ággyal, az orvossággal, a csecsebecséivel. Bújócskázik velünk. Nem tudjuk, mi ennek a vége: a meztelenség vagy az öltözék, a szalon vagy az élet, a betegség vagy az egészség, a hisztéria vagy az erő. Ezért aztán Proust egy kicsit minden, mélység és lapály, eredetiség és banalitás, éleslátás és egyszerűség... cinikus és naiv, választékos és ízléstelen, ügyes és ügyetlen, mulatságos és unalmas, könnyű és nehéz...

Nehéz! Nyomasztó egy rokon számomra. Utóvégre én is a családhoz tartozom, én is kifinomult vagyok... és ugyanabból a közegből jövök. Csak Párizs nélkül. S lám, az én finom bőröm, amelyet sosem kezeltem párizsi krémekkel, ezt az érdes Tandilt találta magának!

Csütörtök

Cortes felhívta a figyelmemet egy ifjú költőre, Juan Angel Magariniosnak hívják, és a Hotel Residencial tulajdonosának a fia. Megkértem őt, vigyen el egy kávéházba, ahova más költők is járnak.

Ötkor beállított a kávéházba három fiú, akiknek halvány fogalmuk se volt rólam, és arról faggattak, hogyan kerültem Argentínába. A negyedik, egy alacsony, tizenhat éves gyerek, meghallva a nevemet, elmosolyodott és azt mondta: – *Ferdydurke!*

A többiek „Dipi”-nek hívják. Ezek szerint két olvasóm is van Tandilban (kettő, mert a másik a múzeumigazgató fia, Ferreira, tizennyolc éves).

Mind írnak. Így hát megkaptam, amire vágytam: vannak olvasóim, kávéházi asztalom és kollégák. Csak az a kár, hogy a kollégák közül egy se több húszévesnél.

Péntek

Coxnak, ennek a magas, sovány tizenhét éves nyakigláb fiúnak is a kollégája vagyok, akiben van valami a nagyvárosi hotelboyból, mindenkivel bizalmas és baráti hangot üt meg, tökéletes érdektelenséget tanúsít mindenféle tisztelet iránt, ilyet még nem is láttam, szörnyű modor, mintha egyenesen New Yorkból jött volna (miközben még Buenos Airesbe se jutott el soha). Ennek aztán semmi nem imponál, abszolút alkalmatlan bármiféle értékrend érzékelésére, és cinikus módon csak arra törekszik, hogy látszólagos szolgálatkészségét megőrizze. Az alacsonyabb rétegek született bölcsessége ez, az utcagyerek, az újságárus, a liftes, a kifutófiú bölcsessége, akinek a „felsőbb körök” csak annyit érnek, amennyit keresni lehet rajtuk. Churchill és Picasso, Rockefeller, Sztálin, Einstein számára egyszerűen zsíros zsákmány, akiből az utolsó fillér borraivalót is ki kell húzni, ha egyszer belépett a hotel halljába... ám ez a viszony a Történelemhez, amit ebben a fiúban érzek, engem megnyugtat, sőt valóságos megkönnyebbülést okoz, sokkal igazibb egyenlőséget jelent, mint a jelszavakból és elméletekből kreált szokásos. Megpihenek.

Szombat

A korlátozott élet. A helyi élet. Az élteti őket, amit a nap, nap mint nap, ad. Senki nem néz körül, mind a lábuk alá bámulnak, az útra, amin haladnak. A munka. A család. A teendők. Élni valahogy... A konkrét létezés.

Ami egyszerre fárasztó és vonzó számomra... ó, a korlátok, amelyek után annyira vágytam! A kozmosz már untat. Az „univerzalizmus” válságát diagnosztizálom magamon. Feltételezem, hogy ez ma sokak betegsége. A láttelelet a következő: évszázadról évszázadra tágítottuk a horizontunkat; a tekintetünk végül átfogta az egész földgolyót; erkölcsöt követelünk „mindenkinek”, jogot „mindenkinek”, mindent „mindenkinek”, ám ez meghaladja az erőnket! Ka-

tasztrófa! Kijózanodás! Csőd! Hisz én már eljutottam arra a pontra, hogy a rovarokat is egyenlőnek tekintetem az emberekkel, annyira vágytam az általános igazságosság egyedül lehetséges változatára. De az a pofon, amit lélekben kaptam az első rovartól, amelyet nem mentettem meg, a teljes tehetetlenségbe lökött... és tessék, most az összegyenlőség, az összigazságosság, az összszeretet és egyáltalán minden egyetemesség megsemmisül bennem; nem mintha nem is vágnék rájuk, de nincs rájuk erőm, utóvégre nem vagyok Atlasz, hogy a vállamon tartsam az egész világot!

Én, aki nemrég még a katolikusokra és a kommunistákra nehezteltem az állatokkal szembeni arisztokratizmusuk miatt. Most meg, Cortest hallgatva, egyszerre megtagadom az emberektől az egyenlőséget! Micsoda ellentmondás ez bennem!

Ezek szerint én is „reakció” lettem? Reakció az univerzalizmus felé törekvő, egész eddigi folyamatra? Elég dialektikus vagyok ahhoz, és eléggé felkészültem rá, hogy mindazt elfogadjam, amivel a kor megterhel, vagyis a szocializmus, a demokrácia, a tudományos világnézet fiaskóját, úgyhogy már-már türelmetlenül figyelem az elkerülhetetlen reakciókat, kis híján én is az vagyok!

Beszűkülni! Korlátozódni! Csak azzal élni, ami az enyém! Konkrét akarok lenni és magánlány! Eddigi eszméim azt sugallták, hogy Kína jövőjén is törni kell a fejem; de hát sosem láttam Kínát, nem ismerem, nem jártam ott! Elegem van az olyasféle parancsolatokból, hogy testvéremnek lássam azt az embert, aki nem a testvérem! Be akarok zárkózni a saját körömbe, nem akarok messzebbre jutni, mint ameddig a szemem ellát. Le akarom dönteni az egész átkozott „egyetemességet”, amely a legszűkebb börtönnél is szörnyűbb béklyó, és vissza akarom szerezni a Korlátozott Ember szabadságát!

Ezt a vágyamat jegyzem fel itt, ma, Tandilban.

II.

Szerda

Tandilban én vagyok a legkiválóbb! Senki sem hasonlíthatja magát hozzám! Ők hetvenezer: hetvenezer nálam alábbvaló... Magasba emelem a fejem, akár egy lámpát...

Csütörtök

Odahaza, Lengyelországban egyszer csak nőni, növekedni kezdtem. És most virágba borulok másutt is. Otthon az *Esküvő* és a *Transz-Atlantik* készül, továbbá egy *Bakakaj* névre hallgató kötet (a Buenos Aires-i Bacacay utca emlékére, ahol laktam), amely az összes elbeszélésemet tartalmazza. A *Ferdydurke* francia fordítása befejezés előtt. Tárgyalások a *Napló* francia és spanyol kiadásáról. Az *Yvonne*-t Krakkóban is, Varsóban is bemutatják. Levélváltások az *Esküvő* színrevitele ügyében. Egy halom cikk és tudósítás a hazai sajtóban. Na végre, valami

megmozdult, most már az egyik sarkallja a másikat, a mennybemenetelem hosszú évekre biztosítva! Hej, glória néked, te szaracén! Te szar...! Te sz...!
Tandil!

Péntek

Elfogyasztottam a világ legfinomabb reggelijét... „Halálra unod magad Tandilban...” Kétségbeesésemben elmentem Filefotto előadására Beethoven szimfóniáiról. Ez a krumpliorrú, zsömleképű Filefotto nyájas iróniával kijelenti: – Vannak, akik azt állítják, hogy a mester tehetsége a süketségből eredt. Ez képtelenség, hölgyeim és uraim, képtelenség! A süketségből nem ered semmiféle tehetség. A francia forradalomból fakadt a tehetség, az nyitotta rá a szemét a szociális egyenlőtlenségre!

Látom Beethovent ennek a zsömleképűnek a markában, ahogy egy furkósbottal szétveri az Egyenlőtlenséget. Ó, te Filefotto markában vergődő Beethoven!

Miközben a lényem mélyebb rétegeiben előnt valami meglegedésszerű, valami felszabadító vigasz arra a gondolatra, hogy lám az alacsonyabbrendű hogy tudja használni a felsőbbrendűt.

Szombat

Tegnap, miközben írtam, nyílt az ajtó, és megjött Ada, ez a kicsi, kicsinyke, aprócska, mikroszkopikus méretűre zsugorodott asszonyka, sápadt rémülettel az arcán. Operáció után van. Alig piheg. Buenos Airesben rábeszéltem, jöjjön el ide, ahogy ki tud mozdulni, afféle „nachkur” céljából. És most itt van. Henryk, a férje pár nap múlva jön utána, addig Ada csupa rettegés. „Hogy kerültem ide? Mit csinálok itt?” Beültünk egy kávéra a cukrászdába. „Te jó isten, milyen cukrászda ez?” „Ada, szedd össze magad...” „Nem tudom összeszedni magam. Miért vagyok itt?” „Próbálj meg egy kicsit észre térni...” „Nem tudok észretérni, mert még itt vagyok. Miféle kávé ez?” „Pont olyan kávé, mint bárhol másutt...” „Mi az, hogy másutt, mi az, hogy pont olyan... Ez meg miféle ló?” „Egy ló, egy közönséges ló, hát látod.” „Ez egyáltalán nem közönséges ló, mert én itt még nem laktam be magam!”

Szerda

Nem tudok mit kezdeni magammal, eszembe jut, hogy N. N. (a bazár tulajdonosa) meghívott vacsorára, hát elmegyek... szerencsét próbálok, talán sikerül... De ahogy megpillantanak, fegyveres készültséget rendelnek el, megkettőzik az őrséget, előgördítik az ágyúkat!

Míntha én követelném meg tőlük ezt a védekező hadállást. A ház ura a művi jóindulat mellvértje mögött. A ház asszonya és a nagynénje, a vénkisasszony Raquel a szt. katolikus életelvek sáncain, élesre töltött fegyverrel, ha netán valami károm-

kodást eresztenék meg (ezekkel az entellektüelekkel sosem lehet tudni!). A lányok banális mosolypáncéllal kínálja a salátát. A fiú, aki mérnök, puha ingben, ápolt, nett, ráérős fickó, kis bajusszal, gyűrűvel, az autarchia remekműve.

Péntek

Igen... A burzsoázia bizalmatlan. És a proletariátus? Nem értem! Képtelen vagyok megérteni! Ó, legalább fél órát azon erőlködtem, hogy „megértsem” a sarkon álló munkást, aki a túlsó sarokra meredt. Mi jár a fejében? Milyen szálak szövődnek benne és hogyan? Nem megy. Van valami átkozott hézag, valami hasadék benne, amin képtelenség átjutnom. Mitől van, hogy minden nehézség nélkül bele tudom élni magam a gyerekek, a proletár ifjak világába, viszont a felnőtt parasztot vagy munkást egyszerűen leblokkolja előttem valami furcsa űr, valami rémes vákuum?...

Vasárnap

Nézd csak, a *familias*, abból áll a vasárnapi sétájuk, hogy járnak körbe a téren. Hogy keringenek! Hihetetlen, hogy tudnak keringeni! Akár a bolygók elemi mozgása, évmilliókat hátrálunk az őslét szférájába. Miközben úgy tűnik, maga a tér einsteinien meggömbül, hisz folyton előre mennek, mégis mindig visszatérnek. Lompos egy körmenet! Illedelmes, nyugodt, polgári arcok, világos olasz, spanyol szemekkel, barátságos ajkuk közt elővillanó fogakkal: így sétálgat erre-felé a jól nevelt kispolgár, feleségestül és gyerekestül...

Katonák!

A Rodriguez utca felől katonacsizmák ritmikus dübörgésétől lüktető menet. Betörnek a térre, mintha támadnának. Kész katasztrófa. Vége a sétálgatásnak, mindenki odasiet, hogy megcsodálja őket. A tér egyszerre élni kezd... de micso-da szégyen az ára! Hahaha – hadd nevessek –, hahahaha! Benyomultak ide e parancsszóra, robotként masírozó egyenruhás rabszolgatestek és igába fogott lábak. Hahahaha, humanista, demokrata és szocialista uraim! Hisz az egész társadalmi rend, minden egyes rezsim, a hatalom, a jog, az állam és a kormány, az összes intézmények mind e szolgaseregen nyugszanak, rajtuk, akik alig nőttek ki még a gyerekkorból, de már kordába fogták és kényszerítették őket, hogy fogadjanak vak engedelmességet (milyen felbecsülhetetlen képmutatás ez a kötelezően önkéntes eskütétel!), és mindet kiképezték rá, hogy öljenek, és hagyják magukat megölni. A tábornok kiadja a parancsot az őrnagynak. Az őrnagy kiadja a parancsot a hadnagynak. Minekutána e felesküdt és edzett legények megmarkolják a karabélyt, és elkezdenek tüzelni.

De minden rendszer, szocialista vagy kapitalista, ezen a szolgaságon nyugszik, ráadásul a fiatalok rabszolgasorsán, kedves racionalista, humanista és, hahaha, demokrata uraim!

Kedd

Itt, Tandilban sok olyan dolog esik meg velem, ami homályos... sötét... mint az is, ami Ricardon révén ért. A kávéházban ismertem meg, nyugodt, középkorú úr. Azt mondja: – Gombrowicz? Á, a könyveit nem ismerem, de olvastam önről. Mallea (argentín író) említette a Leoplanban (hetilap).

– Valóban. De ez legalább tizenöt éve volt.

– Igen. Kábé annyi.

– És csak egy mondat volt, már amennyire emlékszem, az egyik mondatában szóba hozott engem...

– Igen, igen. Egy mondat. És a neve megmaradt a fejemben.

– De hát az képtelenség, hogy tizenöt év után is emlékszik egy ilyen jelentéktelen megjegyzésre, és ráadásul egy olyan íróval kapcsolatban, akit nem is olvasott!

– Képtelen... Miért? Valahogy megmaradt bennem...

????????? Sötétség. Fal. Semmit se értek. Nem faggatom tovább, mert látom, hogy úgysem tudnék meg többet. Elfog a gyengeség...

Szerda

Sok minden, ami itt Tandilban történik, olyan... megmagyarázhatatlan, mint-ha azzal, akivel beszélek, elkerülnénk egymást. A végigmondatlanság felhője köztük és köztem. Szaporodnak a talányok. Szaporodnak a tévedések. Óvatos és banális kapcsolatokat létesítek velük. Elvesztettem a rátermettségemet, tudom, hogy bárdolatlan vagyok, és igyekszem elrejteni magamat. Ők is elrejtik magukat.

Tehát egyre több függöny, egyre több füst... Egyre több félénkség. Dupla sötétség, ami az ő szégyenérzetükből is, az enyémből is ered. Ők elszégyellik magukat, amikor azt hallják, hogy író vagyok, összehúzzák magukat, mint a házát cipelő csiga. Én meg azért szégyellem magam, mert több ezer emberrel szemben egyedül vagyok.

Félhomály, függöny, sötét, füst, félénkség, akár egy templomban a mind titokzatosabb oltár előtt...

Csütörtök

A legnagyobb szentségünk a leghétköznapiabb banalitásunkban rejlik. Szentség? Csak akkor nem félek ettől a szótól, ha triviális összefüggésben használom, vagyis ha épp az ellenkezőjét értem alatta.

Péntek

Nem én vagyok az első, aki abban akarom megtalálni az istenséget, amit nem bírok elviselni... épp azért, mert nem bírom elviselni...

Az egyik hegyen, amerre az avenida Espania kifut a városból, hatalmas kereszt áll, amely az egész várost uralja, ennek következtében aztán a város az önelégült és önmarkába röhögő gúnyos-szemérmetlen Semmilyen afféle renyhe, dölyfös ellenistentszteletévé lesz... mint valami paródia és bizsutéria... Aláláló, szétvihogott misztérium, de nem kevésbé szent (a maga módján), mint az a másik ott fenn, a magasban.

Szombat

A csupa kő hegyoldalban nőtt eukaliptuszerdő sudár fatörzsei mintha maguk is kőből lennének, a hegy is, az erdő is, a falevelek is, minden kő, s ez az ünnepélyes kőcsönd az egész karcsú és tiszta, száraz és áttetsző, a behulló napfény által megvilágított mozdulatlanságot elárasztja. Cortes meg én az erdei ösvényen megyünk fölfelé. Márvány szoborcsoportok jelenítik meg a golgotai történetet, ezt az egész hegyet a Golgotának szentelték, úgy hívják, hogy *Calvario*. A kereszt súlya alatt eleső Krisztus, a megkorbácsolt Krisztus, Krisztus és Veronika... Az egész erdő tele ezzel a megkínzott testtel. Cortes valamelyik tanítványa az egyik Krisztus homlokára kézzel odafirkantotta: *Viva Marx!* Cortes nyilvánvalóan nemigen törődik az Úr kínszenvedésének figuráival, ő, a materialista egy másik szentségről tart lelkes előadást nekem, nevezetesen arról a harcról, amit a kommunisták vívnak a világgal a világért, miszerint az embernek nincs más választása, le kell igáznia a világot és „emberivé tennie”... ha nem akar örökre komikus és undorító pojáca, ocsmány kinövés maradni rajta... Igen, mondja, egyetértünk, az ember antitermészet, megvan neki a maga külön természete, s ebből kifolyólag ellenzékbe szorul a világban, nem kerülhetjük el tehát, hogy összemérjük az erőnket, s vagy sikerül bevezetnünk a világba a saját emberi rendünket, vagy örökre úgy maradunk egész patológiánkkal és abszurd létünkkel. Még ha e harc reménytelen lenne is, akkor is csak ez képes a maga szépségével és méltóságával együtt megvalósítani emberségünket, minden más a megalázásunkhoz vezet... Ez a *credo* felfelmerül a magasba, és eléri a csúcst, ahol a hatalmas keresztre feszített Krisztus uralkodik; én innen alulról, a sudár eukaliptuszok alól is jól látom a fához szegezett kezét-lábát, s mellesleg megállapítom, hogy az az isten meg ez az ateista ugyanarról beszél...

Már majdnem ott vagyunk a keresztnél. Bizalmatlan pillantást vetek erre a, mondhatnám, prométheuszi májgyötrelmekből megkínzott testre (mint tudjuk, a keresztre feszítési tortúra mindenekelőtt szörnyű májfájdalmakkal jár). A hátam borsószik, ahogy belegondolok a keresztfa *makacsságába*, tudniillik a fa egyszerűen *nincs olyan állapotban*, hogy akár egy milliméternyit is könnyítsen a vonagló testen, és *nem képes* megrémülni a kínszenvedéstől, még ha ő maga lépi is át a végső határt és válik már *képtelenséggé*; ám ahogy ez a játszma folyik a kínzó fa abszolút közömbössége és a test véget érni nem akaró ellenállása között, ahogy a fa és a test nem hajlandók egymást tudomásul venni, egy villanás erejéig megsejteni helyzetünk egész borzalmát: szinte látom, amint a világ kettétörik testre és keresztre. Miközben itt, mellettem ez az ateista apostol egyfolytában a másik megváltó harc szükségességét hirdeti. „A proletariátus!” Bizalmatlan pillantást

vetek Cortes testére, erre a sovány, ideges, csipás, rémes, cvikkeres fickóra, akinek nyilván a mája is rossz, akit nyomorulttá tesz a csúfsága, oly hitvány módon visszataszító, és látom, hogy ő is keresztre van feszítve.

Úgy érzem magam, mint akit két tűz közé szorított ez a két gyötirelem, melyek közül az egyik isteni, a másik istentelen. De mindketten azt kiáltják: harcolni a világgal, megváltani a világot, vagyis az ember megint *mindent* akar, nem lelvén a maga helyét, lázad, és az egyetemes, kozmikus, mindent felölelő Eszme hatványozott erővel tör ki... Előttem odalenn a városka, ahonnan felhallatszik az autódudálás és a korlátok közé szorított, rövid távú hétköznapi élet hangjai. Jaj, erről az emelkedett helyről lemenekülni oda a mélybe! Itt fönt, Cortes és a kereszt közt nem kapok levegőt. Szörnyű, Cortes azért hozott fel ide, hogy más – azaz istentelen – szavakkal előadhassa nekem ugyanazt az abszolút, szélsőséges, egyetemes vallást, a Teljes Igazságosság és Teljes Tisztaság e matematikáját!

És ekkor veszem észre, hogy a Krisztus bal lábára odaírták: „*Delia y Quique, verano 1957*”.

E felirat attól robban... nem, fogalmazunk pontosabban, e friss, normális és megkínzatlan testek berobbanása... egy átlagosan megelégedett emberi élet hulláma, áramlata... a csodás, szent naivitás lehelete a létben... Sötét. Felhő. Függöny. Füst. Miféle vallás ez?

Vasárnap

Miféle vallás, amelynek tömjénfüstje Delia és Quique nyomán megcsapott, ahogy ott álltam a Golgotán Krisztus és Cortes között?

Azt mondtam Cortesnak: – Maguk ateisták miért istenítik az eszméket? Miért nem istenítik inkább az embereket?

Hisz itt van mindjárt a tábornok istensége. A tábornok ujjá nem pont ugyanolyan, mint a legutolsó katonáé? És mégis ez az ujj egyetlen intésével tízezreket küld a halálba, akik mennek, meghalnak, még csak nem is kérdik, mi az értelme az áldozatuknak. Adhat-e az ember értékesebbet a saját életénél a magasságbeli Istennek? Ha az ember a másik ember parancsára meghal, az azt jelenti, hogy az ember az embernek istene lehet. Az, aki kész meghalni a vezér parancsára, miért habozna térdre esni előtte?

És az Elnök istensége? És az Igazgatók és Professzorok istensége? És a Javak Tulajdonosának vagy a Művésznék az istensége? Szolgálat, rabszolgaság, aláztos megadás, magam elveszejtése a másik emberben, teljes önátadás a Felettesnek: ez az, ami zsigerekig áthatotta az emberiséget. Hej, önök, ateisták-demokraták az Eszmének alárendelt embereket szeretnének látni, olyan egyenes sorokba rendezve, akár a virágágyásban a palánták. Igen ám, de az emberiség e horizontális víziójára rátamad egy másik, vertikális kép... és a kettő kölcsönösen megsemmisíti egymást, nincs mindkettőre érvényes közös törvény, nincs számukra egyetlen eszme. Elegendő ok ez arra, hogy kiiktassuk az emberiség vertikális tudatát, és csak a horizontálist ismerjük el? Tényleg nem értem magukat, ateisták. Elvesztették a józan eszük... miért hunyják be a szemüket ez előtt az istentisztelet előtt, ha ez isten nélkül működik a legtokéletesebben, sőt épp az istenhiány ennek a

*conditio sine qua non*ja? Valóban nem látom okát, miért ne ölthetne testet korunk metafizikai nyugtalansága az ember istenítésében, ha egyszer nincs isten?

Ahhoz, hogy ez megtörténjen, csupán arra lenne szükség, hogy odafigyeljenek az emberiség egy bizonyos tulajdonságára, nevezetesen, hogy szüntelenül alakulnia kell. Olyan ez, akár a milliárdnyi kaotikus molekulából összetevődő hullám, amely minden pillanatban mégis meghatározott alakot ölt. Hisz még egy kötetlenül beszélgető kisebb embercsoportban is megfigyelhetik, hogy a tagok ilyen vagy olyan formában összehangolódnak, még ha ez a forma véletlenszerűen és akaratuktól függetlenül, egyedül kölcsönös alkalmazkodási készségükből születik is meg... ám olyasféléképp, mintha valamennyien közösen jelölnék ki minden egyes részvevőnek a helyét, a maga „hangját” a zenekarban. „Az emberek” – ez az a valami, aminek minden pillanatban szerveződnie kell, miközben maga a szervezet, az együttes alakzat mintegy ezernyi impulzus alkalmi találkozásából jön létre, ennél fogva előre nem látható, és azok által sem uralható, akikből áll. Olyanok vagyunk, akár a dallamot alkotó hangzatok, a mondatot képző szavak, nem uralkodunk azon, amit kiejtünk a szánkron, villámként sújt le ránk a saját szavunk, akár az alkotóerő, amely belőlünk született, de megzabolázhatatlan. Ott, ahol alak, forma keletkezik, ott Magasabbrendűségnek és Alacsonyrendűségnek is kell lennie, s ezért van, hogy az emberek mindig az egyik lealacsonyításával akarják a másikat magasba emelni, azt az egyet a többiek fölé, s ez a nyomás fölfelé, amely kiemel egyet, noha a legképtelenebb és a legigazságtalanabb, mégis a forma elkerülhetetlen szükségszerűsége, más-képp nem jönne létre a magasabb szféra az ekképp több szintre osztódó emberiségben, a köznép kebeléből emelkedik fel ez a fenséges birodalom, amely az alsóbb rétegek számára szörnyű teher és csodálatos szárnyalás. Miért nem hajlandóak hát tisztelettel adózni e *véletlenszerű* fejlődésnek, amely belőlünk teremti új világot, ha nem is isteneket, de legalább félisteneket? Ki tiltja, hogy megpillantsák ebben az istenséget, aki magából az emberből lép elő és nem az égből száll alá? Hát nem jellemzik isteni vonások ezt a jelenséget, amely az emberközi, vagyis az egyenként mindannyiunkhoz képest felettes és kreatív erők gyümölcse? Hát nem veszik észre, hogy itt születik meg a Felsőbbség, amelyet képtelenek vagyunk uralmunk alá hajtani? Ateisták! Az értelmük miért hódol oly nagy szenvedéllyel az absztrakcióknak, az elméleteknek, az eszméknek, az észérveknek, és nem veszik észre, hogy az emberiség konkrétan itt, az orruk előtt tűzijátékként szórja magából az egyre újabb isteneket és egyre újabb kinyilatkoztatásokat? Talán igazságtalannak és immorálisnak érzik, talán lelkileg megalapozatlannak? De ne feledjék, ha mindez megférne a lelkükben, akkor az se Felsőbb erő, se Teremtő erő nem lenne.

Ó, ha végül nekem személy szerint sikerülne kerekét oldanom – kicsúszni az Eszme markából –, és beköltözni e másik, emberekből emelt templomba! Ha rákényszeríthetném magamat egy *ilyesféle isteni szubsztancia* elfogadására, többé nem kellene törődnöm ama abszolútumokkal, csak érezném itt, felettem, nem túl magasan, méternyire a fejem fölött e belőlünk fogant teremtmény erők játszmáját, ezt az egyetlen elérhető Olümposzt, és ezt imádnám. Az *Esküvőben* van egy ilyen istentisztelet, és nem viccből jegyeztem meg a darab bevezetőjében, hogy itt az emberi lélek az emberközi lelket imádjá. És mégis! Soha nem voltam képes

megalázkodni, s az emberközi isten és énközöttem mindig valami groteszkum született az ima helyett... Kár! – mondom teljesen őszintén. – Nagy kár. Hisz egyedül ő lenne képes kiszabadítani – ez az emberekből született félisten, aki „felsőbb” nálam, igaz, csak egy hüvelykkel, lévén mintegy első beavatásként oly tökéletlen isteni lény, hogy épp illik az én korlátaimhoz – ennek az univerzalizmusnak a poklából, amellyel sehogy sem tudok zöld ágra vergődni, és visszatéríteni megváltó konkrétságomhoz. Jaj, megtalálni a korlátaimat! Korlátozódni! Korlátozott istennel rendelkezni!

Keserűen írom e sorokat... mert nem hiszem, hogy valaha is sikerülne átlép-nem ebbe a korlátozottságba. Továbbra sem enged ki markából a kozmosz. Nem túl komoly tehát, amit itt írok, lám, inkább szónoklatféle... miközben érzem magam körül a többi emberi természetet, oly nagyon mások, mint én, érzem, ahogy körülölel ez a másság, ott rejlik benne a megoldás, amely elérhetetlen számom-ra... akkor hát rábízom ezt az egészséget, tegyen vele, amit akar.

Kedd

Megint láttam! Őt! A surmót! Láttam, ahogy ette a maga becses kis reggelijét ott a kertek felett trónoló cukrászdában! A szent proletariátus! Ő, a gyümölcsös gazda, a targoncájával jött, csupa földnek és csupa fenéknek láttam, ugyanakkor drobesz ujjak és dagadt pofa, izmos, mokány, serény, odabújós az asszonyhoz, épp kilép a budiból. Azért mondom a budit, mert a feneke erőteljesebb, mint a képe; az egész figurát a feneke határozza meg. Hihetetlenül erősen bele van ragadva a maga surmóságába, ami rányomja bélyegét az egész szerzetre, erre a keménykötésű, dévajkodó, ám eközben felettébb dolgos és aktív alakra, aki legszívesebben az egész világot a maga surmóságához igazítaná. És imádja magát!

Mit kezdjek vele? Bianchottival ittam egy kávét, de neki nem szóltam róla egy szót sem... Mihez kezdhetnék? Hisz az alacsonyrendűség mindig is fiatal volt! Mindig fiatal! A fiatalság a megváltása, természetes és megszentelő lételem... nem, nem probléma számomra az alacsonyrendűség varázsa... De ha szemtől szemben találom magam egy paraszttal, aki nem suttyó gyerek már, ráadásul ki kell bírjam az élemedett korú tahó dupla csúfságát...

Dupla? Négyszeres, mert én, aki őt nézem, minden burzsoá finomságommal együtt nem vagyok egyéb, mint e borzalom megéneklése, odatartozom hozzá, mint képhez a negatív, két majom, egyik a másikból következik... Két élemedett korú majom! Brrr... Tudjátok, hogy fest a világ legborzalmasabb randevúja? Ha egy oroszlánal találkozol a sivatagban? Tigrissel az őserdőben? Egy szellemmel? Egy ördöggel? Ez mind kész idill! Rosszabb, százszor rosszabb, ha egy sápadt értelmiségi rálel egy bunkó bugrisra, feltéve, hogy ez a bugris már nem fiatal! Ez a randevú nyilván alámerül a teljes fizikai elfonnyadásba, az érett emberek kölcsönös undorába, amit soha nem tapasztalnál meg a téged felfaló oroszlánal, és még el is kell viselned ezt az embert, magaddal együtt, ebben az abschmackban, ebben az idioszinkrázia-szószbán!

Kínoz, gyötör ez a tahó felnőtt... nem tudok elszakadni tőle! Két lábon járó disznóság!

Hitler, Hitler, Hitler... Honnan került elő? Az életem zűrzavarában, az események e kaotikus kavalkádjában már rég figyeltem bizonyos szálak logikus gyarapodására. Ha egy gondolat domináns lesz, elkezdene szaporodni a tények, amelyek mintegy kívülről támogatják ezt a gondolatot, olyasformán, mintha a külső valóság elkezdene együttműködni a belsővel. Már említettem, hogy nemrég – amúgy teljesen alaptalanul – fasisztának neveztek itt. Most meg véletlenül Tandil ismeretlen negyedébe, a Rivadavia *barrióba* tévedve, egyszerre megakad a szemem egy feliraton, amelyet krétával pingáltak a falra:

„LOOR Y GLORIA A LOS MARTIRES DE NURENBERG” (Dicsőség a nürnbergi mártíroknak).

Egy hitlerista Tandilban? És ilyen megveszekedett hangulatban? Ennyi év után? Fanatizmus? És hol? Hát Tandilban. És miért itt?... Ez is azok közé a sötét, homályos, nyilván ostoba tandili dolgok közé tartozik, amelyeket soha nem fogok kibogozni... de (tekintettel rá, hogy engem is megkínáltak itt a „fasizmus-sal”) egyszerre úgy tűnt, nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél... De ki célozgat erre felé és mire? Egy ideje persze azzal is tisztában vagyok, hogy van, amikor a haraszt zörög, és van, amikor a szél fúj...

Ráadásul ez a Hitler úgy szakadt a nyakamba, mint a cukrászdában a surmó, aki engem méregetett; és ha együtt hánysz egy surmóval, a végén a surmó le fog hányani.

Péntek

Miután pozdorjává és porrá verték Hitlert (abbeli félelmetekben, hogy feltámad), *post mortem* elnevezték sátáni középszernek, ordító megalomán pokolfajzat-örmeisternek. Elrondították a legendáját. Merő félelemből. De időnként a félelem is hódolat. Én inkább arra szavaznék, hogy *post mortem* ne féljünk tőle, a mások félelme tette őt nagygyá, nehogy már a ti félelmetek is nagygyá tegye.

Ami legdöbbenetesebb ebben a hősben (miért is ne nevezhetném hősnek?), az a hihetetlen vakmerősége a véglet, a végső pont, a maximum elérésében. Úgy vélte, az győz, aki kevésbé fél, hogy a hatalom titka, ha egy lépéssel tovább megy, csak egyetlen lépéssel tovább, amit a többiek már nem tudnak megtenni, hogy akinek a vakmerősége félelmet kelt, az kibírhatatlan, az megállíthatatlan, s ezt mind az egyes emberekkel, mind a népekkel szemben képviselte. Ezen alapult a taktikája: egy lépéssel továbbmenni a kegyetlenségben, a cinizmusban, a hazugságban, a fortélyban, a vakmerőségben, egyetlen őrítő, abnormális, fantasztikus, képtelen, elfogadhatatlan lépéssel tovább... és kibírni ott, ahol a többiek, tele rémülettel, már azt kiáltják: *passz!* Ezért taszította a német népet a kegyetlenségbe, és nem kevésbé Európát, a legborzalmasabb életet szomjazta mint az élet lehetőségének végső esélyét.

Nem lenne hős, ha nem lett volna gyáva. A legfőbb erőszak az, amit elkövetett, hogy képes volt magát Erővé tenni, megfosztva a gyengeségtől, az esetleges visszafordulástól önmagát. A legfőbb lemondás, amit vállalt, hogy a lét minden

más alternatívájáról letett. Érdekes kérdés: hogyan vált a német nép istenévé? Tegyük fel, hogy először csak néhány némettel „szövetkezett” – „szövetkezett”, vagyis vezérként belopta magát a kegyeikbe –, és ehhez nyilván nem mindennapi tehetsége volt, hisz ebben a szakaszban, amikor még csak néhányan vették körül, a személyes adottságoknak igen nagy súlya van. S a folyamat e kezdeti fázisában, amikor még laza szálak fűzik össze az embereket, szüntelenül érvelnie kellett, meg kellett győznie, rá kellett beszélnie a többieket, eszmei csatákat kellett vívnia, hisz olyanokkal volt körülvéve, akik önként vetették neki alá magukat. Ez az egész még nagyon emberi és nagyon köznapi lehetett; még Hitler számára is, a hívei számára is létezett a visszaút lehetősége; bármelyikük szakíthatott vele, választhatott magának mást, szövetkezhetett mással és másképp. Eközben nyilván lassan működni kezdett, szinte észrevétlenül, a mennyiségi tényező, fokozatosan nőtt a hívek száma. S ahogy e mennyiségi növekedés bekövetkezett, a tábor már átlépett egy másik dimenzióba, amely az egyén számára szinte megközelíthetetlen. Mert ahhoz túl nehéz, túl masszív, elkezdí hát a saját életét élni. Lehetséges, hogy a tábor minden egyes tagja csak egy kicsit bízott a vezérben, ám ezt a kicsit a hívek nagy száma meghatványozta, ami veszélyes rakománnyal terhelte meg a hitet. S bekövetkezett az a pillanat, amikor már valamennyien úgy érezték, aligha balsejtelem nélkül, hogy ki tudja, mire vetemednének amazok, a többiek (hisz már oly sokan vannak köztük, akik teljesen ismeretlenek), ha nekik eszükbe jutna azt mondani, hogy *passz*, és kereket akarnának oldani. És ebben a pillanatban rádöbrentek, hogy becsapódott az ajtó...

Ennyi elég is volt Hitlernek. Ő már érezte, hogy a tömeg erőt ad neki, naggyá teszi, ám a legkevésbé sem lehetett biztos se az embereiben, se önmagában. Semmi garancia nem volt rá, hogy saját természete, közönséges emberi mivolta nem kér-e egyszer csak szót, még nem vesztette el teljesen az uralmát saját sorsa fölött, még nemet mondhatott volna a saját nagyságának. Elkerülhetetlenül át kellett helyezni ezt az egészet a magasabb és az egyéni tudat számára megközelíthetetlen szférába. Hogy ezt véghez vigye, többé nem működhetett a saját energiájával, hanem csakis azzal, amellyel a tömeg ruházta fel őt, vagyis azzal az erővel, amely meghaladta az ő erejét. Így is történt. Alattvalóinak és híveinek a segítségével, kiaknázva azt a feszültséget, amely közte és köztük keletkezett, belőlük merítve maximális bátorságot ahhoz, hogy önmagánál vakmerőbb legyen, és hogy a többiekben is felébressze ezt a vakmerőséget, Hitler a forrás állapotába hozta az egész tábor, amely kollektívaként minden egyes tagja befogadóképességét meghaladó borzalomra volt képes. Mindenki, beleértve magát a vezért is, csupa rémület. A tábor természetfeletti dimenzióba lép. Az emberek, akik a tábor alkotják, elvesztik önmaguk felett az uralmat. Most már egyikük sem hátrálhat meg, mert többé nem „emberiek”, hanem „emberköziek”, vagyis „emberfelettiak”.

Megjegyzendő, hogy ez az egész nagyon hasonlít a színházhoz... a megjátszáshoz... Hitler eljátszotta, hogy vakmerőbb annál, mint amilyen volt, ezzel kényszerítve rá a többieket, hogy egyesüljenek ebben a játszmában, de a játszma valóság lett, és tényeket teremtett. Világos, hogy a többi nemzet nem veszi be ezt a misztifikációt, s a tettei alapján ítéli meg Hitlert, miközben egy sokmillió népe egyre hátrál, rettegve a vezér pusztító akaratától. A vezér nagy lesz. Furcsa egy

nagyság. Egészen döbbenetes ez a hihetetlen méretű elhatalmasodás, ahogy a szó, a tett, a mosoly, a harag egyaránt áthágja a normális emberi hatókört, mennydörgésként szól, eltiporva minden más lényt, aki végül is ugyanolyan, végül is nem kevésbé fontos nála... De a legfurcsább vonása ennek az elhatalmasodásnak, hogy az egész kívülről jön létre, a dolgok Hitler markában megnőnek, miközben ő maga megmarad ugyanannak, aki volt, egy köznapis ember az összes gyengéivel; egy törpe, aki Góliátnak adja ki magát; közönséges halandó, aki *kívülről* isten; egy puha emberi kéz, amely husángként sújt le. Maga Hitler is ennek a Nagy Hitlernek a markában van, nem mintha nem őrizné meg a maga közönséges érzéseit vagy gondolatait, a saját eszét, hanem mert az egész túl mellékes és túl gyenge ahhoz, hogy bármit is tegyen az Óriással szemben, aki kívülről áthatja őt.

Jegyezzük még meg, hogy abban a pillanatban, ahogy ez a folyamat átlép az emberfeletti szférába, az eszme felesleges lesz. Feltétlenül szükség volt rá az elején, amikor meg kellett győzni, egységbe kellett forrasztani a híveket; most viszont szinte haszontalan, az embernek mint olyannak ugyanis nem sok mondanója lehet ebben az új, emberfeletti dimenzióban. Az emberek egymás nyakára hágtak. Létrehozták a pressziót, a nyomást. Megszületett egy alakzat, amelynek megvan a maga igaza és a maga logikája. Az eszme már csak látszatként szolgál; ez a homlokzat, ami mögött végbemegy az ember ember általi megbélyegzése, amely előbb cselekszik, s csak aztán kérdez rá az értelmére...

Szombat

Ég veled, Tandil! Elutazom. Már bepakoltam a bőröndöm.

Kiöntöttem ide a papírra demokratikus észjárásom és univerzális érzéseim egész válságát, hisz nem én vagyok az egyetlen, látjátok, nem én keresem egyedül – ha nem is ma, de tíz esztendő múlva nektek is megjön hozzá a kedvetek – a korlátozott világot és a korlátozott istent. A jóslatom: a demokrácia, az egyetemesség, az egyenlőség nem fog kielégíteni benneteket. Egyre erősebben vágyódtok majd a kettősségre, kettős világra, kettős gondolkodásra, kettős mitológiára; a jövőben egyszerre fogtok két, egymástól teljesen eltérő rendszernek hódolni: a mágikus világ is megtalálja majd a maga helyét a racionális mellett.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

Példa

Ezüst tok, amelyben penge lakozik –
 bölcsesség híján, mint éle nélkül fű
 vagyok, szürke s omlatag, kiben kedv alig.
 Comeniust, ki szerette a példálózást, olvasok:
 annyi szava volt,
 hogy juthat közüliük nekem is,
 hát az ő kardját – villogó hasonlatot – rántom elő
 hüvelyéből, majd visszadöföm. Ismét megöltem.
 Az éj ragyog. A könyv azonban
 néma és nincs tekintete: a bölcs mondat se kínálja magát
 jobban, mint az ostoba. Léghuzat lakik
 a szobámban, megfér az árnyakkal, járka a
 recsegő padlón együtt, fel s alá. Az ablakpárkányon gyűrött ing.
 Ágaskodik, de a holdfényhez fel nem ér, a sávban,
 mely eltakarja, immár örökre sötétben marad. S a penge,
 melynek teste vas, a sebbe a fájdalom, visszatolva,
 mint fénylő él a holdvilágos fűben, ezüst hüvelyben hever.

Esel

Veszprémre a naplementét hagyom,
 a rózsát a kertben és az illatot,
 ha éjjelre nyíl az ég, és a sötét föltárult ajtajában
 ott áll a görbe gerincű Hold. Vagyonom az örökösömé,
 húsom férgeké, csontom a földé,
 jöttem az ellenségeimé. Megfordítom
 arcomat, a sovány forintot a halál:
 a fej a földre hull, nem marad belőle
 egyéb, mint hátán az írás. Firenzének két
 hónap, ha jutott belőlem, Brüsszelnek se
 több, mint lengyel szép lakóját magasztaló szerelem.
 Rómáé a kék szemem.
 Nincs mit elragadnom e városoktól,
 nő bennük poros gyom, a járdaszélen
 megbotlik az inga költő, itt és ott is a folyóparttal
 egy-egy hullám pergő nyelvvel felel.

Így

*ahol szívesen laknánk
ahol megtehetnénk
hogy átadjuk magunk a tétlen szemlélődésnek
mert bővében volnánk az időnek
arra a tájra még nem találtunk rá*

*így mesék vagy altatók helyett
az ősz finom ízeivel kényeztetjük egymást*

Jelre jel

*jól felidézhetően
a bőr napsütötte illata
a nyitva hagyott ajtó
s a cetlin a kibetűzhetetlen
utolsó mondat
a reggel szaharájában
mégiscsak jelre jel
mint eldobott kövek
a hullámverésben*

*későn vagy korán
tegnap vagy holnap nélkül
nézünk majd ki a képből
rejtélyes képlet
de ki nem akarna közülünk
földlakó maradni?*

A főbb szerepekben

„Nincs hajlamom, azt hiszem, a hősiességhez meg a szentséghez. Embernek lenni, ez érdekelt engem.

– Igen, mi ugyanazt keressük, de én kevésbé vagyok becsvágyó.”

(Albert Camus: *A pestis*, ford. Győry János)

I. A megbánásról

*Hatalmam teljében is
karónak szögelt madárijesztő*

*ki csak magát védi
a termés a sorsé*

*védi de mitől és mire
kabátujjait néha szétveti*

*a szél olyankor egy bolond
imádkozik a tövében*

*volt egyszer egy sír partján
kitaláltam a büntudatot*

*valami mégis legyen és lett
is korhadó fél méter közötttem*

*és a föld között kalap kabát belső
határa lettem megniondták rám van bízva*

*a föld de nem kért soha
semmit csak vigasztal és*

*hív igen így mondjuk hív
mai napot az eddigiek.*

II. A meg nem bánásról

hogy megtettem, amit mindenki, ha un kamaszodni,
hogy nem győztem a jót bátorsággal, türelemmel,
s tűnődéssé halkul a hála, hiába is érzem,
s hogy nem hív ki az örök, hisz még győznie sem kell,
így is örökre velem lesz, mint anyajegy szem alatt vagy
mint csomag óvszer az első éjszaka óta.

III. Ha járok szívemnek útjaiban

Árnyéktalan tavasz: körös-
körül várótermi fehér.
Választott világ (akár az
összes), bármelyikkel felér.

Hiányában még szebb túlpárt,
én is csak hallottam róla.
Urát részegen ismertem
meg, emlékszem a mámorra.

Rá nem. De ki más küldhetett
hibátlan, végtelen felhőt,
mögüle szeressen, kamaszt
félő és zavaró felnőtt?

A rossz jele nem ránc: gyűrött
lepedő vonása hátán.
Kisimul, amíg sietek,
Nagyszombat otthon találjon.

IV. Az ellen

„Ne csodáld, hogy azt mondtam néktek:
szükség néktek újonnan születetnek”
(Ján 3,7)

pesten lakik ő is minden eddigi nőm megvolt neki
kamaszkoromtól hordott összes cipőm
inkább az ő lábára illett mint az enyémre én úgy
szeretem ha kicsit laza róla ez sosem derülne ki
amennyire tudom az egyetlen baja hogy nem létezik
ez mondjuk az én hibám de ha meghalnék és a testemet

kiadnák és ő aki elsőnek értesült elfoglalná az egy dolog
hogy emlékemet úgy kerülne mint politikát a barátok
de nem kizárt hogy megölné az apámat csak mert isten
erre kéri vagy elhagyna mindenkit mert elég a félmegoldásokból
mondaná ugyanolyan nyugodtan mint ahogy a világra hogy
akarom igen akarom de hát ennyit én is tudok

P É K P Á L

Mikor a hajós visszatér

(Részlet)

A ház

az udvar csak
a lombsörény
és tavaszok a poklon át
éj-lepelbe fülledt reggel
mímelve a pirkadást
és vakablak
és koldus ég
rigók szava
hallgat
túl a pagony és a mező
minden sárba rothadt
pőre kő
a kóbor szél
s szem tükrébe forrva
a ház ahova hitesünk is
szava mocskát hordta
part ahol a jog és törvény
szakadéka kushadt
s álarcosan nemzetek még
mezítelen futnak
s mint a kopó uszul rájuk
néma vád hogy nincs tovább
s világtalan világukban
kihamvad a mécsvilág
s minden egész kettéhasad
sorsuk kelyhe csonka
kong
veszett harang szél öklében
mióta is hallgatom
s boldogokra mióta is
készülök így
holnap
létük már a sorsomat is
árnyaira bontja
s Pénélopé vásznán többé
nem tárul föl az a völgy
fák fölött hol hajók úsznak
s dallal ébred föl a föld

MOHOLY-NAGY PÉCSETT, MUNKÁCSY CSÍKSZEREDÁN, ZSOLNAY PITTSBURGH-BEN

Magyar kiállítások amerikai gyűjteményekből

Kiállítások és kiadványok sora jelzi, hogy az Egyesült Államokban megélenkült az érdeklődés a magyar művészet iránt – és ebből az amerikai és a magyar közönség egyként profitálhat. A New Brunswick-i Rutgers Egyetem múzeumában állandó helyet kapott a Salgó Alapítvány XIX–XX. századi gyűjteménye, míg az alapítvány által szervezett Moholy-Nagy László-tárlat 2008. március végéig látható Pécsen. Pákh Imre Long Island-i üzletember Munkácsy-gyűjteménye előbb a festőnek a Magyar Nemzeti Galériában rendezett nagy kiállításán váltott ki elismerést (és némi szakmai vitát), majd azóta vidéki és határon túli helyszíneken látható: Csíkszeredát és Munkácsot is érintve, összesen közel tucatnyi városban. Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóját kiállítással ünnepelte Denverben a Brown–Wiltse Gyűjtemény, amelyből korábban számos mű volt látható Budapesten a „Magyar fauve” kiállításon. 2007 nyarán másfél éves amerikai kiállítási körútra indult Nancy G. Brinker volt budapesti nagykövet kortársakat – mindenekelőtt kedvencét, Fehér Lászlót – is bemutató kollekciója, amelyet a clevelandi nyitótárlat alkalmából megjelent katalógus összegez. Érdemes számos más gyűjteményt is áttekinteni, hiszen ezek szereplése együttesen az eddiginél lényegesen nagyobb ismertséget adhat Amerikában is a magyar művészetnek; különösen, ha a 2009-es amerikai magyar kulturális évad felkarolja ezt a folyamatot. A tanulságok hasznosíthatóak a rákövetkező évben Pécsen rendezendő Európa Kulturális Fővárosa eseménysorozat tervezésénél is, hiszen a kihívás hasonló: hogyan lehet nemzetközi összefüggésben és a szűk szakmai esztétizálásnál fogyasztathatóbban, de igényesen, társadalmi-kulturális kontextusban bemutatni a magyar művészetet.

Nicolas Salgó Budapestre akkreditált amerikai nagykövetségként (1983–1986) kezdett el magyar műveket vásárolni, majd 1992-ben gyűjteményéből közhasznú alapítványt létesített The Salgo Trust for Education néven.¹ Most új lehetőséget teremt az a megállapodás, amelynek értelmében az anyag a Rutgers Egyetem által fenntartott Zimmerli Art Museumba kerül. Az önálló pénzügyi háttérrel létrejövő magyar művészeti központ külön kutatásokat, kiadványokat, saját szakmai programot tervez, az egyetem egy doktori ösztön-

¹ *Two Centuries of Hungarian Painters 1820–1970: A Catalogue of the Nicholas M. Salgo Collection* (Washington, D. C.: American University Press, 1991), kis válogatása kiállítva (Washington, D. C.: Cannon House Office Building – Rotunda Gallery, 1989); vö. János Enyedi (ed.), *A Legacy Envisioned. A century of modern art to celebrate Hungary's 1100 years, 896–1996* (Washington, D. C.: World Bank, 1996); *'Everywhere a Foreigner and Yet Nowhere a Stranger': 19th Century Hungarian Art from The Salgo Trust for Education* (New Brunswick, N. J.: Museum of the American Hungarian Foundation, 2003), katalógus nélkül; és *Calm between the Storms: István Szőnyi and Hungarian Art between the World Wars. Works from The Salgo Trust for Education* (ugyanott, 2005) kiállításvezetővel; illetve *The Art of László Mednyánszky in Context. Works from The Salgo Trust for Education* (ugyanott, 2001), katalógus nélkül; továbbá *200 Years of Hungarian Painting* (New Brunswick, N. J.: Hungarian Heritage Center, 1990) katalógussal.

díjas hallgatója mindig magyar témával foglalkozhat majd. A Zimmerli Art Museum törzsgyűjteménye rangos európai – főleg francia és orosz – anyagot ölel fel, amelyhez társítva a magyar művek sokkal magasabb legitimációt nyerhetnek, mint önmagukban, zárt, nemzeti egységként. 2007 eleje óta a magyar művek már szerepelnek az állandó kiállításon, az év végén a gyűjtemény önállóan is bemutatkozik. Neves magyar művészek (Rippl-Rónai József) egy-egy alkotásán túl eddig nem volt arra példa, hogy amerikai múzeum az elmúlt százötven év magyar művészetének átfogó válogatását megszerezte volna. Ugyan a Zimmerli „csak” egyetemi múzeum, de ebben a kategóriában Amerikában a rangosak közül való, és ideális keleti parti fekvése miatt sokak számára elérhető. Ez a magyar művészet amerikai be- és elfogadásának eddigi legkomolyabb lépése.²

A kelet-európai országok szerény alkupozióját mutatja, hogy magától értetődően donációról van szó, vagyis a múzeum nem fizet a művekért, és a Salgó Alapítvány az említett számos más hozzájárulást is fedezi az anyag feldolgozása, publikálása, kiállítása kapcsán. Fontos tényező, hogy egy volt nagykövet által létrehozott közhasznú alapítványt fogadott el a múzeum partnerül. Nem véletlen, hogy a magyar művészet másik nagy amerikai gyűjtője szintén ex-nagykövet, befolyásos politikai személyiség, míg a Munkácsy-, illetve a fauve-anyag kapcsán említett két gyűjtő tehetős üzletember. A magyar művészet elfogadását – legyünk reálisak – az ő társadalmi és vagyoni státuszuk legalább annyira segíti, mint a valóban tapasztalható, mindazonáltal így is csak gyér érdeklődés egy távoli, kicsiny, sokáig elzárt ország vizuális kultúrája iránt.

Ebben az összefüggésben kell látni a Pécsen a Salgó Alapítvány, elsősorban annak kurátora, Botár Olivér által szervezett Moholy-Nagy-kiállítást is. 2006 nyarán az alapítvány már tárlatot rendezett a művész korai munkásságáról New York belvárosában. Ez áttörésnek számít annyiban, hogy központi helyszínen mutatkozott be magyar anyag – bár jól látszik, hogy ehhez Moholy-Nagy neve kellett. Ha őszinték vagyunk, Moholyban nem magyar művészt becsülnék a tengerentúlon, ám mivel a korai alkotások álltak a középpontban, mégis a művész magyar és európai indulása vált végre hangsúlyosabbá. A helyszín is ilyen „jó kompromisszum” volt: valóban belvárosi, a legnagyobb New York-i könyvtártól egy sarokra, ugyanakkor szintén „csak” egyetemi kiállítótér. Pedig Moholy-Nagy „húzónev”. Nyilvánvaló, hogy más magyar alkotónak egyelőre esélye sincs nagyobb ismertséget szerezni, de a kiállítás sikere arra biztatott, hogy ezen a reális szinten azért lehet és érdemes tovább haladni. Az alapítvány jelenleg Mattis Teutsch János- és Kertész Andor-bemutatót szervez a keleti parton, más gyűjteményekkel karöltve. Közben a Moholy-Nagy-anyag elutazott New Brunswickba, majd most Pécsre. Az átmeneti repatriálás teljesen indokolt: a szakmán kívül Moholyt idehaza legalább annyira meg kell ismertetni, mint másutt külföldön. Pécs hiteles választás a Bauhaushoz fűződő más szálak miatt is; ideális csere-esetben a pécsi múzeum remek avantgárd anyaga is előbb-utóbb amerikai bemutatkozáshoz juthatna.

Két évtizeddel Salgó hivatali ideje után egy másik amerikai nagykövet is elkezdett magyar műveket vásárolni. Nancy Goodman Brinker 2001–2003 között képviselte országát Budapesten: eredetileg amerikai nőművészeti alkotások jutottak volna a rezidenciára, ám a Brinker hivatalba lépésekor elszenvedett terrorcsapás megakasztotta a programot. A nagykövet ehelyett választott – azóta is Rozsics István tanácsait követve – magyar műveket, majd tudatosan kezdett gyűjteni.³ Klasszikus (Szinyei Merse Pál)

² Ébh Gábor: „Magyar gyűjtemény – amerikai múzeum. Beszélgetés Botár Olivér művészettörténésszel, a Salgó Alapítvány kurátorával”, *Élet és Irodalom* 8, 2007. (LI.), 7.; vö. András Edit: „A báró életműve – tágabb perspektívában. Kiállítás a Salgó-gyűjteményből. Beszélgetés Botár Olivérrel”, *Műértő* 7–8, 2001. (IV.), 9.

³ A századfordulós anyagból kiemelkedik Vaszary János 1905-ös portréja Batthyány Ilonáról: a mű 1915-ben szerepelt a San Francisco-i Panama-Pacific kiállításon és catalogue de luxe-ében. A grófnő id. Andrássy Gyula miniszterelnök lánya, az 1849-ben kivégzett Batthyány Lajos unokájának felesége, Batthyány Gyula festő anyja.

és avantgárd (Nemes Lampérth József) vásárlások mellett Brinker megismerkedett a kortárs magyar művészettel is. Ebben a gyűjteményi részben Fehér László jelenléte dominál, aki a modellnek történő hízélgéstől vagy a közönség felé hajló populizmus-tól mentes, valóban pszichológiai erejű portrét festett táci műtermében a nagykövetről 2004-ben.⁴

Brinker más mai magyar festők műveit is vásárolja (Mulasics László, El Kazovszkij, Szűcs Attila).⁵ Kuratóriumában múzeumigazgató (Baán László), Los Angelesben élő művészettörténész (Forgács Éva – ő írta az új katalógust is), és a magyar művészetet figyelemmel követő egyetemi dékán (Steven Mansbach) található. Újra azt látjuk, hogy a magyar művészet megkedvelése akár szubjektív okból, akár diplomáciai megfontolásból, akár egy intelligens budapesti tanácsadó fellépésének köszönhetően még vajmi keveset ér: hogy ebből magánügynél több legyen, ahhoz e program társadalmi beágyazása szükséges. Ezt szolgálják Brinker rendezvényei, előkelő vendégekkel, borsos belépődíjjal; s hogy ott a társalgásnak csak egy része terelődik a kihelyezett magyar festményekre – örülünk egyáltalán, hogy egy része végre arra terelődik. Különbözik mikor beszél az amerikai elit Uitz Béláról vagy Ország Liliről? S a két példa nem véletlen: a kollekció kitűnő művekből áll, izléscikkal nem vádolható, az anyag esztétikailag a magyar művészet tisztaságát követi.

Ezért fontosak a rangos tanácsadók is. Nem újabb művek kiválasztásához kellenek, azt elegyengeti a műkereskedelem. Hanem presztízs kell a gyűjteménynek, olyan meghívások, publikációk, amelyek révén az amerikai művészettörténeti szakma, a média és más hatalmi csoportok érdemi köreibbe eljut a magyar művészet és annak sugallt hite. Sugallni kell; magától nem fogja észrevenni ez a közeg. Miért lenne érdeke „felfedezni” a magyar művészetet? Száz másik művészeti kérdés vár kutatásra, átértékelésre, s azok mögött vonzó ösztöndíjak, egzotikus országok. Csak aktív jelenlét esetén van esély arra, hogy a magyar hozzájárulást is észrevegyék a művészet történetéhez.

Ezért kár fanyalogni azon, hogy Brinker a 2007 nyarán indult kiállítási körutat összehozta egy másik társadalmi elkötelezettségével, a mellrák-kutatással. Testvére a kór áldozata lett, s azóta figyelmet és anyagiakat igyekszik mozgósítani a betegség gyógyításának előmozdítására. Már az anyag tavalyi kiállításához kapcsolódó katalógusban és rendezvényeken is együtt szerepelt a rákellenes alapítvány és Bortnyik Sándor vagy Molnár Farkas egy-egy reprodukciója. Ez ugyanannyit ér, mint a diplomáciai körítés: egy karizmatikus politikusasszony kiállása a mellrák-kutatás mellett vonzza az amerikai figyelmet, médiát, s így legalább némi pillantás vetül a magyar művekre is. Lehet mindezt reklámnak minősíteni, és lehet helyette a magyar művészetnek szuverén, kritikai, tudományos helyet és elismerést kívánni – csak hogy az egyelőre és még jó sokáig illúzió Amerikában.⁶

⁴ A gyűjtemény második világháború utáni részének ereje Lakner László, Frey Krisztián, Tót Endre és mások műveiben rejlik, ezek megszerzése Brinker legbátrabb döntése volt.

⁵ *Hungarian Artists: An Exhibition of Passion, Interludes and Progress. The Collection of Former US Ambassador Nancy G. Brinker* (Tequesta, Fl.: Lighthouse Center for the Arts, 2005) és *Contemporary Hungarian Art from the Ambassador Nancy Brinker Collection* (Palm Beach Gardens, Fl.: Palm Beach Community College – Eissey Campus Gallery, 2005).

⁶ A most indult kiállítási körút állomásainak kiválasztása során még a kis amerikai múzeumok is közömbösen, gyakran negatív előítéllettel fogadták a magyar anyag ötletét – miközben magukról a művekről egyértelmű, az udvariasságon túlmenő elismeréssel szóltak, ha már vették a fáradságot, hogy megnézzék azokat. Kevésbé a művekkel vagy a művészekkel, inkább a magyar képzőművészettel mint olyannal, mint a történelmi ráakódásoktól még nem megtisztított, szerencsétlen felhangokat előhívó kategóriával van a baj Amerikában. Ez legitimálja a törekvést, hogy ezek a művek egészen más kontextusban jelenjenek meg – például az idén huszonöt éves mellrák-ellenes alapítvány összefügésében –, mert ez is segíthet előrevinni a magyar művészet ügyét.

Szakmai, elitista művészettörténeti alapon lenézni Brinker kezdeményezéseit azért is alaptalan, mert pontosan az ilyen utalásokat elejtő hazai értelmiségi, múzeumi közeg tesz keveset a magyar művészet külföldi elismertetéséért. Vívják ki a magyar közintézmények a magyar művészet vágyott (álmodott) megbecsülését a tengerentúlon, s akkor nem kell majd amerikai ügyek kontextusába helyezni Gábor Jenő vagy Pinczehelyi Sándor (a gyűjteményből két pécsi művészt említve) bemutatását.

Brinkernek időközben társa is akadt, egy gyűjtő házaspár a messzi Sziklás-hegység vidékein. Az elmúlt tíz évben a budapesti árverések egyik legaktívabb vásárlója egy olajipari üzletember a Colorado állambeli Denverből. Kirk Brown jogot végzett a Stanfordon, és New York-i karrier után váltott az olajkutatásra. A gyűjtés régóta kíséri életét: angol textil, dán bútor, kaliforniai kerámia – csupán néhány példa a sokáig zömmel iparművészeti érdeklődéséből. Véletlenül talált rá a kaliforniai Santa Barbara múzeumában 1991-ben megrendezett magyar avantgárd kiállítás kötetére.⁷ Ennek nyomán vette első magyar művét Budapesten. Mára mintegy kétszáz darabos – szintén Rozsics István tanácsai mentén gyarapodó – magyar műtárgyanyaga festmények és rangos grafikák mellett kerámiát és bútort is felölel. 2006 őszén, a forradalom évfordulójához kapcsolódóan, Denverben igényes katalógussal együtt mutatták be válogatásukat, kölcsönözve néhány művet Brinkertől is, mintegy hangsúlyozva, hogy a magyar művészet iránt érdeklődő amerikai gyűjtők nem versenytársak, hanem együttműködő partnerek (ezt jelzi, hogy elfogadják ugyanazt a magyar tanácsadót is).⁸

Mind Brinker, mind Brown magas szintű magyar kormánykitüntetést kapott nemrég a magyar művészet felkarolásáért. A két kollekció és a Salgó Alapítvány anyagából szemezgetve már korábban megvalósult egy közös kiállítás – Washingtonban, a központi jegybank épületében. Ez a 2005-ös őszi tárlat a kilencven évvel korábban megrendezett Panama-Pacific kiállításra tekintett vissza, a válogatásban több olyan mű is szerepelt, amely jelen volt a nagy San Francisco-i kiállításon.⁹ A tárlat washingtoni helyszíne jelzi, hogy a magyar művészet bemutatásának ügyét szisztematikusan támogatja a magyar nagykövetség is, ahol a rezidencián elhelyezett kortárs művek (Nádler Istvántól Klimó Károlyig) külön kiadványban szerepelnek. A 2005-ös kiállítást a Magyar Nemzeti Bank szponzorálta, és a siker nyomán az MNB idén is támogat egy kiállítást Amerikában, ezúttal a kelet-európai fotográfiából válogatva.¹⁰ Ez a láncolat megint arra példa, hogy egy-személyi projektként reménytelen a „magyar ügy” népszerűsítése, összefogással, különösen intézmények, szélesebb gazdasági-politikai befolyással bíró entitások bevonásával viszont megerősödhet a folyamat.

Döntő tényező még, hogy Brownék – akárcsak Brinker – magyar családi kötődés nélküli amerikaiak. Nem honvágyból állnak ki a magyar művészet mellett. Ez egészen más szintű legitimitást adhat hosszabb távon vállalásuknak, mintha a magyar emigráció belügye maradna néhány festő befuttatása. Ezért vívmány a Salgó Gyűjtemény elhelyezése is a Zimmerli Art Museumban, hiszen az intézmény már nem magyar partikularitásként

⁷ *Standing in the Tempest. Painters of the Hungarian Avant-garde 1908-1930*, Steven Mansbach (ed.), (Santa Barbara: Santa Barbara Museum of Art, 1991).

⁸ *Treasures Revealed – The Art of Hungary 1890-1956. Selected work from the collections of Jill A. Wiltse and H. Kirk Brown III and the Honorable Nancy G. Brinker, former U. S. Ambassador to Hungary. An Exhibition to Commemorate the 50th Anniversary of the 1956 Hungarian Revolution*, Shanna Shelby (ed.), (Denver, Co.: Emmanuel Gallery, 2006).

⁹ *The Art of Hungary: 1915, Revisited*, Mary Anne Goley (ed.), (Washington, D. C.: Gallery of the Federal Reserve Board of the United States of America, 2005).

¹⁰ A washingtoni National Galleryben megrendezett kiállítás most New Yorkba, majd európai helyszínekre utazik tovább. Jelentőségét az adja, hogy több ország regionális kontextusában mutatja be a fotóművészetet.

kezeli az anyagot, hanem egy nagy amerikai állami egyetem nemzetközi kollekciójának részeként.¹¹

Mindez nem csökkenti az emigráns magyarok szerepét. Pákh Imre Munkácsy-gyűjteménye ugyan eddig inkább idehaza fejt ki hatását, de az sem elhanyagolandó.¹² A festő árai a hazai árveréseken is elszaladtak, létrejött egy kiállítás a budai Várban, amelynek szakmai vitája elérte az országos napilapok címfoldalát, majd a vidéki tárlatok sikere fel-tüzeltelte a helyi önkormányzatokat, hogy az elmúlt évek budapesti sztárkiállításainak min-tájára próbáljanak saját városaik múzeumai elé is sorokat csábítani.¹³ Ki gondolta volna, hogy ehhez részben egy amerikai magyar gyűjtő ambíciója szükségeltetik majd? A fejle-ményeknek nyilvánvalóak a hátulütői is, hiszen a Nemzeti Galéria tárlatát kapkodás nél-kül, jobban elő kellett volna készíteni; öröm lenne, ha nem egy meglehetősen konzervatív ízlés szólítaná a múzeumi ajtók elé sorokba a vidéki látogatókat; szintén kétes értékű az önkormányzati törekvés a mindenáron népszerű kiállítások megrendezésére. De nagyjá-ból hasonló a helyzet értékelése az előző amerikai példákéhoz: ébredtek volna a hazai közgyűjtemények hamarabb, s akkor nem (csak) ez a vonulat nyitotta volna meg a helyi politikusok pénztárcáját, a média figyelmét.

Mindenképp örvendetes, hogy az Egerben igényesen válogatott Ziffer Sándor-tárlat is volt látható a nyáron (szintén magánkezdeményezésre: az MKB pénztézet szervezésé-ben), vagy Debrecenben az újjáéledt Munkácsy-kultusz nyomán (ambivalens értékű) Le-onardo-kiállítás is nyílt.¹⁴ Kaposvártól Békéscsabáig több városban helyi rekordot hozott a Munkácsy-show, és három múzeum ennek következtében megállapodott abban, hogy ezentúl évente valamilyen nagyobb szabású utazó kiállítást rendeznek közösen. Ha eh-hez Munkácsy kellett Amerikából, hát legyen.

Egy régen várt budapesti kiállítás létrejöttéhez is hozzájárult némi emigrációs segít-ség. A múzeum és privát kollekciók kapcsolatát több szempont mentén bemutató tárla-tok (Gyűjtők és kincsek, Esterházy-kincstár) sorában, 2007 májusában újabb magángyűj-teményi kiállítás nyílt az Iparművészeti Múzeumban – ezúttal a habán kerámia köré szervezve. Az összesen tíz kollekcióból válogatott anyag legjelentősebb egysége történe-tileg egyetlen gyűjtő munkáját dicséri. Az építész-mérnök-ként végzett Krisztinkovich Béla Budapesten a hatvanas években bekövetkezett haláláig a habán kerámia nemzetközi rangú gyűjtője és szakértője volt, könyvei több nyelven jelentek meg. Apja Liszt Ferenc

¹¹ A Brinker-, a Brown- és a Salgó-gyűjtemény közös vonása az is, hogy keresik a nyilvánosságot, a már említett példákon túl is segítik egymást kiállítási szereplésekben: a New York, New Bruns-wick és Pécs között utazó Moholy-Nagy-kiállítás is a Salgó-féle törzsanyagon túl a művész egyik reprezentatív, már a szocializmus idején is számos nemzetközi tárlatot megjáró, korai önarcképét Brinker kollekciójából mutatja be, ahová az nemrég került budapesti árverésről. Más amerikai magyar gyűjtemények visszahúzódnak, holott akad még értékét tekintve ugyanilyen jelentős kétlaki, amerikai és budapesti helyszín között elosztott gyűjtemény is.

¹² Pákh Imre Munkácsyon született, 1974 óta él az Egyesült Államokban. Hosszú ideje sokféle mű-tárgy gyűjtésével, adásvételével foglalkozott, míg a magyar festészet felé a rendszerváltás után fordult. A budapesti árverések mellett Munkácsy műveit elsősorban amerikai forrásokból tudta megszerezni, hiszen a tizenkilencedik század végén a Párizsban élő, ünnepelt festő a kereskedő-je révén sok művet adott el az Egyesült Államokban.

¹³ *Munkácsy-képek Amerikából. Válogatás Pákh Imre gyűjteményéből* (Debrecen: Déri Múzeum, 2005) és (Pécs: Pécsi Galéria, 2006); utóbb kiállítva számos más város – többek között Munkács és Csík-szereda – múzeumában.

¹⁴ Pákh Imre Amerikában megvette, majd a debreceni Déri Múzeumnak letétbe adta a Krisztus-tri-lógia hiányzó darabját, a *Golgótát*. Megszerzett Munkácsyhoz kötődő műveket is, például a *Gol-gota* és a *Krisztus Pilátus előtt* című két pannó egykori amerikai tulajdonosa, John Wannamaker philadelphiai áruház-tulajdonos Munkácsy-szobájában függő osztrák portrét a festőről (1877), amelyen Munkácsy a trilógia egy darabjának vázlatát készíti.

egyik tanítványa volt; rokonai, Ráth-Végh István és Ráth György is a művészet felé orientáltak. Nagy gyűjtői körben mozgott (Herzog Mór, Hatvany Károly), később szisztematikusan szerzi meg a felbomló kollekciók csúcscarabjait – például Kernstok Károly özvegyének tulajdonából (a jeles festőről kevesen tudják, hogy kitűnő kerámiagyűjteménye volt, amelyhez Kozma Lajos tervezte a polcrendszert).¹⁵ Halála után a család Kanadába települt ága is folytatta a gyűjtést. Emigrált lánya, Krisztinkovich Mária és férje, Horváth Jenő kurátorként is számos habán vonatkozású kanadai kiállításban működött közre.¹⁶ Könyvtárukban igyekeztek hungarica-anyagot, elsősorban nyomtatvány-, könyv- és térképtárat összeállítani. Ennek nemrég megjelent háromkötetes katalógusa ritkaságokat is felsorol, többek között Temesvári Pelbárt (1505), illetve Zsámboki János (1521) latin nyelven megjelent könyveit. Az anyag összességében Buda egy 1493-as térképétől Werbőczy István *Tripartitum*án át kora huszadik századi munkákig húzódik.¹⁷ A Budapesten maradt családi ágban ugyanígy tovább élt a gyűjtés, az egyik leszármazott, Réti László ügyvéd (az Iparművészeti Múzeum Baráti Körének elnöke) lett a habán kiállítás fő szervezője.

A tárlat és a katalógus először mutatta meg, hogy az egykori Krisztinkovich-gyűjteményen túl a család budapesti és vancouveri ága egyaránt milyen elsőrangú kollekciót és szakkönyvtárat épített fel – nem kis részben külföldi árverésekről, galériákból vásárolva. S a remekműveken túl tanulmányunk szempontjából ez a lényeg. A külhonba szakadt művészetbarátok ugyanis évtizedeken át a magyar (vonatkozású) kulturális örökség elszánt gyűjtői, feldolgozói, fontosságának hangoztatói voltak. Míg a szocializmus alatt ideológiai és pénzügyi akadályok miatt a magyar anyag inkább csak kifelé vándorolt az országból, s ezáltal szétszóródott, addig emigránsoknál jelentős kollekció és kapcsolódó tapasztalatok, szaktudás halmozódott fel. A habán kiállítás is jól mutatja, hogy örökségünk egyetemes jelentőségű fejezetének elfeledettségét végül egy magángyűjtő elégeelte meg: a családi történetet, az emigráns rokon gyűjteményt is szeretne volna bemutatni, nyugati színvonalú katalógust akart, méghozzá határidőre, a megnyitóra, és nem belterjes szaknyelven, hanem a közönséghez szólva, igényes ismeretterjesztő tárlatvezetésekkel egybekötve – és ez sikerült is.¹⁸

Hasonló erejű felismerés, hogy a ma a világon egy kézben lévő legjelentősebb Zsolnay-anyag az elmúlt évtizedekben Pittsburgh-ben gyűlt össze. Gyugyi László nyugdíjas mérnök harminc éve vette meg első Zsolnay-tárgyát, s múzeumi rangú gyűjteménye ma hatszáz darabos válogatással tekinti át a gyár első világháború előtti történetét. 1974-es első vásárláskor Gyugyi már másfél évtizede külföldön élt; majd egy nagy amerikai vállá-

¹⁵ Vö. Borsos Béla: „Krisztinkovich Béla műgyűjteménye”, in: Pogány Frigyes (szerk.), *Budapest műemlékei II.*, Akadémiai, Budapest, 1962. 562–564.; Katona Imre: „In memoriam Krisztinkovich Béla (1887–1969)”, *Művészettörténeti Értesítő* 4, 1971. (XX.) 305–306.; T. I. [Tombor Ilona]: „Műgyűjtők. Habánok világában: Krisztinkovich Béláról”, *Múzeumi Magazin* 2, 1968. 48–49.

¹⁶ Horvath, J. Eugene and Maria H. Krisztinkovich: *A History of Haban Ceramics. A Private View. A Canadian Collection of Hungarica Volume IV* (Vancouver, B.C.: priv. ed., 2005).

¹⁷ Ld. uők.: *A Canadian Collection of Hungarica Volumes I–III* (Vancouver, B.C.: priv. ed.) I.: *Books 1494–1819* (2001), II.: *Maps and City Views 1493–1817* (2001), III.: *Books 1820–1920* (2006). Az ötödik kötet most készül. A Horváth–Krisztinkovich-könyvtárat számos magyar politikus megtekintette Vancouverben, Szabad Györgytől Martonyi Jánosig. Ld. még Kulcsár Kálmán: *Kanadai napló*, Századvég, Budapest, 2005. 171. és 203.

¹⁸ A kiállításból ugyan nem lett igazán népszerű, nagy tömegeket megmozgató, akár nemzetközi hírű esemény, de ez egyrészt jócskán a múzeum belső problémáival magyarázható, másrészt nem homályosítja el a tény, hogy emigráns kollekciók bevonása nemcsak szép tárgyakat, hanem új szemléletet is hoz. Vö. *Habán mítosz 1593–1738: magyar magángyűjtemények kincsei*, Réti László (szerk.), Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2007.

latnál dolgozva lehetősége nyílt rendszeresen felkeresni London és Párizs régiségköz-pontjait, ahol kitűnő Zsolnay-darabokra bukkant. Az angol főváros a historizmus, míg a francia főváros elsősorban a szecesszió korából származó műveket vonzotta azok megszületésekor, s ezért ma ezek a tárgyak jutnak ki ott a műpiacra.¹⁹ Gyugyi központi figurája volt a néhány évvel ezelőtti nagy New York-i Zsolnay-kiállításnak, s most önálló könyv jelent meg kollekciójáról. Az elsőrangú tárgyak mellett a Zsolnay hatástörténetének, terjedésének (szétszóródásának) is tanulságos forrása ez a gyűjtői pálya. Az elmúlt években idehaza újra tapasztalható Zsolnay-lázat (számos könyv megjelenése, több millió forintos árverési leütések) több más szalon is külföldi helyszínekre lehet visszavezetni; a közelmúlt másik legjelentősebb privát Zsolnay-kollekciója Bécsben volt, az Unilever világcég egykori igazgatójának tulajdonában.²⁰ Míg a szocializmus idején idehaza a Zsolnay a művészettörténeti értéktől sajnos mentes, „előkelő, ünnepi” családi étkezészet kategóriájába süllyedt, addig a száz évvel ezelőtti, valóban nemzetközi ranggal bíró darabokat néhány magánszemély gyűjtötte külföldön. Ők voltak a magyar örökség e szeletének továbbvivői; s hogy lesz-e a Zsolnay történeti értékeiből újra egyetemesen elfogadott, keresett, szakmailag és piaciilag is nemzetközi rangú érték, az nagyrészt azon múlik, hogy a külföldi gyűjtők példáját mostanság átvévő magyar műkereskedők és gyűjtők együtt tudnak-e működni a hazai múzeumokkal (Iparművészeti, Pécs) mérvadó külhoni kiállítások és publikációk létrehozásában.

Kisebb gyűjteményi egységeket meg is szerezhetnek magyar múzeumok a tengerentúlról. Jó példa erre az a kollekció, amelyből fél éve szinte egy időben volt kiállítás a New York-i magyar kulturális központban, illetve a Kiscelli Múzeumban. Müller Miklós gyűjteményéből Deim Pál és Korniss Dezső művei mutatkoztak be New Yorkban.²¹ „Korniss az ötvenes évek végén ismertem meg Mezei Árpádon keresztül. Jó párszor jártunk a műtermében, ő is gyakran jött hozzánk. Amikor New Yorkból elkezdtem hazalátogatni, hamarosan felkerestem, és folytattuk a kapcsolatot. Deim Pál szitanyomatait a szentendrei Műhely Galériában láttam először a nyolcvanas évek elején, azóta is tartjuk a barátságot”, idézi fel a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjaként, a Rockefeller Egyetem professzor emeritusaként nemrég nyugdíjba vonult tudós. Az 1964-ben szakmai meghívásra New Yorkba költözött Müllert ketten is a magyar művészeti kapcsolatai ápolására ösztönözték: az ugyanakkor New York-ba költözött Jakovits József szobrász és Müller második, amerikai felesége. Müller megismerkedett az egyiptomi származású, Buenos Airesben élő Makarius Sameerrel is, aki 1946 óta remek grafikai mappát őrzött az Európai Iskola alkotóitól, amelyet Müller megvásárolt tőle. S most, hatvan évvel azután, hogy ez az Európai Iskola-válogatás elhagyta Magyarországot, a Fővárosi Képtárnak módja nyílt Müllertől megvásárolni.²² Az esemény különlegessége, hogy a képtár – bár sok alkotást szerzett meg magán-

¹⁹ Csenkey Éva, Gyugyi László és Hárs Éva: *Zsolnay a nagyvilágból: Gyugyi László gyűjteménye*, Helikon, Budapest, 2006. A gyűjtésnek gyümölcscsőző forrása az Egyesült Államok is, ahová Zsolnay-ék számos tárgyat exportáltak, még ha ezek eredete ott gyakran kódbe volt is, s így például egy Luna-mellszobor megszerzése érdekében Gyugyi Lászlónak évekig kellett leveleznie a nebraskai tulajdonossal.

²⁰ Ébli Gábor: „Zsolnay és informel. Rudolf Schmutz gyűjteménye”, *Szalon* 6, 2004. (VIII.) 34–37.

²¹ *Rare View. Hungarian Postwar Works from the Miklós Müller and Jan S. Keithly Collection: 21 works by artists Pál Deim and Dezső Korniss* (New York, N. Y.: Hungarian Cultural Center, 2006).

²² *Lapok az Európai Iskola történetéből: Makarius–Müller–Keithly gyűjtemény*, Fővárosi Képtár, Budapest, 2007., vö. *Elvesztett lapok a XX. századi magyar művészet történetéből. A Makarius–Müller Gyűjtemény*, Várkonyi György (szerk.), Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2003.; korábbi svájci (1946) és argentin (1954) bemutató után legelőször idehaza kiállítva (Budapest: 2b Galéria, 2002); vö. András Edit: „Egy üres szoba New Yorkban bűn. Beszélgetés Müller Miklós műgyűjtővel”, *Műértő* 11, 2002. (V.) 9.

gyűjteményekből – százéves története folyamán először vett meg privát tulajdonú műtárgyegységet egyben. S hogy ezt így egybegyűjtve meg lehetett vásárolni, ez Müllernek köszönhető, hiszen az anyag vagy már korábban szétesett volna Amerikában, vagy ma egyesével magasabb áron lett volna értékesíthető budapesti árveréseken.

Müller egyúttal azon értelmiségi gyűjtők példája, akik számára a hazai műtárgypiac felfutása a rendszerváltás óta szinte ellehetetlenítette a gyűjtés folytatását Amerikában is: a felbukkanó magyar művek hazaáramlanak az elérhető jóval magasabb árszint reményében. Számos ilyen lezárult kollekció található az Egyesült Államokban, például az említett Mezei Árpád egykori legendás gyűjteménye leszármazottainál. Ennek amerikai száalai oda húzódnak vissza, hogy az Indiana Egyetem művészeti múzeuma 1972-ben modern magyar kiállításnak adott otthont.²³ Az igazgató eredetileg azért kereste fel a röviddel azelőtt Amerikába költözött Mezei Árpádot, az Európai Iskola (1945) egykori alapítóinak egyikét, a francia szürrealizmus szakértőjét, hogy segítséget kérjen Yves Tanguyról készülő disszertációjához. Mezei magyar gyűjteményének láttán merült fel benne a kiállítás gondolata, amelyhez néhány más kollekcióból is kölcsönöztek műveket. Ugyancsak Mezei és egy egyetemi professzor kapcsolatából született kilenc évvel később Bostonban a Northeastern Egyetem kiállítótermében a következő modern magyar művészeti kiállítás.²⁴ Mezei Árpád kollekcióját ma örökösei őrzik New Yorkban, míg az eredeti anyagból sok mű került más családtagokhoz is, például testvéréhez, a felvett néven jegyzett, s párizsi emigrációban elhunyt Pán Imréhez, illetve annak fiához, a belsőépítész és ma is aktív budapesti műgyűjtő Mezei Gáborhoz, valamint Müllerhez, Mezei Árpád lányának első férjéhez. Az egykor Vajda Lajostól is főműveket tartalmazó Mezei-gyűjteményről máig nem született tudományos áttekintés, ami kifejezetten a magyar szakma adóssága.

Az ilyen gyűjtéstörténeti kutatások egyik New York-i motorja a gyermekkora óta Amerikában élő Szarvasy Mihály. A Carnegie Hallban lezajlott 1956-os emlékkoncert szervezője volt, a készülő emlékalbum szerkesztője. Az 1939-es New York-i világkiállítás magyar anyagának rekonstrukcióján is fáradozik, ő azonosította az utóbb az IBM gyűjteményébe került (jelenleg a Salgó Alapítvány tulajdonában lévő) Szőnyi István-festményt, amely szerepelt ezen a kiállításon. Létrehozta a Hungarian Art Foundationt, hogy az amerikai intézmények és magyar kötődés nélküli, befolyásos szakemberek is megismerjék a magyar művészetet, valamint könnyebben jöjjenek létre az amerikai és a magyar kontextusban is jól értelmezhető, a szűk körű érdeklődőkön túlnyúló kiállítások.²⁵

Az alapítványok szerepe másutt is jelentős lehet. A New York-i Weininger Alapítvány számos alkotást ajándékozott a Magyar Nemzeti Galériának (ebből kiállítás és Bajkay Éva tanulmányával könyv is született), illetve a támogatásukkal új kötet készül az Amerikában elhunyt művészről. A szerző, Körner András New York-i építész saját Weininger-anyagából kiállítás jön létre Budapesten egy olyan galériában, amely sokat tesz az amerikai-magyar művészeti kapcsolatokért. A 2b Galéria egyik alapítója Böröcz András New Yorkban élő művész, számos kiállítás pedig amerikai magyar vonatkozású. Például 2007 elején válogatás volt látható John Bátki szőnyeggyűjteményéből. Bátki az Egyesült Államok keleti partján él, és mint a magyar irodalom amerikai műfordítója ismert. Többek között József Attila, Krúdy Gyula, Szép Ernő, Ottlik Géza, Mátyás Iván és Lengyel Péter műveit ültette át angolra. Szülei az ötvenhatos forradalom után kerültek a

²³ Mezei kollekciójáról emigrációja előtt ld. P. Szűcs Julianna: „Az Európai Iskola képei Mezei Árpádnál”, *Műgyűjtő* 1, 1971 (III.), 14–17.; uő.: „Mezei Árpád modern francia gyűjteménye”, *Műgyűjtő* 4, 1971 (III.) 16–18.

²⁴ *Hungarian Art 1920–1970*, Peter Serényi (ed.), (Boston: Northeastern University Art Gallery, 1981).

²⁵ Szarvasy a pécsi Moholy-Nagy-kiállítás előkészítésében is részt vesz, gyűjteményéből sok tételt kölcsönöz.

tengerentúlra, s a Paulay Ede utcai lakásban gyerekként megszeretett szőnyegekre később is jól emlékezett. Egy 1973-ban Berkeley-ben látott türkmén szőnyegkiállítás nyomán, frissen kapott irodalmi ösztöndíjából vásárolta meg első szőnyegét, ma már tudományos szőnyeg-motívumtár összeállításán dolgozik.

Sorolhatnánk még további példákat. A Mickey Wolfson által Miami-ban létrehozott *Wolfsonian Institute* nagy európai, s közte magyar műtárgy- és dokumentumgyűjteményt őriz a huszadik századból. Az intézethez egyetem is kapcsolódik, nemrég nyílt meg európai testvérintézménye is, a *Wolfsoniana* Genovában. Egy lehetséges kutatás történeti vetületét erősítené egy-egy olyan epizód pontosabb feltárása, mint a magyar gyűjtő, Köves Oszkár 1963–1968 közötti amerikai tartózkodása: kollekciójának minden Amerikába vitt Czóbel Béla-műve könnyen vevőre talált, elsősorban Chicagóban. A jelen folyamatainak megismerését szolgálhatja annak részletes dokumentálása, hogy Soros György és családja a magyar avantgárd rangos válogatását őrzi, Yoko Ono kitűnő kortárs magyar műveket vásárolt gyűjteményébe a rendszerváltást követő évtizedben, míg Charles Simonyi üzletember a kortárs amerikai művészet terén nagy gyűjteményt állít össze. Az amerikai emigrációból időközben Budapestre visszatelepült Havadtőy Sámuel – tavaly óta a Ludwig Múzeum Baráti Körének elnöke – művészként, galériásként is jegyzett, és gyűjteménye példaértékű abban, ahogyan élvonalbeli amerikai (Roy Lichtenstein, Keith Haring) és magyar alkotók (Kelemen Károly, Káldi Kata) munkáit együtt mutatja be. Ilyen eredmények szakmai publikálása és szélesebb körű kiállítása kínálna valóban követendő mintát a magyar művészet integrációjára.

Az amerikai érdeklődők számára ugyanakkor feltehetően Steven F. Udvar-Hazy neve csengene legismerősebben: hatvanmillió dolláros adománya (1999) a Smithsonian Institutions másfél évszázados történetének legnagyobb donációja volt, s ezért a National Air and Space Museum három éve Washingtonban átadott új épületét a repülőgépeket lizingelő vállalatát vezető üzletemberről nevezték el. Mint látható, a magyar vonatkozás eltérő a tanulmányban eddig röviden-hosszabban említett, mintegy kéttucatnyi példában. Hol a gyűjtő és a gyűjtött anyag is magyar, hol csak a személy, de a tárgy nem, vagy éppen fordítva, a gyűjtő amerikai, míg a művek magyarok. Tágabb értelemben mégis a magyar kulturális örökséghez, a magyar kulturális tudathoz tartoznak ezek a folyamatok, dokumentum- és műalkotás egységek. Azt erősítik, amire leginkább szükség van: a magyar művészet nemzetközi kontextusát, hogy ne csak magyar tulajdonban, magyar intézményeknél, más magyar tárgyak mellett, nemzeti alkalmak kapcsán, óhatatlanul is belterjes tálalásban találkozzon az amerikai, magyar vagy nemzetközi közönség magyar művészettel.

Ilyen perspektívából érdemes még egy kitekintést tenni. A műkereskedelem céljai eltérnek a gyűjtés, az örökségmegőrzés szempontjaitól, de a magyar művészet amerikai befogadását szem előtt tartva már néhány példa után az eddigiekhez hasonló következtetésre juthatunk. A legkülönlegesebb magyar származású amerikai műkereskedő Nagy Tibor volt. Magyarországon 1922-től a Nemzeti Banknál dolgozott, doktorált, neveltetése és jövedelme révén németalföldi és itáliai festményeket gyűjtött. 1948-ban távozott az Egyesült Államokba, ahol először avantgárd bábszínházat nyitott. Bár ez csak egy évig működött, olyan ismeretségeket hozott számára, mint Jackson Pollock, Franz Kline és Willem de Kooning, akik rábeszéltek egy galéria megnyitására (1950), előbb Manhattan 53., majd 57. utcájában. Ezzel Nagy az absztrakt expresszionisták egyik első galériása lett. Könyvkiadással is foglalkozott, például Frank O'Hara és John Ashbery első kötetét ő jelentette meg. Később pénzügyi szakemberként dolgozott, majd Houstonban is működött galériát. Családja modern magyar kollekciót birtokolt Budapesten; ebből több mű Amerikába került. New Yorkban az általa támogatott amerikai festők munkáit vásárolta, s így építette fel második gyűjteményét, amely ma lánya tulajdonában a New York School korai munkái miatt unikumnak számít Manhattanben.

Máig nincs róla magyar nyelven érdemi szakmai publikáció – holott nem volt közömös a magyar művészet iránt. Galériájának harmincadik évfordulóját azzal ünnepelte 1980-ban, hogy Kövesdy Pál magángyűjteményéből állított ki klasszikus magyar avantgárd válogatást.²⁶ Kövesdy 1976–1995 között működtetett galériát Manhattanben, kiállításain a klasszikus magyar avantgárdot igyekezett bevezetni az amerikai piacra. Kassák Lajos, Tihanyi Lajos, Scheiber Hugó és mások alkotásait széles regionális, kelet-európai kontextusban mutatta be. Galériáján túl számos amerikai kiállítóhelyen kezdeményezett még magyar tárlatokat. Előkészületei nyomán, teljes egészében amerikai – zömmel állami – forrásokból 1991-ben a kaliforniai Santa Barbarában számos köz- és magángyűjtemény anyagából nagy múzeumi kiállítás nyílt a magyar avantgárd művészetéről; ennek katalógusa keltette fel évekkel később a már említett Kirk Brown figyelmét a magyar művészet felé. Kövesdy igyekezett egy referenciaanyagot megőrizni a galériájában forgalmazott magyar alkotók műveiből, amelyet többször bemutatott.²⁷ Az anyag felkeltette a washingtoni *Hirschhorn Museum* figyelmét. 1989-ben értesítették Kövesdyt, hogy egy ötven darabos válogatását befogadnák az állandó gyűjteménybe. Amerikai szokás szerint feltételezték, hogy ehhez adódik majd szponzor. Bár ez nem valósult meg, a gyűjtemény egy része Berlinben és Bécsben mégis múzeumba jutott.

Másfél évtizede működik Manhattanben Gát János galériája. Nem csak magyar művészettel foglalkozik, de a hazai alkotók amerikai képviselőiben is fontos szerepet játszik, mert klasszikusoktól a kortársakig szélesesen merít válogatásaiban. Gulácsy Lajos munkáinak kiállítása (1995) mellett Farkas István (1999) és Román György (2002) művészete áll érdeklődésének középpontjában, a három festő – Mednyánszky László képeivel kiegészítve – közös tárlaton is szerepelt nála 2003-ban. Ez nem a mások által követett avantgárd program, hanem meditatív, filozofikus, a magyar művészet befelé forduló irányát képviselő művészetet népszerűsít Amerikában. Gát galériája konceptuális indíttatású kortárs művészeket is bemutat, például a Magyarországot 2004-ben a Velencei Biennálén képviselő Kicsiny Balázst.

A három galériás más-más utat követett. Nagy esélytelennek látta a magyar művészet képviselőit; amerikai művészekkel, a helyi piaci törvények szerint foglalkozott. Kövesdy később kezdte, addigra a nemzetközi enyhülés felélesztette az érdeklődést a kelet-európai, elsősorban a szovjet-országi művészet iránt, s e tabló szélére meg lehetett próbálni elhelyezni néhány magyar nevet. Mérsékelt siker koronázta a vállalkozást, tisztán magyar művészettel reménytelen foglalkozni ma is akár Amerikában, akár másutt külföldön. Egy ideig lehetett profitálni a vasfüggöny által nyugaton keltett izgalomból, de e téren is a csehek, lengyelek pozíciói voltak szilárdabbak. A mai globális színpadon pedig nemhogy Magyarország, de Kelet-Európa művészete is csak egy a figyelemért versengő alkotáscsoportok között. Amint a harmadik, legfrissebb példa mutatja, fenn lehet tartani egy magyar programot, mert valamilyen specifikum jól tesz egy galéria (vagy gyűjtemény, múzeum, alapítvány, kiállítási-sorozat, kulturális intézet, évad, kiadvány) identitásának, de csak több lábon állva, más hangsúlyokkal kiegészítve, s nem elzártan, befelé fordulva. A magyar neveket kísérő rendezvények, nem művészeti vonalon építgetett kapcsolati háló, egészen más, a magyar kultúrához alkalmasint nem is kapcsolódó, ám a helyi (amerikai) élethez sok szálon kötődő intézmények bevonásával lehet a kinti közön-

²⁶ *The Avant-Garde in Hungary: 1919–1939. Works from the Personal Collection of Paul Kövesdy* (New York, NY.: Tibor de Nagy Gallery, 1980).

²⁷ *The Hungarian Avant-Garde 1914–1933. A loan exhibition with selections from The Paul K. Kövesdy Collection*, John Kish (ed.) (Storrs, Ct.: William Benton Museum of Art, 1987), kiállítva még (Vermont: Robert Hull Fleming Museum, 1988); vö. *Avant-garde Art of Hungary, 1918–1935 from the Collection of Paul Kövesdy* (Camden, N. J.: Rutgers University Stedman Art Gallery, 1988).

ség számára érdekessé tenni. A galériás projektek közül is azok keltettek némi visszhangot, amelyek sem a magyarságot, sem az esztétikumot nem önmagában kívánták értéként sulykolni, hanem közvetve, mintegy mellékesen adagolták a látogatóknak. Nem is olyan meglepő, hogy Nancy Brinker fogadással, mellrák-ellenes kampánnyal köti össze ma a művészeti célkitűzéseit, amint a 2009-es amerikai magyar év (vagy tüköresetként, a rákövetkező évben Pécs Európa Kulturális Fővárosi szereplése) tervezésekor is érdemes mérlegelni, milyen tágabb összefüggésben, milyen más motivációk, érdeklődési területek kiaknázásával van esély a nemzetközi figyelmet a magyar művészet felé terelni.

ÁLMAINK MŰVÉSZEI VAGYUNK

Sz. Koncz István beszélgetése

Gondolkozom rajta, hol találkozzunk. Legjobb lenne a saját közegében beszélgetni Stark Andrással. Önmagában ugyan a helynek nincs jelentősége, a körbevevő miliő, a szoba, a tárgyak mégis hozzátartoznak egy emberről alkotott összképünkhöz. Persze, ha környezetünkben számtalan dolgot át tudunk is formálni, még mindig bőven marad olyan, amiről nem tehetünk, ami fölött nincs hatalmunk. Vendéglátóm sem vétkes például abban, hogy mire fölkaptatok a pécsi Gyerekkórház fölé, a Baranya Megyei Kórház Mentálhigiénés Intézetének épületéhez, már tele vagyok szorongással. A kiváltó ok sokkal prózaibb, mint hinnék. Gyerekkorom másfél évét az itt álló épületekben betegeskedtem át. Azt hittem, semmi félelem nem lesz már bennem, de mindaz, amit említettem, hiába történt több mint harminc éve, elővesz megint. Gondolatban újra nyelem a másfél méteres gumicsövet, állok sorba a próbareggelinél, műtenek, és valahogy olyan lassan akarok meggyógyulni. Vajon miért rakódik le mindez ilyen mélyen bennünk, mint az erekben a méz? Na, ezt majd megkérdem a pszichiátertől!

Stark András 1948-ban született Pécsen. Tanulmányait az Orvostudományi Egyetemen 1972-ben fejezte be. Végzéskor a POTE Ideg- és Elmeklinikájának munkatársa lett. Pszichiátriai szakvizsgáját 1976-ban abszolválta, 1981-ben orvosi pszichológusi, 1985-ben pszichoterapeuta, 1992-ben addiktológus szakképesítést szerzett. Jelenlegi munkahelyén valamivel több, mint harminc éve dolgozik, és annak is közel huszonöt esztendeje, hogy intézetvezető főorvossá nevezték ki.

Számtalan szakmai egyesület tagja, vezetője. Egyebek mellett a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotóműhely (DREAM) és a Pannónia Pszichiátriai Egyesület elnöke. Két cikluson keresztül a Magyar Pszichiátriai Társaság alelnöke, nem mellesleg a Pszichiátriai Szakmai Kollégium tagja is volt. Kitüntetései között előkelő helyet foglal el a Steinmetz Endre-díj, a Róna Borbála Emlékérem, a Mentálhigiénés Programiroda a 3. évezredért díja, legújabban pedig Pécs Város Tudományos Díja, amelyet 2007 kora őszén vehetett át. Publikációi közül a nagyközönség leginkább a József Attiláról szóló, *Köztetek lettem én bolond* című kötetet ismeri, amelyet társszerzőként jegyez. Aktív a Zsidó Hitközségben, 1989-től alelnökként tevékenykedik. Nős, felesége Marton Vera tanár.

Nyugodtan mondhatni, hogy Pécsen jószerével az is ismeri, aki nem. Filmklubot vezet, dzsesszkoncertekre jár, színházi előadásokon bukkan föl, fotótárlatot nyit meg. Az interjúra készülve néhány alkalommal tudatosan figyelem, hogyan viselkedik. Mindenkiel szemben fölfedezni vélek ugyan benne némi tartózkodást, de valami különös, belülről fakadó eleganciát, derűt és kedvességet is. Azt hiszem, nincs szüksége különösebb erőfeszítésre ahhoz, hogy valakire rámosolyogjon. Néha úgy látom, mintha a csodálkozás halvány jele futna végig az arcán, hogy a következő pillanatban már az egyetértés mimikájának adja át a helyét, amit azonban bármikor fölválthat a kétkedés szemvillanása. De ezek a jelek alig-alig észrevehetőek, és valójában nem fednek föl semmit. Stark András ugyanis lényegében nem csodálkozik, nem kételkedik, és nem az egyetértésről biztosít. Figyel, és megérteni igyekszik. De nem úgy, mint egyik kollégája, aki mindenkiten a beteget látja. Nem! Azt hiszem, Stark András mindenkiten az embert látja meg.

A főorvos aprócska szobájában Freud képe fogad. A hátam mögött Ingmar Bergman néz összehúzott szemmel. Jobb kéz felől elképesztő mennyiségű videókazettára esik a tekintet, szemben egy kamera, tévékészülék, balról könyvespolc; a kötetek gerincéből úgy ítélem meg: javarészt szakirodalom, amit látok. Rajzok is vannak, derűsebbek, szomorúak egyaránt. Díszletelemek olyan együttlétekhez, amelyeknek a boldogság kívánczik a végére.

Stark András: – Mielőtt jött volna, megnéztem a *Jelenkorban* megjelent korábbi beszélgetéseit. Onnan tudom, hogy a bevezető kérdés olykor a fölmenőkre szokott vonatkozni.

Sz. Koncz István: – *Akkor hát megtenné, hogy ön is bemutatja a családját?*

– Nagyon szívesen. Zsidó famíliából származom. Apai nagyapám rőfös volt. Vásárokra járt, és a klasszikus módon szövetet árult. Mindezt persze csak apám elbeszéléséből tudom, hiszen a deportálások, a holocaust következtében egyetlen nagyszülőmet sem ismerhettem; Auschwitzban gázosították el őket. Apám nagyon büszke volt rá, hogy már serdülő gyereként volt egy kis külön pultja, és sokszor többet árult, mint az öreg, rutinos kereskedők. Textilesnek lenni hagyományos zsidó szakma volt, és azt hiszem, apám máig él azok emlékezetében, akik az ötvenes-hetvenes években törzsvevőnek számítottak nála. A szövetnek akkoriban még becsülete volt, és a Stark-féle üzletben szép anyagot vásárolni szinte ünnepet jelentett. Megelőzően, a két háború között Kőrösi üzletében dolgozott kereskedősegédként. A holocaust idején munkaszolgálatos volt, apja, anyja, felesége, hat éves Endre fia pedig elpusztult a deportálásban.

– *Mindannyiukat elhurcolták?*

– Együtt, igen, a pécsi gettóból Auschwitzba. Apám egyébként egy ideig még írt leveleket a gettóba. Máig megmaradtak; döbbenetes olvasmányok... Amikor végre szabadult a munkaszolgálatból, jött apám néhány boldog éve. Simó Sándor filmcímét idéztem most, de ez az ő életében is szó szerint így történt. Boltot nyitott, 1945 és '49 között úgy érezhette, övé a világ. A tehetségét, készségét, azt, hogy értett a szakmájához, tudta, mi a divat, illetve tudta, kinek mire van szüksége, kamatoztathatta az egzisztenciális újrakezdet idején.

– *Ha jól számolom, közben családot is alapított újra, hisz ön 1948-ban született.*

– 1946-ban megismerkedett édesanyámmal, 1947-ben összeházasodtak, egy évre rá pedig jöttem én. Anyám vendéglátós családból származott. A Loránd-palota aljában, a Széchenyi téren, ahol most a gyógyszertár van, a húszas években vendéglő állott. Egy ideig nagyapám, Böhm Jenő volt a tulajdonosa. Még van olyan fényképünk, ahol a pécsi vendéglősök valamiféle avatóünnepséget tartanak. Ott látható közöttük az én öregem is. Nagyanyám a Stümmer-féle cukorkaüzletet vezette a Színház téren.

– *Melyik lehetett ez a bolt?*

– Ma valutaváltó van a helyén. Sokáig óraszalon működött ott, de kicsivel korábban, még a hatvanas-hetvenes években is cukorkaüzletként üzemelt. A számítógépemen háttérként az a felvétel látható, amin anyám, mint kamaszlány, ott áll a kereskedés ajtajában nagymamámmal és egy segéddel. Később mindannyiukat Auschwitzba deportálták. Csak anyám, a nővére és egy nagybátya tért haza a családjukból. Ám a háború után viszonylag nyugodt éveket éltek ezek a sokat próbált emberek. A szüleimről készült olyan kép is, amelyen egy nyaralóhelyen láthatók. Nem csinálnak semmi különösöt, csak valahová tartanak azon a képen. Fialat házások lehettek. De olyan lendülettel mennek, hogy látszik: rendben van az életük. Nagy erő kellett ahhoz, hogy annyi veszteség után újra tudjanak kezdeni.

– *Hanem azután jött, gondolom, az államosítás.*

– És mindent újra derékba tört. Az a kevés, amit apám megpróbált összegyűjteni, oda-veszett. Annyi volt a kárpótlás, hogy a frissiben alakult ruházati-kereskedelmi vállalat egyik boltvezetője lehetett. A Színház tértől kicsit lejjebb, a Hattyú-házban rendezték be a

15-ös számú boltot. Később Hattyú textilüzletnek hívták. Apám egészen nyugdíjazásáig azt irányította.

Nagyon kicsi, nukleáris család maradt a miénk. Apám egyik öccse túlélte a holocaustot, Szegeden lakott, de viszonylag korán meghalt. Édesanyám imént említett nővére tanítónő volt. Egy pár évig működött még a Fürdő utcai zsidó iskola. Elsősorban árva gyerekek látogatták; ott kapott állást. Amikor megszűnt, a Szabadság úti iskolában dolgozott, majd hosszú ideig, egészen a pályája végéig az Alkotmány utcai, korábban Makár utcai gyakorlóban. Munkássága legendás. Nem akadt olyan hatéves kisgyerek, akit ne tudott volna megtanítani írni-olvasni az első osztályban. Zseniális volt a maga hivatásában, és nagyon fontos szerepet játszott az életében.

– *Megmondaná a nevét? Nyilván az olvasók között is akad, aki emlékszik rá.*

– Böhm Mártának hívták. Amikor megbetegedett, és utóbb meg is halt egy daganat következtében, összegyűjtötte az orvos-tanítványait, szám szerint harmincötöt. Mert-hogy akinek ennyi orvos akad a korábbi diákjai között, azt biztos meggyógyítják...

– *De aranyos!*

– Kedves, naiv elképzelés volt, de nem vált be. Azért mondtam, hogy lényeges helye volt elsősorban a kiskoromban, mert soha nem ment férjhez, nem szült gyermeket, tehát én lettem a pedagógiai főműve. A szüleim az emlegetett boldog években, meg kicsit még utána is, jártak szórakozni, próbálták pótolni a háború miatt kimaradt fiatalságukat. Nemegyszer Mártóra – én hívtam így – maradtam tehát, aki rengeteget foglalkozott velem. Hároméves koromban már tudtam olvasni, írni. Nagy ajándék volt, és bizonyos fokig tenger is persze.

– *Még mielőtt nagyon eltávolodnánk a háborús évektől, szeretném megtudni, volt-e téma önöknél a holocaust, vagy agyonhallgatták, mint például a mi családukban?*

– Egy időben pszichiáterként foglalkoztam zsidó traumák kutatásával. Ezek a traumák többnyire olyan családoknál jelentkeztek, ahol elhallgatták a holocaust tragédiáit. Számomra felszabadító érzés volt, hogy anyám, Mártó, de apám is beszélt a családjáról, a gettóról, Auschwitzról. Másrészt beleszülettem a zsidó közösségbe. Ráadásul 1947-ben Pécsre jött rabbinak Schweitzer József, aki ott volt már a szüleim esküvőjén, és akkor is, amikor nyolcnapos koromban felvettek a közösségbe. Később az ünnepek, a megemlékezések a holocaust gyászát és a zsidóság történetét általános, mindennapos, sőt, mondhatni, természetes ismeretekké tették. Nem is szólva arról, hogy Schweitzer József keze alatt felnőni nagyon komoly szellemi töltődést jelentett.

– *Azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy édesanyja is fogalommá vált a városban.*

– Az Állami, később Centrum Áruházban szinte egyszemélyes intézményként működött, mint vevőszolgálatos. Ott ült a városháza aljában, az üzlet bejáratával szemben; rengetegen ismerték. Mindent el tudott intézni, emellett vásárlási utalványokat árult, levelet küldött a fiatal házasoknak, az újszülöttek szüleinek...

– *Emlékszem, egy időben mosolycsekket lehetett nála kitölteni.*

– Ilyesmiket is, igen. Az ő lényében, mint apáméban is, a kapcsolati öröm olyan képességgé él, ami mintát adott. Egyébként kicsit megsínylettem, hogy egyke vagyok, mert a túlzott féltés, aggodás, korlátozás nem tett nagyon szabad kisgyerekké, inkább könyvmollyá. Általános iskolában atomfizikus vagy úrfizikus akartam lenni. Valami olyasmi, amiből kevés van. Gondoltam, hogy Magyarországon úrfizikusból nem sok lehet. Elsősorban nagynéném vélte úgy, különösen a két világháború közötti tapasztalataira alapozva, hogy ahhoz, hogy zsidó létemre elfogadjanak, kétszer annyit kell tudnom, mint másoknak. Valamiben különösnek, kiemelkedőnek kell lennem. A Nagy Lajos Gimnáziumba jelentkeztem, reál-osztályba. Amit később bántam, mert az érdeklődési köröm átalakult. Igazi önképzőkori műhelyek, alkotókörök működtek ott. Mi is életre hívtunk egy úgynevezett Zseni-kört.

– *Lehet tudni, hogy kiket takar a többes szám?*

– Csordás Gábort, az ifjabb Pákolitz Istvánt nem kell bemutatni a *Jelenkor* olvasóinak, de nyilván Pánics Györgyöt, Papp Lajost sem. Rendszeresen találkoztunk, felolvastuk egymásnak az írásainkat, előadásokat tartottunk. Mint említettem, apám mint szövetkezeskedő nagyszerű képességekkel rendelkezett, ugyanakkor nem tudtam vele megbeszélni például Sartre írásait vagy Franz Kafka könyveit. Kicsit bosszús és csalódott voltam emiatt, és hogy úgy mondjam, egy szellemi apát kezdtem keresni. Találtam is, mert nálunk lakott albérletben Bagi Pista, aki életre szóló atyai jó barátom lett. A zongoratanulást, ami addig „A jó kisfiú” című nevelési program keretében folyt, a dzsessz felé irányította. Ő volt, aki megtanított, hogyan kell könyvtárba járni, olvasótermet használni. Olyan szellemi vezetést kaptam tőle, amit apámtól hiányoltam. A művészet, az avantgárd, a szociológia, a modern irodalom, a filozófia erősen foglalkoztatott.

– *A film még nem?*

– De, gimnazista koromban már ilyen tárgyú jegyzeteket írtam a *Dunántúli Naplóba*. A film szeretete elég mélyen gyökerezik az életemben. A Park mozi mellé születtem, gyakran jártunk matinékra, illetve nyaranta kilestünk a cselédszoba ablakán, ahonnan jól lehetett látni a szabadtéri vásznat. Mindenesetre a gimnázium idején, noha tudtam, hogy pszichológus szeretnék lenni, azzal is tisztában voltam: nagyon nehéz bejutni oda. Ugyanis a hatvanas években a pszichológia burzsoá áltudomány volt, és úgy akarták elvenni a fiatalok kedvét a szakválasztástól, hogy a matematikát is felvételi tantárgyként jelölték meg. Igen ám, de addigra a reáltárgyak teljesen érdektelenné váltak számomra. Vagyis semmi esélyét nem láttam, hogy matematikával fölvegyenek. Ezért írtam egy értekezést a középiskolai tanulmányi versenyre, *A mai magyar film útkeresése* címmel. A pécsi filmszemlék lendülete engem is elkapott, a dolgozat fele Jancsó Miklósról szólt. Berta Bulcsútól, Tüskés Tibortól kértem tanácsot többek között. Akkoriban készült az *Oldás és kötés*, a *Szegénylegények*, az *Így jöttem*, és ezek a filmek tűntek a legizgalmasabbaknak. Huszonegyedik lettem a dolgozattal, kaptam három jutalomkönyvet, és mehettem felvételizni az Orvostudományi Egyetemre. Megjegyzem, beadtam a papírjaimat a Filmművészeti Főiskolára is, de abban az évben nem indult rendező szak. Szívesen elkerültem volna Pécsről, ki akartam szakadni az agyonföltett egyke szerepköréből, de nagynéném szerette volna, ha orvosi egyetemre járok. Egyrészt a gyógyító munkának nagyobb rangja volt még, másrészt úgy gondolkodott, hogy ez konvertibilis szakma, tehát üldöztetés esetén a világ bármely részén meg tudok élni.

– *Hogyan derült ki, hogy mégsem egészen ez az ön útja?*

– Az első években fogalmam sem volt, mit keresek az egyetemen. Nem fűlt a fogam az orvosláshoz. Anatómia, kémia, biofizika – olyan tárgyak voltak, amelyeket a hátam közepére se kívántam. A film érdekelt, írtam tovább a jegyzeteimet az újságba, klubokat indítottam, vándormozival jártuk a kisvárosokat, vetítettük az archív kópiákat. Ez vizsgált egy kicsit. A legkedvesebb tárgyamnak másodévben a politikai gazdaságtan bizonyult. Horváth Levente igyekezett társadalomtudományi irányba terelni az érdeklődésemet. Később Tahin Tamás, aki szociológiai kutatásokkal foglalkozott, ugyancsak komoly hatással volt a gondolkodásomra. Minden ódzkodásom ellenére egyébként diákkörös lettem, és ebbéli minőségemben az Élettani Intézetbe kerültem. Lissák Kálmán professzor, Grastyán Endre – aki csak egy kicsit is ismeri a pécsi orvosoktatás történetét, hallott világhírű tudós személyükről. Híres intézet volt az. Magam Fendler Kornél keze alatt dolgoztam. De be kell vallanom, a patkányok anyagcseréje, a hipofízis működésének tanulmányozása nem volt annyira izgalmas terület, hogy igazán érdekelt volna. A szociálpszichológia foglalkoztatott, bár mint diszciplína, Magyarországon jószerével akkor még nem is létezett.

– *Mondja csak, tanár úr, nem lehet, hogy megint olyan irányt keresett magának, amit kevesen műveltek? Mint gyerekkorában az úrfizikát?*

– De, elképzelhető! (*A főorvos elneveti magát.*) Mindenesetre ötödéves koromban Fendler Kornél, aki akkor már a Megyei Kórház laboratóriumát vezette, fölhívta a figyelmemet egy orvosra, akit érdekelt a művészet, az irodalom, a kultúra, akivel egyáltalán beszélgetni lehetett ilyesmikről. No, ő volt Kézdi Balázs a Mentálhigiénés Intézetben. Az egyik első alkalommal, amikor becsöppentem hozzá, épp Bergman filmtrilógiájáról beszélt egy referátumon. Ezek után következett a pszichiátriai gyakorlat, én pedig lassan arra a következtetésre jutottam, hogy ez a munka az egyetlen reális esélyem az orvoslás érdemi folytatására. A gondozóba csak szakvizsgát követően jöhettek volna, tehát végzés után nem is került más szóba, csak az Ideg- és elmeclinika.

– *Hogy jutott be?*

– Nagy szerencsém volt, mert Környey professzor, aki nem e tudományág megbecsüléséről és fontosságának elismeréséről volt híres, éppen nyugdíjba ment. Őt üres, betöltetlen pszichiátriai állás maradt utána. Így odakerülhettem a férfi elmeosztályra, gyakornoknak.

– *1972-t írunk.*

– Az év októbere volt, igen. Trixler Mátyás tanársegéddel, aki az osztály vezetője volt, és megtanulhattam tőle a pszichiátria alapjait, egymást inspirálva igyekeztünk a klinikán új szellemmel szociálpszichiátriai, pszichoterápiás, miliőterápiás szemléletet kialakítani. A klasszikus zárt osztály szemléleti és gyakorlati átalakításával modern, az elektrosokkot is fölöslegessé tevő munkát folytattunk. Akkor indultak az első önismereti és terápiás csoportjaink. 1973-tól eljártunk az úgynevezett pszichoterápiás hétvégekre, diákköröseink lettek az egyetemről.

– *Nagyon jól hangzik, amit mond. Mindezek ellenére odébbállt.*

– Megmondom, hogy miért. 1976 októbere táján szakvizsgáztam. A klinikán a neurológiának volt prioritása, a pszichiátria mostohagyerek maradt. Ezen a szemléleten nem sikerült változtatnunk. Pálffy professzor úr, a poroszos hagyományoknak megfelelően, a neurológiára helyezett, hogy abból is szakvizsgázzam. Ez a tudományterület azonban egyáltalán nem érdekelt. Mindez egybeesett azzal, hogy Kézdi Balázs hívott a Mentálhigiénés Intézetbe. Fölszabadult egy státusza. Megjegyzem, a kapcsolatunk a klinikai éveim alatt is folyamatos volt, mert 1975-től beindult az S. O. S. Élet telefonszolgálat, és a kezdetektől, alapító tagként részt vettem a kiképzésben. 1977. január 15-től dolgozom tehát itt, az intézetben. Balázs szellemi vezetésével, szemléletével, családterápiás módszereivel, szociológiai tapasztalataival, krízisintervenciós tudásával tovább gazdagodott az ismeretanyagom. Egy év múlva már csoportvezető lehettem a Pszichoterápiás Hétvégeken. Nem is szólva arról, hogy az ambuláns keretek egészen más orvos-páciens kapcsolatot jelentenek. Sokkal nagyobb a beteg szabadsága. Nincsenek azok az intézményes korlátok, amelyek a monarchiából örökölt, totális intézményi modellt követő elmeosztályokon, „tébolydákban” oly jellemzőek voltak még a hetvenes években is. A páciens akkor jön hozzánk, ha úgy érzi, segítséget kap, általában önként, és nem kényszer hatására jár vissza. Tehát másfajta, egyenrangúbb kapcsolati formát tapasztalhattam és tanulhattam meg.

– *Egy percre visszakanyarodnék a családi szálhoz, hisz időközben főorvos úr megházasodott. Kérem, szójon pár szót a feleségéről!*

– 1968-ban ismertem meg Verát, aki körmendi lány, itt tanult a főiskolán, magyar-orosz szakon. Púrimkor találkoztunk először a Goldmark-teremben. 37 éve vagyunk házасok. Pszichoterapeuta munkámhoz nagy segítséget, érzelmi biztonságot, otthont teremt mind a mai napig. Megtanított a gyengédség kifejezésére, a nőiség csodálatára, megértésére, érzékeny hullámzásainak befogadására, az érett elköteleződésre. 35 évig tanított a Csokonai Általános Iskolában, Meszesen. Két éve nyugdíjas, azóta még többet törődik velem.

– *Köszönöm. Említette az imént az S. O. S. telefonszolgálatot. Ezzel kapcsolatban van egy kis-*

sé homályos emlékem. Vitray Tamás egyszer előadást tartott ott önöknek. Sőt, ha jól emlékszem, az is szóba került, hogy szívesen beülne ügyeletbe. És mintha éppen ön utasította volna el a kérést.

– Ennek az a története, hogy Kézdi Balázs egy kongresszusra azon a repülőn utazott, amelyen a véletlen folytán ott ült Vitray Tamás. Akkoriban futott a televízióban a *Csak ülők és mesélek* című sorozata. Balázs elhívta, hogy beszéljen a telefonszolgálat stábjának az interjú-módszeréről, technikájáról. Tamás ennek nyomán kezdett érdeklődni, hogy beülhetne-e ügyeletbe. Balázs mellém osztotta be, azzal, nehogy fölvegye a telefont, mert mégiscsak szigorú szakmai képzés alapján lehet ezt a munkát végezni. De nagyon sokat tanultunk tőle.

– *Például mit?*

– Legelsősorban is azt, hogy maximálisan figyeljünk a beszélőre, kapcsolatot teremtsünk, ne minősítsünk, és a társalgást inkább a reagálásokra építsük, semmint a feltételezéseinkre, kérdéseinkre. Ezek a mesterfogások mára kivesztek az elektronikus sajtóból.

– *Térjünk vissza a pályájához! Az egyik első hazai pszichiátriai konferenciát főorvos úr nevéhez kapcsolja a szakmai közvélemény. Erre hogy került sor?*

– Valóban, Pécsen volt 1978-ban az elsők között országos pszichiátriai tanácskozás, előfutáraként a Magyar Pszichiátriai Társaság két évvel későbbi megalakulásának. Nagy hévvel, fiatalos lendülettel szerveztem, azután ez a szerep valahogy rajtam is ragadt. Évtizedek óta rendezünk évente különféle tudományos konferenciákat a Pannónia Pszichiátriai Egyesület, a DREAM egyesület keretében.

Gimnazisták, középiskolások részvételével életre hívtunk a hetvenes évek végén egy önismereti miniegyetemet a pécsi Ifjúsági Házban. Elsősorban a Balázs Béla Stúdió filmjeiből vetítettem a fiataloknak, majd megbeszéltük a tizenöt-húsz fős csoporttal a látottakat. Rendezőket hívtunk meg, Ember Judit, Erdély Miklós lett például a barátom ennek kapcsán. Az oktatásban a mai napig használok filmeket, készítek filmesszéket.

– *Ha már a nyolcvanas éveknél járunk, nem kerülhetjük meg intézetvezetői kinevezését.*

– Egyel hátrébb lépnek még az időben. 1980-ban ugyanis válaszünt elé kerültünk. Akkoriban épült a háromszáz ágyas, szigetvári pszichiátriai osztály. Kézdi Balázs úgy döntött: elvállalja a vezetését. Kezdetben közösen gondolkodtunk, szóba jött, hogy alapítsunk egy igazán korszerű szakmai műhelyt. Csakhogy, amikor a helyszínen jártam, meg kellett tapasztalnom, hogy a tanácsi, egészségirányítási, városvezetői közeg nem egészen olyan, mint amilyennek Pécsről elképzeltük. Az sem volt véletlen, hogy egy ekkora intézményt, mely az egész megyére kiterjedő ellátási feladatokat kapott, a megye periferiáján építettek meg. A pszichiátria társadalmon és medicinán belüli presztízsét is tükrözte a döntés. Hosszú és fájdalmas dilemma után úgy határoztam, hogy nem megyek Szigetvárra. A döntés átmenetileg Kézdi Balázshoz fűződő kapcsolatomat is megnehezítette. Végül mégis Pécsen maradtam. 1984-ig Szilvágyi Katalin állt az intézet élén, őt követtem a vezetői poszton.

– *Nagyon fiatalnak számított a harminchat évével?*

– Bizonyos fokok igen, de a vezetés felelőssége mégsem annyira szorongással, mint inkább a felelősség örömeivel töltött el. Olyan munkatársakat csábítottam ide, akik érdeklődtek a szakma újdonságai iránt, és szerettek volna részt venni a képzésben. Ugyanis Budapest mellett az országban először Pécsen indítottuk útjára a pszichiátriai képzést a már sokat emlegetett Kézdi Balázssal és Ozsváth Károllyal. Emellett igyekeztem úgy kialakítani a csapatot, hogy mindenki jártas legyen a pszichoterápia legalább egy, de inkább több módszerében, mint az egyéni-, a pár- és családterápia, a verbális vagy a nem verbális technikák, a csoportterápia terén. 1984 egyébként felemás esztendő volt. Apám megérthette, hogy megkapjam a kinevezésem, ám nem sokkal azt követően meghalt. Viszonylag fiatal volt, hetvennégy esztendő. Addig élt, ameddig dolgozott. Az volt az életeleme, hogy állt a boltajtóban, és várta a vevőket. Az a megbecsülés és felelősség éltette, hogy ép-

pen tőle szeretnének valamit. Olyan mosollyal tudta fogadni az embereket, hogy mindenki érezte: az a mosoly neki szól. Nem tagadom, amikor jönnek hozzám a páciensek, a találkozás öröme még abból merítem, hogy láttam apámnál a szívből jövő és őszinte derűt. Holott a kuncsaftok sem voltak mindig könnyű emberek.

– *Vajon ezekben a páciens-orvos kapcsolatokban működnek-e még azok a formák, amelyek sztereotípiákként élnek bennünk?*

– Hogy például az analitikus úgy viselkedik, mint egy semleges, fehér vetítővászon, leginkább csak hallgat, és ül a páciens feje mögött? Nem, a módszer, amire rátaláltam, szemtől szembe ülteti le egymással a feleket. Ebben sokkal inkább benne van az érzelmek kifejeződésének, megértésének, a kapcsolatteremtésnek az izgalma. És itt visszatérhetünk a filmhez. Mert az álom és a mozi közötti analogikus kapcsolat nagyon szoros. Amint Bergman írja a *Laterna magica* című önéletrajzi könyvében, a film, ha nem dokumentum, akkor álom. Vagyis ez a művészi nyelv áll legközelebb a tudattalanhoz. Mert a tudattalan nyelve alapvetően képi. A legkorábbi emlékeink is képként élnek bennünk. Az álom ugyanazokat a szerkesztésmódokat használja, mint a film. A sűrítést, az elliptikus szerkesztést, a kihagyásokat. A képek sokkal több érzelmet hordoznak, mint a szavak. A szavakon túli világ olyan közeg, amelyben egy nagyon személyes, individuális belső alkotásunk születik meg. Mindannyian álmaink művészei vagyunk, mindenki a saját stílusában álmodik. Ezért olyan nehéz sokszor szavakban átadni valakinek a képeket, amelyeket magunknak vetítettünk. A terápiás kapcsolat során a szavakból ismét képeket igyekszem alkotni lelki szemeim előtt. Próbálok a saját mozzimá tenni a páciens álmait.

– *Sok ilyen tárgyú publikációt találtam öntől.*

– A filmművészet és a pszichoterápia kapcsolata mindig erősen foglalkoztatott. Tudniillik azt, hogy mi történik a pszichoterápia terében, ebben a nagyon intim kapcsolatban, még szakembereknek is nehéz átadni. Viszont a film segít megérteni, és átélhetővé tenni az élményeket, érzéseket, traumákat, amelyek bennünk vannak.

– *Az orvoskaron is filmes kurzusa fut, amint hallom.*

– A terápia mellett az oktatás nagyon fontos része az életemnek. Az említett óra a *Párkapcsolat, intimitás, szexualitás filmművészeti alkotások tükrében* címet viseli. Emellett részt veszek a pszichológusok graduális képzésében, és a pszichoanalitikus-doktori iskolában is tartok minden félévben analitikus filmelemzőkurzust. Utóbbiak egyik gyümölcse a 2006 decemberében, Pécsen rendezett I. Pszichoanalitikus Filmkonferencia volt.

– *Adjon magyarázatot, kérem, az ön által az imént használt DREAM betűszóhoz!*

– Az álommal dolgozó terapeutákat fogja össze, és a Dinamikus Rövidterápiás Egyesület és Alkotó Műhely elnevezést rejt. Ez az országban az egyetlen, nem budapesti székhelyű, módszerspecifikus pszichoterápiás egyesület, amely képez is. A leendő terapeuta részt vesz a saját álmaival egy tíz-tizenöt üléses egyéni terápiás folyamatban, ezt követően százötven órás önismereti álmcsoportban, ami alapot biztosít a későbbi munkájához. Persze a szupervíziós tanulás és az elméleti képzés fázisait is végig kell járnia.

– *Sok követőjük van?*

– Viszonylag sokan vagyunk. Pécsen, Kecskeméten, Szombathelyen, Zalaegerszegen, Budapesten, Barcsra, Dombóváron, Szekszárdon dolgoznak kollégáink, akik tanulták és alkalmazzák a módszert.

– *Mi a siker titka?*

– A viszonylag rövid időhatáros segítség, a széles körű alkalmazhatóság, indikációs kör. A standard, hagyományos pszichoanalízis több éves időtartama ma már sok szempontból anakronisztikus. Az állami egészségügyi szolgálat keretében valakitől azt kérni, hogy járjon el hetente háromszor, három-négy éven keresztül terápiára, jószerével kivihetetlen, nem is beszélve a finanszírozás problémáiról.

– *Hogy a filmeknél maradjunk: ez tényleg olyan lenne, mint Woody Allen alkotásaiban?*

– Pontosan. Tizenöt éve járok az analitikusomhoz, de most lecserélem! Igen. Képzeld el, ha valaki eljön hozzám az Ormánságból, bajban van, depressziós, mert például elvesztett valakit, akkor kézzelfogható, időben jól behatárolható segítséget kell ajánlanom számára. Az olyan terápiás keret, amely heti egy találkozást vár el, és mondjuk összesen tíz alkalmat foglal magába, a gyakorlatban életszerű. Egy-egy ülés egy-másfél óra, és azt kérjük a páciensről, hogy írja le, hozza magával az álmait. Az intenzív kapcsolat révén, kiélesszítve szükség esetén gyógyszeres terápiával, olyan közvetlen segítséget tudunk adni, ami gyógyító erejű. Ráadásul nemcsak a tüneteken enyhít, hanem az élethelyzet-, életforma-változtatás lehetőségét is megadja.

– *Hogy fér mindezek mellé az ön közismert gasztronómiai érdeklődése és ismerete?*

– Csak látszólag nagy a távolság. A hosszú évek alatt tettem egy érdekes megfigyelést. A példaképemül állított pszichoterapeuták általában véve nagyon szeretik a jó ételeket. Mindezt azzal állítottam kapcsolatba, hogy a miénk „orális” szakma. Abból a szempontból tudniillik, hogy a másik ember szavait ízlelgetjük, megpróbáljuk átvenni a páciens stílusát, mondatait. A kapcsolat lassanként nyelvi szinten is a határokat feloldóvá, az érzelmi megértést elősegítővé válik. A jó terapeuta hallgat, de beszédesen hallgat. A lét igazi öröme az, hogy kapcsolatban vagyunk a másik emberrel. Ez a pszichoterápia egyik alapelve. A gyógyítás nem más, mint hogy egy olyan embernek, akinek elmegy az életkedve, aki nem tudja elviselni, elfogadni önmagát, fölcsillantjuk, hogy az élet egyszeri, és megismételhetetlen és fantasztikusan izgalmas. Az életöröm. Az individualitás öröme.

– *Bocsánat, még nem kaptam maradéktalan választ az előző kérdéseimre. Hogy jelenik meg az életében a gasztronómia szeretete?*

– A táplálás alapvetően anyai funkció. Anyám a mai napig híresen jó háziasszony, abból a szempontból is, hogy főzi a tradicionális, nagyon finom ételeket az ünnepekre. A maceszgombóclevése, a sóletje verhetetlen. De a nem éppen kóser töltött káposztája is az. Megjegyzem, mi már nem vittünk kóser háztartást. Ugyanakkor egyetemista koromban kezdtem olyan ételeket kotyvasztani, amelyeket a saját szám íze szerint készítettem el. Innen jött a máig tartó főzési kedvem. És még valami. Egy anyának, egy jiddise máménak, aki szerintem egyébként bárkiből lehet, persze nem tudatosan, nagyon fontos az etetés és a szeretet párhuzama. Ha szeretsz, eszel a főztömből, és hogy mennyit eszel, azt is kifejezi, mennyire szeretsz, fogadsz el engem! Ebben azért megbújik egy adag agresszió, és ez némi visszatetszést is keltett bennem. Meg akartam találni a főzés, az étkezés, a vendégség szabadabb örömét. Együtt enni – ez a szeretet közösségi élménye is.

– *A beszélgetés alatt mindvégig foglalkoztatott a kérdés: meghatározható-e azok köre, akiknek önmagukhoz kellene fordulniuk segítségért? Akár csak, hogy egy közösen elfogyasztott ebéd élményével legyenek gazdagabbak, akár, ha komolyabb segítségre szorulnak.*

– Akinek pszichoterápiás igénye van, érzi azt a szenvedés-nyomásból. Aki adott módon már nem tud élni, de saját erejéből nem tud változtatni sem, szakemberhez fordul. Ezt az állapotot krízisnek nevezzük, de nem kell megvárni, míg idáig eljutunk. Mert sokszor már túlzottan szorongató a szituáció. Kétféle nehézségről kell szólnunk ennek kapcsán. A magyar kultúrában a segítségkérést sokan a gyengeség jelének tartják. Különösen a férfiak körében. Létezik egy olyan, talán ki sem mondott, belső parancs, hogy egy valamire való ember maga is képes a problémái megoldására. Ez nagyon rossz hiedelem. A másik nehézség, hogy a közgondolkodás szerint a krízis már maga a csőd. Vagyis annak bevallása, beismerése maga a katasztrófa, az összeomlás, a tragédia. Holott a krízis továbbfejlődési lehetőség. Nagy kreatív potenciállal bíró helyzet. Gondoljon csak arra, az óvoda megszokása, az első időszak az iskolában, vagy például a kamaszkor nem krízis? Dehogynem.

Sokszor olyan helyzetekben is hibásnak érezzük magunkat, amikről nem is tehetünk. Felöltik bennünk, hogy talán már nem vagyunk szerethetőek, elmagányosodunk, s úgy

érezzük, ebben mi vagyunk hibásak. Ilyenkor érdemes szakemberhez fordulni. A pszichológiai kultúrának egyébként e tekintetben pozitív irányú változása érzékelhető. Párok maguk jelentkeznek, vállalják és tudatosítják, hogy a segítség fontos lehetőséget adhat ahhoz, hogy a kapcsolat kikerüljön a zsákutcából. Nem kell az összes konfliktust válással megoldani, hisz ez a legrosszabb megoldás a gyerekeknek, de egy-két együtt töltött évtized után a férjnek, feleségnek is. Botho Strauss írja, Bergman is idézi: „Semmi köznapi szerencsétlenség – betegség, csőd, vagy szakmai sikertelenség – nem kelt olyan fájdalmas és mély visszhangot a tudattalanban, mint a válás. Közvetlenül érinti és életre kelti a szorongás minden kiváltó okát.” Ez szerintem ma az egyik legkomolyabb és nagyon sokak életére traumatikusan kiható probléma.

– *Miközben jöttem önhöz a gyerekkórház pavilonjai között, elővett a szorongás, amit harminc éve éreztem, amikor itt betegeskedtem. Megígértem magamnak, hogy megkérdem: miért őrizzük magunkban ilyen mélyen a félelmet?*

– Mert még bennünk van a régen talpunkba tört tövis. A gyermekkor traumái, föl nem dolgozott élményei tovább élnek. Még ha nem is tudatosak mindennap, bármikor felszínre bukkanhatnak. Azért érdemes ezeket önismeretünk révén integrálni az életünkbe, mert ha valami váratlan veszteség, gyász ér minket, és sok szorongás él elfojtva bennünk, az megtetézi a bajt. Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a terápia jelenthet segítséget, hanem a kapcsolati, párkapcsolati és a közösségi kultúra néhány olyan eleme is, ami manapság javarészt hiányzik. A figyelem, a szolidaritás és a tolerancia az, amiből sokkal többre lenne szükségünk. Ha az agressziót nem a másikon vezetjük le, ha érezhetjük a közösségek létét, segítségét és biztonságát, ha gyakorolhatjuk a szeretés képességét, fontos hozzájárulás lehet belső harmóniánkhoz, lelki egészség-érzetünkhöz, és talán egyszer majd fölöslegessé válhat a pszichiáter.

SZERETETLENEK

Pályi András: A kerület órái. Történetek, tárcák, esetek

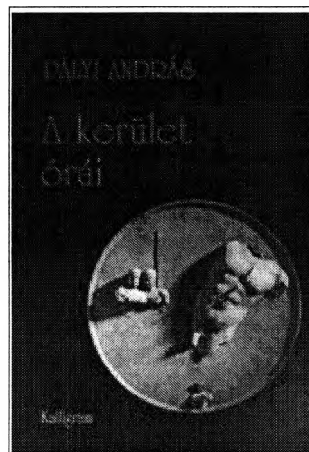
Szabatos rendben sorakoznak Pályi András művei a Kalligram Kiadónál: 1996 óta felváltva jelennek meg az író szépprózai alkotásokat, illetve esszéket, kritikákat tartalmazó kötetei. *A kerület órái* a hetedik a sorban. A csaknem ötven (!) év rövidprózai terméséből válogató könyv hat ciklusra tagolódik. E szövegcsoporthozak részint az időrend, részint a műfaj logikája szerint szerveződnek. A kötet műfaji/tartalmi önmeghatározása (*Történetek, tárcák, esetek*) előzékeny pontossággal utal az alaki és tematikus elegyességre.

Az első rész (*Történet a hitről*) régebbi, a harmadik (*A gyilkos és a szerető*) újabb novellákból válogat. (A Pályi egész művészetére jellemző műgond az eredeti és a föltűnően gyakran átitrt szövegváltozat datálásában egyaránt megmutatkozik.) Ezen újabb művek többségükben nemcsak rövidebbek, összefogottabbak, de gyakran direktbben didaktikusak is a korábbi pályaszakasz írásainál. Esetenként már-már a didaxis módszertani öniróniáját érvényesítik; itt elsősorban a beszélő nevek váratlan bőségére gondolunk (Szíves Balázs, Zord Lajos, Béke Zsolt, Szorgos A. Jakab, Boldog Bori stb.).

Nyomasztó légkörű, az elbeszélői nyelv szikár pontosságával (a választékos szóhasználat és a beszélt nyelvi fordulatok gondos keverésével) ható történetek ezek. Katarzisz nélküli sorstragédiák. Szinte egytől egyik szerepválságról (a deformált családi/munkahelyi/társadalmi szerepek mögött deformálódó személyiség *krízissorozatáról*) számolnak be. A bergmani kamaradramák kíméletlen lélektani hitelével; a kiszolgáltatottság és távlatlanság Tar Sándor-i diagnózisának élességével. Csak míg Tar novelisztikája az alsó társadalmi rétegek (munkások és munkanélküliek) vizsgálatlan hétköznapijaiba zárja be az olvasót, Pályi kisepikai alkotásai jobbára a karrierépítés és a családi élet gondjai közt bukdácsoló s *el-elbukó* középosztály mentális defektusait hozzák felszínre. Az ábrázolás szociológiai fegyelme különös módon akkor sem lazul (sőt!), ha a többnyire realiztikusan megrajzolt életképet egy-egy írásban (rém)álomszerű szürrealitás nagytája föl.

Pályi figurái nem képesek a szeretetre és a szeretet elfogadására. Vagy rosszul szeretnek. Rosszul tűrik, ha szeretik őket. S főként: nem tudatosítják sem magukban, sem egymásban az élet *mint* közös és kölcsönös lét feltételeit, következményeit és következményeit. Azt, amit az egyik szereplő – anélkül, hogy szavai a legcsekélyebb befolyással bírhatnának a továbbiakra – így fogalmaz meg: „Lehet egyáltalán szeretni?” (*Novemberi délután*; 39.) „Sosem beszélünk az életről” – próbál szembenézni másutt a reménytelennel a belső monológba szorított kétség-

Pályi András Művei sorozat
Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
448 oldal, 2500 Ft

beesés (*Látogatás*; 78-79.). A saját meg nem értett érzelmeiktől, s kivált az érzékiség (mint „a legfőbb szentség” [*Egy hét önmagammal*, 427.]) föl nem ismert hatalmától meggyötört alakok, aligha meglepő módon, egymást is csak csálva, vádolva és gyötörve képesek (nem) szeretni. Az értelmezetlen szenvedélyek e világban (ne legyenek se kétéseink, se illúzióink: *világunkban*) nem építik, hanem rombolják a személyiséget. Nem erősítik, hanem pusztítják az értelmes (mert értelmezett) élet lehetőségeit. A tanárjelölt első önálló fizikaóráján csak testben van jelen, miközben – bár alaktalan sejtések zavarják össze a gyakorlatot – lélekben *sincs* nagyanyjával, aki a tanórával egy időben hal meg (*Függőleges hajítás*). Az anya temetése után apa és lánya nem szorosabbra fűzi viszonyát, hanem továbbra sem hajlandó közösen *fölfogni* e viszony eredendő gyöngeségét (*Novemberi délután*). Az otthon és az idősek otthona, a szeretet és a pénz köztes terében nemcsak a lakásból kiebudalt nagypapa: az így több egzisztenciális esélyre számító család sem lel mentséget, menedéket, vigaszt (*Otthon*). A görög mítosz tragikus inverzében a nyugdíjazott főmérnököt a családi élet melege helyett az egymástól elhidegült családtagok közti kommunikációs zavar földolgozhatatlan tapasztalata várja (*Philemon és Baucis*). A fiatal pár házat épít; s egy napon esik meg minden: mielőtt a férj bevallhatná, hogy szeretője van, a feleség közli, hogy gyermeket vár; a férfi anyja az apa halálhírét hozza, majd maga is meghal – élőhalottakat hagyva maga után (*Látogatás*). A vonatúton szerzett ismeretség idegen történetbe való valomásos beavatással jár: az útitárs az elveszített anya és a voltaképp helyette megtalált Mária oltalmazó jóságát ecseteli; az önértés pontosabbá tételének bátorsága nélkül (*A csodálatos anya*). Az egy napnyi örökkévalóságon úgy esik túl a kerület, mintha a fenséges és a groteszk határán egyensúlyozni csak betűk tudnának, élők nem (*A kerület órái*). A falura költözött család nemcsak reményeit: a romlás folytonosságát is magával hozza (*A természet lágy ölén*). A földrajztanárnőnek a testi szenvedély új életet ad – hogy végül elvegye az újat is, a régit is (*Az érzékek paradicsoma*).

Külön figyelmet érdemel a *Történet a hitről* című írás (1962/1975). Több okból. A kötet első s egyben egyik legterjedelmesebb elbeszéléséről van szó. A nyitó ciklus címét is ez adja. Amely cím emblematikus jelentőségűnek tűnik föl – hiszen bizonyos értelemben a könyv minden írása „történet a hitről”: az Istenbe vagy az istentelenségbe, az énbe és a másikba/másokba vetett hit átérzett, de nem tudatosított, megélt, de meg nem értett romlékonyságáról. Ráadásul e szöveg hét (szögletes zárójeles címmel ellátott) részből áll, ami a számszimbolika többletével tünteti ki a történetet. S jellegadónak, a Pályi-féle prózatechnika főbb sajátosságait összefoglalónak érezhetjük – a tárgy, a szereplők, a karakterábrázolás, a dialógusépítés, a nyelvhasználat és az elbeszélésmód szempontjából is. A két ifjú értelmiségi szerelmi történetét a narrátor a lány által közölték alapján mondja föl. Szendrey Györgyi és Üstökös Tibor kapcsolatának (s e kapcsolat kudarcának) elbeszélése az egyetemista lét, a világképi dilemmák, a párkapcsolati nehézségek megjelenítésén keresztül bontja ki az identikus hovatarozás *egyetemes* problematikáját. Kibontja, de nem minden részletében. A Pályi-próza egyik legsajátabb jegye ez: a sűrítés, a kihagyás, az utalás és elhallgatás végsőkéig feszített drámaisága. Hogyan befolyásolja Györgyi döntéseit a halott nagypapa emléke, emlékezete? Miként szól bele Tibor választásaiba az elveszített anyától és a haldokló apától való – nyíltan nem tisztázott – függés? Mi a szerepe életükben – és közös életükben – a hitnek, sőt a hiteknek? Összeérhetnek-e a nemzeti és a családi történelem szálai? Vagy csak összekuszálódásukra van esély? Végül is mi vezet a véghez – és mi vezethetne ki belőle? Az autentikus létről, pontosabban az autentikus lét utáni vágyódásról, még pontosabban: az autentikus lét utáni vágyódás zavaros pszichológiájáról (s e lelki-szellemi összefüggésrendszer elégtelen reflektáltságának következményeiről) kevés műalkotásból tudhatnánk (sejthetnénk) meg többet, mint a Pályiéból.

A második blokkból (*A lampionos színház*) a Mándy emléke előtt tisztelgő írások emelhetők ki. Ugyancsak az *hommage* szellemisége alakítja a *Halál és Tsa.* (ez az ötödik ciklus) tizenhárom szövegét, amelyek némiképp változó színvonalon, de összességükben szuggesztíven vezetnek be a Sylvia Plath alakja köré rendezett eseménysorok érzelmi zűrzavarába – és intellektuális tisztaságába.

Közelíthető egymáshoz a negyedik és a hatodik ciklus is: mindkettőt az életrajzi vonatkozások vállalt személyessége hatja át. A *Belgrád, Belgrád* tárcaszerű darabjai személyes, illetve családi történeteken keresztül beszélnek 1956-ról és az íróvá válásról; Prágáról, Varsóról, Belgrádról; Eörsiről és Petriről. A kötetet záró *Egy hét önmagammal* pedig, amely a *litera.hu* Netnapló-sorozatába készült, a napló klasszikus műfaji ismérveinek megfelelően visz színre napi reflexiókat és önreflexiókat.

Kár volna ellepleznünk: e két egység az elbeszéléseknél esendőbb (mert esetlegesebb) nyelvi megformáltságú s olykor csupán magánérdekűnek ható írásokat ölel fel. Jellemzőnek tekinthetjük például, amikor egy teológiai okfejtés előbb a konyhafilozófia szintjén reked meg (427.), majd finom irodalomtörténeti „csúsztatással” egy korai, kevésbé jelentős Pilinszky-vers megidézésén keresztül mutatja – felszínesen és félrevezetően – a Pilinszky-féle metafizikai létértést a magáéval rokonnak (428.). És, bizony, nem egyszer a közhelyes nyelvi-szemléleti megoldások ejtik csapdába a mégoly tiszta és tiszteltetelmeltő szövegigényt: „Aki ír, ha bevallja, ha nem, annak a képzelet az igazi hazája” – olvashatjuk például a különben szép *A tavasz és az írógép*-ben (311.). (A képzeletnek és a „leírásnak” egyszerű személyes teljesítményként tételezése, amely nem számol sem a hagyomány, sem a nyelv személyen, személyiségen túli hatalmával, naiv – és, mi tagadás, zsákcitás – esztétikai fölfogásnak tetszik. Olyannak, amely „az írás végső titká”-ról, sőt az örökkévalóság létmódjáról is tudni vél, legalábbis egy későbbi – ugyancsak sérülékeny érvvezetésű – szöveghely ekképp nyilatkozik meg: „... ahol megáll a képzelet, ott nincs tovább a világ. Akkor hát minden, amit elképzelek, úgy is van? Nos, itt rejlik az írás végső titka. Igenis állítom, amit elképzelek, az úgy is van. Ezért írom le. S a nyájas olvasó ezért veszi a kezébe. Ha nem erre vágya, nem is lenne olvasó. Így jutunk el a nem létező örökkévalóságba.” [*Amerika, Amerika*; 403–404.]) Nem kiábrándítóan sikerületlen, nem bántóan színvonalatlan, csupán a Pályi-oeuvre esztétikai teljességébe hézagosan illeszkedő szövegek ezek. Meglehet, az ötödfélszáz oldalnyi anyag összeállításában nagyobb szerkesztői szigor is közreműködhetett volna – másfelől viszont mégiscsak így teljesebb a kép, a pálya és a korszak képe.

Pályi András színikritikusként, polonistaként és műfordítóként egyaránt jelentős életművet tudhat a magáénak. Az irodalmi köztudat azonban a szerzőt mindenekelőtt prózaíróként tartja számon. Elsősorban talán a már klasszikus kisregények (*Éltem, Másutt, Túl*) olvasástapasztalata vihette arra jóformán már az egykorú befogadást is, hogy Pályi művészetében a misztikus-eksztatikus elemet hangsúlyozza. Az elfojtott érzékiség megjelenítésének irodalmunkban szokatlanul nyílt és nyers módozatát. Illetőleg, ettől el nem választhatóan, a deklasszáldott keresztény középosztály történelmi sorsának (más szóval, talán: sorstalanná válásának) esztétikailag és tematikusan is merészen újszerű elbeszélését. Nádas Péter kanonizáló erejű írása, a *Magyar misztikus* már címében hordozza e megközelítés lényegét; de egy későbbi Balassa Péter-szöveg is ezt tartja fontosnak konklúzióként rögzíteni: „Pályi András nemcsak az egyetlen misztikus ma irodalmunkban, hanem a legszótlanabb erővel a legradikálisabb is. Állati szentségünket ő ismeri a legpontosabb ártatlansággal.” (A túlzás retorikájának mindkét esetben jól érzékelhető tónusaitól most eltekintünk. Mindenesetre nehéz volna irodalmi kultuszt elképzelnünk a hiperbolikus fogalmazás díszei nélkül.) *A kerület órái* nem felülírja, inkább továbbgondolhatóvá teszi e kritikai közmegegyezést. Továbbgondolhatóvá, amennyiben arra derít fényt: Pályi András prózaművészetéről szólva elégtelen, ha a – különben is igen bizonytalan jelentéskörű

– „misztikus” jelző használatára szorítkozunk; s szűkös értelmezői horizonton tájékozódunk akkor is, ha e művek kizárólagos erényének a keresztény középosztály sorsának/sorstalanságának megrázó erejű tematizálását látjuk. Ennél jóval gazdagabb, sokrétebb, összetettebb életművet állít eléink ez a hét kötet, betetőzve az (egyelőre) utolsóval. Amely az alkotói műgond, az értelmiségi felelősségvállalás és a szépírói kísérletező kedv együttes eredménye. Nem is akármilyen.

KÍNTORNA

– olvasónapló –

Solymosi Bálint: Életjáradék

Életjáradék. Mit is értek ezen?

Segédttétel: az elbeszélő *természetesen* azonos Solymosi Bálinttal.

Bizonyítás: „Ma ismételten beszélgettem Bálinttal. Közöltem, hogy újabb fegyelemsértés a kollégiumból való eltávolítását eredményezi. Tartok attól, hogy elfelejti intésem, s megszegi a fegyelmet, – másrészt viszont a tapasztalt érdektelenség ismételten bukását eredményezi.

Kérem a kedves szülőket, irjanak gyermeküknek, vagy keressék fel őt, xxxx s ismeressék jövőjét, mely reá leselkedik fegyelemsértései miatt.” (Paratextus, facsimileként a kötet hátsó borítóján, egyben idézet a könyvből, illetve a szerző életéből.)

Ha már itt tartunk:

„Életem több mint emlékezetes napjai maradnak azok, amikor dolgozni jártam, nyilvánvalóan azért is, mert kevés ilyen napról van szó, ujjaimon meg tudom számolni –, 80. Mondjuk 80 nap, mint 80 huszár, a fergeteges nyugdíjalap!”

Azonnal St. Auby Tamás létminimum-projektje ködlik föl (primitíven: hogy a létminimum alanyi jogon járna mindenkinek, ha már a világra rángatták), rögtön azután pedig, hogy többek között ezért is reménytelen hely Magyarország, jelesül: az efféle tehetségeket, mint a Solymosié, államilag kellene gondozni, és akkor már Solymosi, a tehetségével együtt, annak farvizén, haha, lehetne maga is *állami gondozott*, ami jelenthetné azt, hogy mondjuk a Sóló (rossz vicc!) reggelente megkérdezné tőle telefonon (forró drót!), hány percesre kéri (Bálint!) a lágytojáást. Állam lenne és szolgálat, de most akkor végre először úgy, hogy az állam szolgálna téged.

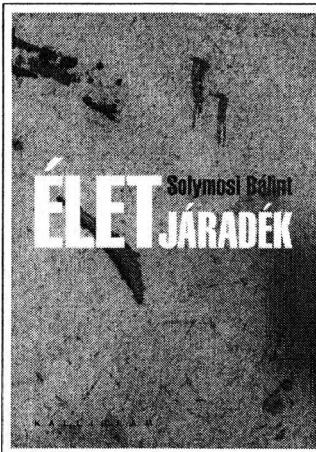
Az életjáradékot amúgy kapja az ember, nem pedig adja, már aki, valamilyen befektetett tőke (munka) ellenszolgáltatásaképp, innen nézve Solymosi befektetése, munkája „maga az élet”, és a szövegek, amiket ír, törlesztések, az élet törleszt neki szöveggel, a maga szemérmes módján, már megint az állam helyett.

A járadék szót az okádék és a haladék mintájára elképzelni.

A járás – haladás. A járadék – haladék. Az élés – halogatás.

Míntha valaki egy cellában, egy a műveletre tökéletesen alkalmatlan anyagból, bámulatosan törekeny origamikat hajtogatna. Gyászkörmök között. Gyászvitéz. (Am:

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
376 oldal, 2700 Ft

„többek szerint meghökkentően jó (isteni) testszag (...): mandarin, csipetnyi gyömbér plusz a bodza...!”) De nem volna persze a hajtogatáshoz semmiféle mintakönyv, azt csak utólag, izzadva lehetne összehozni, avval a módszerrel, hogy, amint hajtogatod szét, mindjárt az elkészült darabokat tönkre is teszed.

Akutagava vagy Kavabata Jaszunari végső tisztasága. Hetvenfokos, olajos pálinka, fagyott áfonyából. Az a vakító fény, amivel Mészöly dolgozott.

Kicsi, tonnás történetek vannak, földhözragadtan hitelesek, ennek a hendikepes hazának a közelmúltjából, Solymosi egy nagy realista, hogy milyen (volt?) a vidék Magyarországa, az itt elég szépen van adatolva.

Nincs Történet, mert nincs Nagy Elbeszélés:

„Mit gondolsz Istenről? Szerinted...? Nagybátyádat kérdezted, az öreg Sándort.

Lehet, hogy van, de nem érdemes számolni vele.

Válaszolta szinte gondolkodásnyi idő nélkül.

Persze –, mert hiszen Egy. Vágtad rá. Nem oszt, nem szoroz...!”

Ilyesmi bekezdések, ezekből három vagy négy bőven megér 2700 forintot. És jóval többen vannak, remek átlagár.

Mi volna persze alkalmas anyag egy cellában azon kívül, amit elképzelsz magadnak. A vécépapír? Priccs aljáról a bárca? Azt levakargatni, hogy maradjon egybe, úgy?

Solymosi könyve egyszerre két olvasási metódust ajánl föl, a szokásos linearitáson túl kínál egy másik szigorú struktúrát, a számozás rendjét, az egyes szövegegységeket számokból és betűkből álló jelcsoport különíti el, nevezi meg (pl.: VI/20/a), ahol a római számok fejezetet, az azokat követő arabok a fejezeten belüli szekvenciákat, a betűk pedig a szekvenciák belső rendjét jelölik.

Teszem azt, az így elrejtett I. fejezethez a következő út bejárásával jutunk: 7., 11., 12., 23., 34., 44., 60., 67., 70., 71., 82., 83., 87., 91., 93., 94., 104., 115., 125., 128., 137., 142., 158., 159., 181., 266., 267., 275., 277., 281., 289., 290., 291., 292., 19.(!), 299., 300., 310., 334., 316. (!), 331.(!), 332. (!), 11. (!).

A hagyomány és rejtekezés e kétféle rendje valójában egy harmadikat sugall, a nem-lineáris olvasását, a szöveg, azzal, hogy egyszerre két követhető szabályt is megad, valójában felszabadít, és random-olvasásra biztat, legjobb, ha a könyvet a rászánt időben mintegy a kezünk ügyében tartjuk, egyfajta bibliaként, a legjobb a henyé és felelőtlen lapozgatás, mert mindenhol ugyanarról van szó, csak éppen ennek az „ugyanannak” a meghatározásához az összes felhasznált szóra szükség van.

Nehezen tűri a jelentéstulajdonítást. Nincs Nagy Elbeszélés, rejtekezés van. Uralhatatlan könyv, nem lehet *kiolvasni*. Olyan, mint az élet.

Ha beütöm – és beütöm! – a Google-ba a szerző nevét, például a következő szöveget találom:

„A találkozás, mondtad magadban, milyen gyötrelmes, nehéz feladat annak, ki nem kedveli a cselekvést. Írta a mai magyar irodalom rejtőzködő nagymestere, Solymosi Bálint, akivel most mindenki találkozhat Veszprémben, a *Trialógusok* keretében, ahol Bozsik Péter és Szilágyi Zsófia kérdezik majd. Költői kezdetek, sűrű próza, három különös című kötet (*A műnéger*, *Ágak egy hamisciprusról*, *Detonáta*), és egy régóta készülő könyv, amit sokan várnak: *Életjáradék (prózatételek)*. Szeretettel látunk mindenkit, aki kíváncsi az egyik legmagasabb és legszebb orgánumú magyar íróra!”

Ripít, plíz!

„A mai magyar irodalom rejtőzködő nagymestere.”

Azért rejtőzködik, mert elrejtették, elrejtette a magyartanárok cimborai közössége (tisztelet, akinek), elrejtette az iskola, el az úgynevezett irodalmi élet. Nem tudják, de teszik.

„Foglald össze saját szavaiddal”, amire tényleg a legkönnyebb azt válaszolni, „foglalja a halál!”.

Például az emlegetett rejtőzködő fejezet mintha az idő elemi rendjét ígérné, az elbeszélő, aki mindhárom egyes számban közlekedik (én, te, ő), először csecsemőként jelenti be magát, hogy aztán egészen saját lehetséges, ám fájdalmasan elmaradt kivérzéséig forszírozza a kintornát. Koncentrikus köröket ír le, a szenvedés geometriáját rajzolgatja, de tényleg azzal a könnyedséggel, mintha csak a visszavonult szennyes ár után maradt, dermedő iszapba másolná a folyóba hajított téglá hullámverését.

Évtizedek szívós munkájával elérték (el lett érve), hogy a mű alkotása (brrr!) úgy legyen elgondolva, mint a csomagolástechnika: adva az üzenet, akkor azt mindenféle színes izékbe bepakoljuk, ez volna a művészet, az ún. befogadás pedig, nyilván, ugyanez visszafelé, hozzájutni a meszidzshez, de óvatosan, hogy lehetőleg ne szakadjon a papír. A mű érzékiségére való fogékonyság helyett a holmesi erények vannak forszírozva, olvass úgy, hogy olvasásod a gyanakvás formája legyen, merő jelentéstulajdonítás. Ezért aztán az olyan művek, amik, mint Solymosi könyve is, fragmentumaikkal magát a totalitást állítják elének, tegyék bár úgy, hogy eláll, a legjobb pillanatokban, szépen, a lélegzet is, az ún. művelt ember számára fölfeszíthetetlen fekete dobozok maradnak. És könnyen megnyílnak a vad, civil olvasó előtt. Nem mintha, natürlich, ne volnának dögvével a jelentések.

„Sötét anyag.”

Szenvedély, szenvedés, szenvedés, ellen- és rokonszenv, kevés könyvben látszanak ennyire összetartozóknak.

A legszebb orgánus.

Nincs nagy elbeszélés, ám nagy figurák vannak, két sötéten ragyogó árnyék, az apa és „az öreg Sándor”, akik zsigerből szembemennek a józan megfontolások undorító világával – vö.: az ország mint hazugságkírákós –, igen ám, csakhogy: „Tudod, hogy apád egy gyilkos? Kérdezte egy váratlan pillanatban az anyja. Istenem, hová bújjak?! Mondta magában a fiú, de úgy, mintha ő követte volna el azt a bűnt.”

(A kötetből amúgy könnyen kibontható a magához való teória, nemcsak úgy, hogy mérlegeljük eljárásait, hanem tételelesen is: „A beszéd is, mindjárt a kétely maga.” „ÍRÓVESZÉLY! Kiáltok fel magamtól szinte csak, mint árnyéktól ijedezve.” „Egy író oly’ vidám dolog! Kiáltott fel örömeiben a lány.” „Egy író, ahol tud, vegetál. Írónak lenni nem akármilyen »dolog«! Tudod. Mondtad.” „Ugyanakkor semmi szöveg nem ment meg. Ez a forma –, egy az egyben. Így te.” „Az írás –, akárha zuhanás; még a csattanó előtt föl kell ébredni!” Meg is felel, mindkét értelemben, ennek.)

Egyszerre fanyalgó és elismerő kritikájában („Én, meg mindenféle más bajok” – *Magyar Narancs*, XIX. évf. 45. szám, 2007. november 8.) Urfi Péter ezt írja: „Elbeszélni egy élet(em)et – a mesemondók ősi vágya a klasszikus történetalkotás 20. századi, végleges ellehetetlenülésével változatos narratív játékok katalizátora lett. Ez a jelenség nálunk, a *komonizmus* »megírásának« – nagy írói küldetesként megjelenő – igényével párosulva sajátosan hasonló művek sorozatát eredményezte: a Kádár-korszakban férfivá érő író divatos (anti)hőse lett a kortárs nagyepikának. Nagyszerű művek is erősítik ezt a folyamatosan bővülő mezőnyt, mégis engem mindez – bocsánat, de – egyre inkább untat. Volt tehát némi hendikeppe nálam Solymosi Bálint második, evidensen ebbe a kontextusba simuló regényének, amit részben azért sikerült ledolgoznia.” És: „Solymosi »felszámolta az időt, csak a sötét és folytonos fájdalom maradt.« Ami engem meglehetősen idegesít. Mármint a főszereplő töretlen, ragacsos pesszimizmusa, hogy »önmegvalósítási kísérletei mindegyre öngyilkossági szándékba torkolltak«. De már kisgyerek korában sincs jobb dolga, mint »várni a halált«, ami végül is logikus, ha a szereplők úgyis mind »halál fiai«. Tegyük hozzá: szerencsére, hiszen »az emberi élet természeti katasztrófa«. Na ne. Ez nekem sok, és hiába, hogy mindeközben a szöveg humora oszlatja a halálszagot (bár néhány szöviccet nehéz megbocsátani...), ha gyakran giccsbe fullad (»a szerelem keserű, akár a halál«.)”

Egy esetből általánosít, ahogy Petri is javasolta.

„A könyvet viszont elkezdni érdemes, mert ilyen azért még nem volt: Illyés és Garaczi találkozása a boncasztalon, sok belsőséggel. Meg egy kis unalom, meg egy kis szeretet.”

Unja. Na ne. Neki sok. Idegesíti. Az „evidens kontextus”, nyilván: Kukorelly, Garaczi, Jánossy Lajos, bizonyos mértékig Esterházy, távolabbról Györe Balázs könyvei. Valamennyire Bartis. Kemény néhány nagy verse. Lehetne még sorolni. A tágabban értett, előző rendszerben szocializálódott nemzedék. Ez a korpusz anamnézisként is olvasható. Az irodalom, minden előzetes megfontolással szemben, kábé három perccel azután, hogy felmondta a váteszkedést, korszerűtlen feladatot vett magára, politikusok, történészek és filozófusok helyett, a személyes emlékezés munkája révén megkísérli tisztázni és érzékelhetővé jeleníteni súlyosan beteg hazája múltját. Urfi idézett, és tapasztalataim szerint többek által osztott véleménye arra figyelmeztet, hogy ezek a könyvek mégis a személyes terápia pusztá dokumentumaiként, en passant, háríthatók el a Kádár-rendszert kizárólag történelemként (meg)ismerő újabb generációk számára. Őszinte rémületemre.

(Mellesleg: se Illyés, se Garaczi. Másfajta komolyság, másfajta humor.)

Milánóban, úgy húsz évvel ezelőtt, láttam egy fiatal férfit, az éjjel-nappal nyitvatartó könyvesbolt közvetlen közelében, novemberi éjszaka volt, *tehát* fűtötték az utcákat, mandínerből, értve ezen: hogy a kávézók teraszait, egy ilyen gázkályhától lopta a férfi a meleget, összecsucukható széken ült, úgy, hogy a járókelőknek kerülgetniük kelljen, ült és ezüstös fémszálakból apró bicikliket hajtogatott – origamit a cellában –, amúgy remekműveket, nem volt köztük két egyforma, ám minden kétséget kizáróan egy alomból származtak, tehát ha, mondjuk, tíz évvel később, La Pazban vagy Szelevényen, egy lomtalanításnál találnál egy ilyen drótszamarat, habozás nélkül beazonosítanád, a férfi egyébként, ám az előbbiektől egyáltalán nem függetlenül, nyilvánvalóan drogos volt, álomszerűen lebegett a szék fölött, a szeme pedig sárgán, pupilla nélkül világított, és mit mondjak, azal törődött a legkevésbé, hogy vesznek-e akár egyetlen biciklit is tőle.

A GYÁSZLEPKE VÉDŐSZÁRNYAI

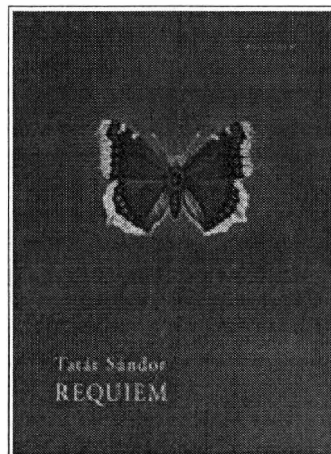
Tatár Sándor: *Requiem*

Amit a verseskötethez közelítő olvasó először megpillant, az egy lepke a fedőlapon. Nem is akármilyen lepke, hanem – mint az impresszumból megtudjuk – egy *Euuanessa antiopia*, vagyis gyászlepke. A kötet, illetve annak olvasása azzal kezdődik, hogy a végén megkapjuk a magyarázatot. Kezdet és vég ily módon való egymáshoz hajlítása egyike azon jellegzetességeknek, melyek Tatár Sándor kötetait és költeményeit másokéival össze nem teveszthetővé teszik. Tatár Sándor nincs annyira látványosan jelen az irodalmi életben, mint legismertebb lírikus nemzedéktársai, ám a maga lassú, csendes és következetes módján erős költőegéniséggé fejlődött. Ami eleinte modorosságnak, nyelvi antinómiák hajhászásának látszhatott, ma már a szavakról és a dolgokról alkotott érvényes ítéletnek, a költői világ folyamatos továbbformálásának tekintendő.

A gyászlepke szárnyai alatt, a kötet lapjain, összhangban a címmel, egy szeretett és elvesztett személy siratása zajlik: a szív segédigéi verssorokba, strófákba rendeződnek, rímeknek. Késeinek csak azért nevezhető ez a sirató, mert – mint a versekből egyértelműen kiderül – tárgya és megszólítottja, a költő édesanyja hosszú életű volt; gyászoló fia, vagyis a kötetbeli epicédiumok és önvigasztalások szerzője meglelt korú férfiként vesztette el, a közelmúltban. Ez a tény önmagában is hatással van a lehetséges költői pozícióra és beszédmódra: amennyit szelídül a fájdalom, hiszen tragikus mozzanata nincs a veszteségnek (hacsak nem tekintjük tragikusnak az ember halandó voltát, az emberi létezést önmagában), annyival súlyosbítja is a halálfélelem, a saját elmúlástól való szorongás; és amennyire enyhíti a gyászt a szeretet, mely vagy örök, vagy legalábbis túléli tárgyát, annyira meg is tetézi az önvigasztalással szorosan összefonódó megelőlegezett önsiratás.

A kötet értékelése szempontjából ez azt jelenti, hogy Tatár nemcsak az édesanyját búcsúztatja, hanem elsősorban költői önarcképét rajzolja meg, vagy inkább rajzolja újra a *Requiem* verseiben. Ez persze általánosságban majdnem minden költőről elmondható, hiszen valamiféle szerzői karakterportrét minden verseskötetnek vagy hosszabb versciklusnak nyújtania kell; vannak azonban költők, akik a közvetlenül személyes részt akkor sem engedik be a verseikbe, ha azok témája nyilvánvalóan saját euforikus vagy traumatikus esemény; és vannak olyanok, akik szinte kizárólag a közvetlenül személyesként megjelenített mozzanatokból építik fel költészetüket. Tatár ez utóbbiak közé tartozik; újra meg újra önmaga hőisévé teszi a lírai Én-t, noha eléggé gondosan óvakodik attól, hogy hőst – önmagát – privát kellékek mitikussá tételével oly módon cselekményesítse, mint például Tandori Dezső. A *Requiem* verseiben az

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
92 oldal, 1400 Ft

önmaga személyességébe minduntalan belebotló egó meg van fosztva kellékeitől (az *Ősbolt* című vers meg is fogalmazza a leltározható hiányt); legyen szabad a szemléletesség kedvéért e kellékeket, melyek nem állnak rendelkezésre, összefoglalóan árnyéknak neveznem.

Tatár Sándor verseiben az Én, mely önmagának egyszerre alanya és tárgy, elégikusan rácsodálkozik arra a valóban különös tényre, hogy nem vet árnyékot. Ennek (árnyéktalan) fényében nyeri el jelentőségét a kötetben megfigyelhető másik különös tény: az, hogy az édesanya – éppen elmúlása, eltávozása révén – másodszor is világra hozza fiát, ezúttal mint a versekben szereplő, gyászát verssé formáló szubjektumot. A tárgy, a szülő siratása egybeesik az alany, a gyermek (újjá)születésével, aki másfelől persze teremtetője vagy újjáteremtetője tárgyának. De ez a paradoxon a gyászköltészet általános problémája; Tatár esetében a jelenséget a személyes rész kidomborításával és a szubjektum árnyéktalanságával együtt érdemes tanulmányozni.

Az olyan embert, aki elveszítette az árnyékát, a romantika óta slemilnek szokás hívni, Adalbert von Chamisso mély értelmű Peter Schlemihl-története nyomán. Nos, Tatár kötetének még eléggé az elején van egy *Péter* című vers, melynek lírai hőse éppen a szóban forgó Peter Schlemihl. A vers azt állítja, hogy „Nincs mikor, nincs hova”, mármint „Mégérkezni ázott hajjal, vizes kabátban” (figyelembe véve, hogy „így megázni nagyúri szélszély” volna), viszont „eltűnődhetsz rajta, Schlemihl, hogy becses lelkedet [...] elcserélnéd-e komfortos megérkezésre”. És: „Az idő evvel is telik”.

Ha Schlemihl habozás nélkül kijelentené, hogy semmi szín alatt nem cserélné el a reálisan létező otthontalanságot a nosztalgikusan vágyott komfortos megérkezésre, akkor sem indok, sem idő nem lenne tűnődésre. Ha viszont rezignált tűnődés zajlik egy életen át, amire a vers imént idézett utolsó sora utal, akkor vagy arra kell gondolnunk, hogy a költői Én összemérhetetlen dolgokat akar összemérni, úgymint becses lélek és komfortos megérkezés, vagy pedig arra, hogy a lélek, mely ráadásul „titokzatos rokon”, maga az otthontalanság. Ez utóbbi esetben annak lehetünk tanúi, hogy a lírai hős cél helyett kitűz maga elé egy irreális vágyképet, majd (hogy az irreális plusz a rezignáció teljes legyen) önmaga útjába áll. Azt meg talán mondanom sem kell, hogy önmegszólító verset olvastunk, vagyis a költői Én messzemenően (oly mértékben, ami az elbeszélő prózában elképzelhetetlen volna) egybeesik a lírai hőssel.

Sűrűn hangoztatott közhely, de talán nem árt, ha magam is leírom: minden számottevő költő kitalál vagy fölfedez valamit, ami addig nem létezett a költészetben, a különféle költői beszédmódokban, ő pedig ezt a maga senki másával össze nem téveszthető módján költészetté alakítja. Tatár Sándor a slemilséget fedezte föl, az önmaga útjába álló, de önmagát a szerencsétlenségnek át nem engedő személyiséget, valamint azt a jellegzetes költői nyelvet, melyen ez a személyiség hitelesen megszólalhat.

A slemilségnek mint habitusnak megvannak az előzményei a magyar költészetben. Nem nagy számban, egyrészt mert kell némi bátorság, nyíltan szembefordulva a magyar líra erőfitogtató, macsó vagy profetikus-váteszi vonulataival, sajátnak vallott gyengeségből és tehetetlenségből költészetet formálni; másrészt mert különleges mutatvány, hogy a gyengének beállított költői Én-hez kapcsolódó költészet maga is ne legyen erőtlen. Siránkozás, jajveszékelés, nyafogás bőven akad a magyar költészetben, sokféle regiszterben és egészen különböző színvonalon; de a „szomorúság Anteusa” ritka tüneménye. Olyan lírikus, aki költői programmá teszi, hogy odaálljon önmaga és irreálisnak mutatott vágyai közé, hirtelenjében kettő jut eszembe: az egyik a mára feledésbe merült Végh György, a másik – mint az iménti utalás alapján sejthető – Tóth Árpád. (A magyar irodalom egyik nagy ős-slemiljének volna tekinthető Szép Ernő is, de az ő költészetében a részvétnek erős metaleptikus jellege van, és ez többnyire feloldja az árnyékvesztés tragikumát.) Csak-hogy míg Tóth Árpád a byroni spleen erős személyiségre méretezett mintázatát próbálja

önmaga gyengeségére átszabni (ami óhatatlanul némi pátosszal jár), Végh pedig oly messzire elmegy a groteszk és a pittoreszk irányába, hogy verseiben is (nemcsak prózájában) kis híján humoristának bizonyul, addig Tatár igyekszik távol tartani a komikumtól költészetének nem nagy számú, de tipográfiailag is szembeötlő groteszk vonásait, és a romantikus ironiát (melynek ő germanistaként jeles ismerője, irodalmi tájszólásait több változatban is folyékonyan beszéli) teszi meg önsajnálata kútfejévé.

Amúgy a költőelőd – ahogy ő írja, KöltőelőD –, akit Tatár megszólít, nem Tóth Árpád, hanem Kosztolányi; szerintem egy Kosztolányinak álcázott vagy Kosztolányiként értelmezett Tóth Árpád, de ez tulajdonképp mindegy is. Szövegszerűen az *Őszi reggeli* című Kosztolányi-vers idéződik fel, de a „nem hiszem, hogy találkozunk” gesztusa (mi több, a „csontkezek” és az „aranykezek” kézilabdameccseként leírt emberi létezés is) inkább a vérnek „ős bűt” zokogó fény, a „lélektől lélekig” témaköréhez tartozik. Azért mertem az imént leírni (meglehet, egy kissé hányavetien), hogy „tulajdonképp mindegy”, mert ahogy Tatár a költői nyelvvel bánik, illetve ahogy a nyelv a költeményeiben viselkedik, az a korai nyugatosok játékos-ironikus artisztikumára vezethető vissza, Kosztolányira és Tóth Árpádra egyaránt.

Az *Aranyozás* című vers, mely magát az őszi fényt szólítja meg, ez ügyben azt állítja, hogy „A nyelv virul csak egyedül”, illetve (miután a szót fals galambhoz hasonlította, mely elszáll, hátrahagyván záptojásokként a jelentés nélküli csalfa hangokat), másfelől „Virul a szó a nyelvben”. Egy másik versben, a *S megint előről*...-ben az emberi test egyetlen maradandó része, a csont jelenik meg kijelentő mondatként, melynek végére pont kívánczik: „Csont és punctum.” Ugyanezen versszak utolsó sorában nemhogy a mondat, de még a szó sincs befejezve, pontnak pedig híre-hamva sincs: „Egyszer minden nyár elvirág”. Tatár verseiben a nyelv készséges rabszolga, igazi beszélő szerszám; előzékenyen idomul szonetté vagy keresztrimes, könnyed helyzetdallá, de szabad vers üzem-módban is megbízható és engedelmes. Ugyanakkor egy-egy apró nyelvi vagy tipográfiai szabálytalanság – toldalék elharapása, pontosvesszővel kezdődő verssor stb. – majdnem minden versben megfigyelhető. Ezek nem olyanok, mint Petri György „anyaghibái”, melyek a szó-masinériák működését problematikussá és egy-egy ponton kiszámíthatatlanná teszik; a Tatár-versek szabálytalanságai szembe akarnak ötleni, szemet óhajtanak szűrni, és mintegy függetlenül a versmasinéria működésétől, arról tanúskodnak, hogy a nyelv és a szó imént említett virulásának talaja át van itatva a nyelvvel és a szóval (plusz a hangokkal és a betűkkel) szembeni ironikus bizalmatlansággal. A szolgálatkész cselédben, aki a „csöpögtető öntözést” intézi – vö.: „Elcsöppen még egy-egy szavam” – gazdája látja már az ugrásra kész Spartacust.

Ennek a nyelvvel szembeni attitűdnek a kötet három ciklusában különböző formai konzekvenciái vannak, és – szerintem a formai következményekből adódóan – a költői Én nézőpontja plusz a lírai hős árnyéktalansága is mindhárom ciklusban más és más. A *dal nem lesz* című első (számomra dalt is tartalmazó) ciklusban a lírai hős vágyaival és félkelembel szöszmötöl, árnyékának hűlt vagy elképzelt helye után kapkod, és eléggé markánsan agnosztikus világszemléletről tesz tanúbizonyságot. A második, *requiem* című ciklus (mely eltérően a hasonló hangzású kötetcímtől, kis r-rel kezdődik) tartalmazza a tulajdonképpeni anyasírató verseket; a ciklus elején a lírai hős körülbástyázza magát mindazzal, amihez léteigét kapcsolhat („Most hát a semmi van [...] Már csak a remény van [...] Most hát ezek a szavak vannak”), és ebből a fedezékből szólongatja az elveszített anyát. A versbeli remény tárgya, „hogy ama hidegen is túljut a szó”. Itt a lírai hős kívülről (értelmszerűen: alulról) szemléli az „égboltnyi börtönt”; nézőpontjából következően az élők (halandók, teremtmények stb.) világát tekinti szabad világnak, és a halottakat szabadságuktól megfosztottnak látja. Miközben a költői Én versből épít emlékművet, szavakból, szó köntöst („Istenre ágyúznék imát”, mondja feltételes módban, és ha ez bekövetkezne,

akkor az lenne a kérése: „Hogy meg ne fázz, a versem adja rád”), egyszerre csak másvalaki lesz a megszólított: a *meglehet* című vers a kedves halott helyett immár Istenhez beszél. Ez azonban nem az imádság beszédhelyzete, hanem a pörlekedése, hiszen gonoszszággal és irigységgel vádolja Istent; másfelől ágyúzásnak sem tekinthető a vers, mert ahhoz túlságosan szelíd, és a „de meglehet” kissé tétova gesztusával ér véget. Mindenesetre számottevő elmozdulást észlelhetünk az első ciklus agnoszticizmusától.

Még nagyobb az elmozdulás a másodikhoz képest a harmadik ciklusban, ahol a versforma egyszerűen nem teszi lehetővé, hogy a lírai hős oly módon testet öltjön, nyúlkaljon, csellengjen, kontempláljon stb., mint az első két ciklusban. De mielőtt a versformáról beszélnék, azt hiszem, nem árt némi magyarázatot fűznöm a harmadik ciklus címéhez, mely így hangzik: *a hangyai vándor*. Ez a cím egy erős (és erősen ironikus-önironikus) utalás Angelus Silesius XVII. századi német költő *Der cherubinische Wandersmann* című misztikus-poétikus gnómagyűjteményére, melynek egyik jeles fordítója (Kurdi Imre a másik) történetesen Tatár Sándor volt, és amely magyarul *Kerubi vándor* címmel jelent meg, de akár úgy is lehetne fordítani, hogy „Angyali vándor”. Ami a sziléziai barokk misztikus költőnél „angyali”, az kései magyar költőtársánál és tolmácsánál „hangyai”; a hangya ebben az értelemben műfordításnak, az angyal onomatopoétikus átültetésének tekinthető. Erre a meghökkentő elképzelésre Tatár a ciklus címdalán egy pszeudo-önidézet révén még rá is tesz egy lapáttal; érdeklődők a kötet 69. oldalának alján olvashatják, mit állít a költő a hangyáról. (Egyebek mellett azt, hogy oda kell figyelni rá.)

Ha ezek után egy pillantást vetünk a *hangyai vándor* verseire, azt látjuk, hogy ezek alexandrinusban íródott rímelő párversek, mindegyik párvers megannyi teljes egész; tizenhárom könyvoldalon százharminc önmagába forduló, egyetlen impulzusnyi költemény. Mondhatni: százharminc vershangya. Minthogy azonban az alexandrinust a harmadik versláb után éles cezúra metszi két egyenlő részre, és minthogy a párversben a két egymásra rímelő sor a térben ugyancsak élesen elkülönül egymástól, ezért – mihelyt az olvasó észreveszi az összes párversben a két egymásra merőleges törésvonalat – mondhatni azt is: százharminc kereszt, melyre a misztikus gnóma grafikai teste föl van feszítve.

Ezek a rövid, intenzív, öngyújtószerűen villanó-csattanó párversek az Istennel való találkozás misztikus tapasztalatát közvetítik, vagyis eléggé távol állnak mind az első ciklus agnoszticizmusától, mind a második ciklus távolból hangzó panaszosságától. Az a fény, mely a 76. oldalon az üdvözülteket vezérli, nem azonos azzal a fénnel, mely a 14. oldalon aranyozza a rothadást.

A három ciklus pozícióbeli különbségeire a következő magyarázatok kínálnak. Az egyik: Tatár lemondott a költői Én egységéről, vagy az eleve nem is fontos neki. Ezt a magyarázatot (mely Weöres vagy Kovács András Ferenc költészetére találó lehetne) bízvást elvethetjük. Ha az árnyékától megfosztott költői Én elveszíti önmaga egységét is, akkor semmije sem marad. Tatár ennek tudatában kellett, hogy legyen, amikor három ennyire különmemű ciklus egymás mellé rakásával az Én egységét mégis kockára tette.

A másik lehetséges magyarázat: a kötet harmadik ciklusa egyszerre omázs és persziflázs, mindkettő Angelus Silesiusra irányul. Tatár, a német misztikus költő létező verseinek egykori fordítója, most lefordított egy csokrot Angelus meg nem írt verseiből is. Ha ezt a magyarázatot fogadnánk el, akkor a recenzió ezen a ponton átalakulna kontrollszerkesztői jelentéssé, ami egyrészt nem volna elegáns, másrészt a német eredeti hiánya miatt némi szövegszerű nehézséggel is számolni kellene. Akit a probléma érdekel, hasonlítsa össze a *Kerubi vándor* (Helikon Kiadó, Bp., 1991.) Tatár-féle fordításait a *Hangyai vándor* kétsorosaival. El lehet például töprengeni rajta, hogy Tatár a „saját” párverseinek miért nem adott címet, eltérően Angelustól, aki minden gnómáját értelmező célzatú címmel, továbbá sorszámmal látta el.

A harmadik lehetőség: Tatár az árnyéktalanság elől az intertextualitás felé húzódik, és

elsajátítja, a sajátjává teszi az (általa fordításként már régebben kimunkált) Angelus Silesius-i versbeszédet. Ezt a magyarázatot valószínűbbnek, érvekkel inkább alátámaszthatónak tartom, mint az előző kettőt. Az árnyékvesztés tapasztalatának, majd a transzcendens párbeszéd egyoldálúsága (magyarán: lehetetlensége) tapasztalatának megszólaltatása után Tatár keresett és talált egy olyan versformát, egy olyan költői világot, melyben teljesen közömbös, hogy a költői Én-nek van-e árnyéka vagy nincs, és minthogy a lírai hős nem jön létre (a kétsoros rímpárok a szó szoros értelmében kizárják), el sem veszítheti hozzátartozóját. A versbeszéddel és a nagyon szikár költői világgal együtt elsajátítja az Istennel való egyesülés (azaz, pontosabban és szerényebben, az Isten felé közelítő hangyai vándorlás) misztikus tapasztalatát is.

Írásom elején azt állítottam, hogy Tatár Sándor erős költőegyéniség; később azt próbáltam bizonyítani, hogy ereje a gyengeségéből fakad. Ez az anteuszi paradoxon nemcsak a gyászlepke védőszárnyai alatt érvényes; fennáll azután is, hogy kilépett a szárnyak alól. A földrehullottságból sok nagy erőfeszítéshez szükséges erő nyerhető még. Időközben megjelent Tatár újabb verseskötete, mely a *Bejáró művész* címet viseli. Ennek utolsó versében a költő arra figyelmezteti majdani (és egyelőre még képzeletbeli) utókorát, hogy: „folytatsz engem, ha nem akarod is”. Mi sem igazabb, mint ez a végsőként hangsúlyossá váló emlékeztető; maga Tatár is, noha szemlátomást nem akarja folytatni *Requiem*-beli önmagát, mégiscsak azt folytatja.

IRODALOMPOLITIKA?

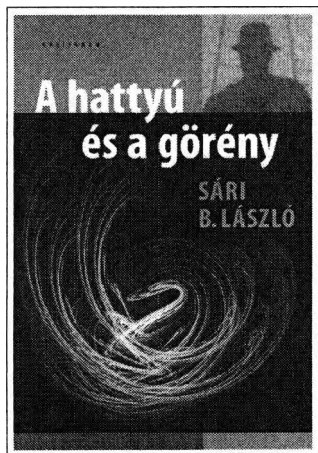
A pártirányítástól (a zsezségiesen át) az identitáspolitikákig

Sári B. László: *A hattyú és a görény. Kritikai vázlatok irodalomra és politikára*

1.

Sári B. László könyve első pillantásra a Kádár-korszak kultúrájának, illetve irodalmának szentelt publikációk egyre gyarapodó sorába illeszkedik, azonban már felületes beleolvasás során megállapítható a könyv speciális megközelítésmódja: azt a kérdést vizsgálja, hogy a korszak jellegzetes kultúrpolitikai feltételeiről alkotott tudásunk miféle szerepet játszik (vagy játszhat) a művek kritikai értelmezésében. Itt szükséges megemlíteni, hogy a kötetet záró három nagyobb tematikus egység (Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945-1991* című könyvének bírálata, az 1996-os „kritika-vita” rekonstrukciója, valamint Esterházy Péter *Javított kiadás* című könyvének elemzése) már a rendszerváltás utáni irodalmi mozgások vizsgálatával foglalkozik. De az utóbb említett könyvek és írások is a szocializmus szcénáihoz, mozgásaihoz kötődnek. Kulcsár Szabó műve a magyar irodalom 1945 és 1991 közötti történetével foglalkozik; a kritika-vita (legalábbis egyik dimenziója szerint) a rendszerváltás előtti kritikai gyakorlatok és diskurzusok teljes vagy részleges „leváltására” tett kísérletet, Esterházy műve pedig azokat az irodalomelméleti, valamint politikai és morális dilemmákat dolgozza fel, melyek az életmű centrumába állított apafigura, Esterházy Mátyás hirtelen-váratlan megismert ügynökmúltjából következnek.

Sári könyve szakít két (egymást hol kizáró, hol erősítő) konszenzussal is. Az egyik szerint a diktatórikus hatalom miliójében keletkezett művek mindenképpen politikai gesztussá válnak,¹ a másik konszenzus szerint pedig az írónak, amennyiben esztétikai szempontból autonóm művet akar létrehozni, akkor mindenképpen kívül kell maradnia a politika körein. Nyilvánvaló, hogy ezt az összetett és bonyolult kérdéskört nem lehet egységes politikafogalom alapján tárgyalni. A téma kutatója vagy mások által egyértelműen politikainak tekintett problémákat kizár vizsgálódásaiból, vagy – miként Sári is teszi – már-már radi-

¹ Lásd: „Egy politikai, vagy még inkább egy totalitárius társadalomban valójában minden politika, a kormányzók és a kormányzottak körében egyaránt. Ezért (...) a politikai és nem-politikai kultúra megkülönböztetése föl sem merül. Minden egyes kulturális termék vagy apológiát, vagy ellenzéki séget fejez ki.” Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett*, Mezei György (ford.), Cserépfalvi, Budapest, 1991. 298.

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
296 oldal, 2300 Ft

kálisan heterogén, mindent magába „kebelező” politikafogalmat alkalmaz, mely annyira kibővíti a „politika” szó jelentésének határait, hogy végül valóban minden politikává válik.

A könyv célkitűzései jól megérthetők abból a fejtegetésből, melyet a bevezetésben olvashatunk: „[I]rodalom és politika közös története rossz emlékeket idéz, s ezért a kialakult konszenzus szerint el kell háritani minden nyíltan politikai megközelítés lehetőségét. Ennek következménye aztán a társadalmi és politikai vonatkozások zárójelezése az (...) esztétikai régió kitüntetése révén: a szép a nyolcvanas évektől (de a rendszerváltás után mindenképp) érdek nélkül kell, hogy tessen. Ennek az elképzelésnek a normativitása egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a magyar irodalom egyik lényegi vonatkozását igyekszik kiküszöbölni (...) Sántától Esterházyig. Ráadásul az irodalom és a politika, a politikai meghatározottság felvetése a *hattyú és a görény* terhes örökségének kontextusában egyoldalú és kizárólagos kapcsolatként értelmeződik: csak a politika gyakorolhat hatást az irodalomra és ez a hatás kizárólag negatív lehet. Az azonban, hogy az esztétikai szféra összefüggésben lehet a politikával, hogy az irodalom lehetséges világa tágabb teret kínál a politikai elképzelések számára, mint amelyet a napi politikai aktualitások lehetővé tesznek, (...) az irodalomban rejlő pozitív politikai lehetőségekre irányíthatja a figyelmet. Véleményem szerint épp ezért van szükség egy olyan eszköztárra, melynek segítségével az irodalom politikai vonatkozásai felmérhetők és megítélhetők.” (22.)

A kurzívval kiemelt részekhez előzetes kritikai megjegyzéseket szeretnék fűzni.² A „rossz emlékeket idéz” arra utal, hogy kizárólag a szocializmussal kapcsolatos történelmi tapasztalatok miatt helyteleníthető az irodalom és a politika érintkezése, pedig – mint a szerző maga említi – a politika és az irodalom kapcsolata a magyar irodalom egyik „lényegi vonatkozása” is. A „társadalmi és politikai vonatkozások zárójelezése” fordulat egyenlőségjellet tesz a „társadalmi” és a „politikai” közé; a fent idézett szövegrészletből kiderül például, hogy az irodalom tudásszociológiai feltételei és valóságtükröző (mimetikus, referenciális) funkciói automatikusan politikaiként értelmeződnek, ráadásul e „zárójelezések” mögött nagyon sokféle esztétikai, világnézeti és természetesen politikai előfeltevés húzódhat meg. Hogy mindez „normatív” lenne – ez igaz, csak nagyon sokféle ágens számára normatív. Éppen az ebből származó különbségek érdekeseek; így van, aki szerint az író azért hallgasson a politikáról, mert jobb, ha nem feszeget a hatalom számára kényes kérdéseket, mások pedig úgy gondolják, hogy egy szerzőnek azért kell hallgatnia a politikáról, mert a politikai megrendelés – még ha ellenzéki is – árt a művészetének.³ A könyv címét illető „*hattyú és görény*” hasonlat egy irodalomtörténeti és politikatörténeti okok miatt roppantul megterhelt képzetkörből származik, és (részben ezért is) nem feltétlenül szerencsés hangzású címet eredményezett. A „*napi politikai aktualitások*” azt a látszatot kelti, mintha csak az efféle politikával való társulás veszélyei rejlenének az irodalompolitika elutasítása mögött, holott ez megint csak nem igaz. Az „*eszköztár*” kifejezés egyrészt túl ambiciózus: a kötet heterogén politikafogalmához nagyon nehéz valamiféle eszköztárat hozzárendelni, másrészt az efféle „*eszköztárra*” vonatkozó módszertan részleteiről Sári könyve keveset árul el, legfeljebb bizonyos idetartozó problémaköröket érint.

2.

Valamit a címről. Illyés Gyula 1941-ben a *Magyar Csillag* folyóirat beköszöntő számában naplórészletet közölt, melyben megkísérelte tisztázni a lapnak a *Nyugathoz* való viszonyát. Illyés oldalakon keresztül vázolta a magyar irodalom aktuális állapotát, indulatos

² Tehát a kiemelések tőlem – H. J.

³ Erről lásd Keresztury Tibor: *Petri György*, Kalligram, Pozsony, 1998. 110. skk.

szavakkal ecsetelte az irodalmi élet megosztottságát, a mindent átszövő érdekharcot, de súlyos problémaként említi az irodalom „elűjségírósodását” is. Az új lapnak e folyamatok elé kellett volna gátat emelnie. „E gubanc-egység úgy benőtte a szellem területét, hogy külön fogalom-köre van, külön szótára. Hadd kezdjem példaképpen újabb kori nyelvünk legárulkodóbb összetett szavával, az irodalompolitikával. Ki párosította össze ezt a két szót, a hattyút a görénnyel? (...) Bámulom az embert, aki ajkára veszi: nem látja értelmét? Értelme az – hányan nyögik jobbról és balról – hogy a műalkotást ne értéke szerint mérjem, hanem aszerint, hogy mit használ a bandámnak. Akkor százszor inkább pártirodalmat, az legalább nyíltan hirdeti, hogy célja nem az irodalom, hanem a hatalom, s e nyíltság szabad indulatában még jó politikai irodalmat is teremthet. Sőt teremthet jó irodalmat is. Nem az ellen van szavam, hogy az írók politizálnak. Nekem is van politikai állásfoglalásom, s irodalmunk annyira kíváncsú árnyalatosodásához jó élesztőnek érzem a politikát is, sőt a pártállást is. A baj csak az, hogy íróink nem írói mivoltukban politizálnak, hanem csak szolgálják a politikát és a különféle hatalmakat.”⁴

Illyés tehát a politika szidalmazása közben nem a pártpolitikához vagy a nagypolitikához való kötődésben látja az irodalomra leselkedő veszélyt, hanem az irodalmi élet napi politikájában észleli. Ezt természetesen értékelhetjük valamiféle teoretikus magot rejtő felismerésként, miként Sári B. László teszi. Ugyanakkor: ha fordítva történik, és Illyés az államhatalomhoz vagy a pártpolitikához való közeledés veszélyeiről cikkezett volna, akkor pontosabban érthetnénk, miféle politikáról van itt szó; így azonban nehéz különbséget tenni az irodalomszociológiai élelítés, illetve a szerkesztési gondok közt űrlődő új irodalmi vezér affektált nyavalygása között. Tudjuk, hogy Illyés Gyula mind Horthy, mind Kádár idején kereste és vállalta a kapcsolatot a kormánypolitikával.⁵ Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert a nyolcvanas évekből, illetve a rendszerváltás utáni kritikai életben tapasztalható idegenkedés az irodalompolitikával szemben azon a feltételezésen alapszik, hogy az államhatalomnak és az irodalomnak nem lehet dolga egymással.

Sári nagy kedvvel veti bele magát a *hattyú* és a *görény* jelentésmezejének összeolvasásából születő ideológiai-retorikai-biológiai szörnyszülött vizsgálatába (13–15.), de keveset foglalkozik azzal, hogy mire is gondolhatott eredetileg maga Illyés. 1941-ben a költő célozhatott volna a keresztény-konzervatív kurzuspolitikára is, mely a nemzeti géniusztól idegennek minősítette a modern klasszika-filológiát (Kerényi), a modern irodalomtörténet-írást (Szerb), a modern lírát (Kassáktól József Attiláig), de nem ezt tette. Sokkal inkább az ügyeskedés, a karrierépítés, az érdekérvényesítés technikái zavarták őt, másrészt az irodalom – Szűcs Jenő szavával – *gentilizálódása* nyomasztotta, a törzsi háborúskodás, a „szekértáborok”, a „kettészakadt irodalom” határvillongásai. A közösséget szolgáló és ehhez az államhatalom pártfogását is kereső költő politikai szerepvállalása nem volt Illyés ellenére, hiszen ő maga számtalanszor tanúbizonyságát tette annak – még idézett naplójegyzetében is! –, hogy politika nélkül bajos lenne az irodalmat elgondolni.⁶ A nagy-

⁴ Illyés Gyula: „Naplójegyzetek”, *Magyar Csillag*, 1941/1. 97–106, 101; vö. Illyés: *Itt élned kell*, 1–2. kötet, Szépirodalmi, Budapest, 1976. 2. kötet, 129–147, 137. skk.

⁵ A népi írók és Gömbös Gyula találkozását lásd Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1925–1945*, Szépirodalmi, Budapest, 1986. 82–91. A találkozón túlságosan öntörvényűnek (és számomra egyedül tisztességesnek) mutatkozó Móricz Zsigmondról Illyés azt látta szükségesnek feljegyezni, hogy „felborította az induló jó hangulatot” (Illyés, i. m., 89.). Illyés és a kádári elit kapcsolatáról lásd Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 446–448, Révész Sándor: „Illyés (és Aczél)”, *Mozgó Világ*, 1996/3. 41–52; valamint 1996/4. 27–40.

⁶ Vö.: „Ma nagyon sokat hangoztatják a művészek: »Megvetem a politikát!« Holott senki sem veti meg a politikát: mindnyájan elvethetetlen közösségben élünk. Én látóköriemből legfeljebb az alacsonyrendű politikát távolítgatom. Véresen benne élünk a *polisz*-ban, a közösségben, költői dolgozz ezzel is foglalkozni.” Idézi Domokos Mátyás: „Hattyú és görény”, in: Domokos: *Adósságlevél. Esszék, tanulmányok Illyés Gyuláról*, Kortárs Kiadó, Budapest, 1998. 102–115, 115.

politika és az irodalom – akár elnyomó, akár pártfogó jellegű – viszonyával kapcsolatos nyugtalanító jelentésszociációk csak később, már a szocializmus idején jutottak eszébe, amikor is a politikát jelképező „görény” szót a rá jellemző előrelátó bölcsességgel héjára cserélte ki.⁷

3.

A kötet szerteágazó vizsgálódásaiból nem tudok minden részletre kitérni, csupán áttekintem azokat a példákat, melyek a könyv empirikus alapját alkotják, illetve megkísérlem ezek irodalompolitikai kontextusait is vázolni. A helyenként kissé „szétírt”, máshol „túlírt” munka bonyodalmas gondolati szövevényéből több problémakört és több ennek megfelelő politikafogalmat emelhetünk ki. Ilyenként említhető a *kanonizálás* kérdése (Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó Magda műveit illetően); a *kultuszkritika* (az Ottlik-kultusz természetét illetően); a *kritikaelmélet* és a kritikai normaképzés kérdései (Kulcsár Szabó Ernő munkáit, valamint a kritika-vita fejleményeit illetően). De itt kell megemlítenünk a *cultural studies* és a *gender studies* különféle alkalmazási kísérleteit is, ismét csak Ottlik és Galgóczi, valamint Nádas Péter regényeit illetően.

Noha a kánonképzés nem tartozik a Sári-kötet explicit módon is tárgyalt kérdései közé, mégis felfedezhetők ilyesféle törekvések a könyvben. Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című könyvének alapos és érdekfeszítő elemzése, mely a regény valóságábrázolásának és morális dilemmáinak viszonyára, továbbá a regény fogadtatásának politikai vetületeire vonatkozik, ráirányítja a figyelmet arra a szerzőre, aki a korai Kádár-korszak egyik emblematisztikus írója volt, több regényéből film is készült, a tankönyvekben is szerepelt, de aki iránt újabban csupán afféle parodisztikus megközelítéseket eredményező érdeklődés mutatkozik.⁸ A kánonbővítéssel kapcsolatos szempontokat vet fel Szabó Magda *Abigél* című regényének az *Iskola a határonnal* történeti összevetése is, amit ugyancsak Sári művének telitalálatai közé sorolhatunk. Szabó Magda lányregényként elkönyvelt írása ugyanis – megváltoztatva a megváltoztatandókat – az Ottlik-regénnyel rokon kulisszák között játszódik, és egyes cselekményfordulatai, illetve morális és politikai implikációi meghökkenően hasonlítanak azokhoz a karakterjegyekhez, melyek Ottlik regényét egy generáció alapművévé formálták. Egyértelműen a kánonbővítés gesztusaként (is) értékelhető Galgóczi Erzsébet munkáinak elemzése Sári könyvében, de itt kell megemlítenünk, hogy az író újraelolvasása és újralfelfedezése a pécsi *Sensus*-csoport egy másik tagjának, Szolláth Dávidnak a munkáiban is fontos szerepet játszik.⁹

A kanonizálás problémái mindig politikai jellegűek. A kánon őrzésének, bővítésének, valamint felforgatásának változatait a kulturális-politikai mozgástéren belül a monokulturális pólussal kezdődő és a multikulturalitás pólusával záródó skálán helyezhetjük el; és az efféle mozgások alapvetően politikai törekvésekből indulnak ki: a konzervatív értékek védelmétől a kisebbségi kultúrák érdekvédeleméig.¹⁰ Az irodalmi kultuszokat vizsgáló kultuszkritika sem független a politikai implikációktól; amellet, hogy eleve az iro-

⁷ Lásd Domokos i. m.; valamint Illyés: *Itt élned kell*, 2. kötet, 137.

⁸ Vö. Kálmán C. György: „Húsz perc”, *Beszélő*, 1997. június, 93–94.

⁹ Ha nem fontosabbat; Szolláth mintha inkább elkötelezné magát Galgóczi jelentősége mellett. Lásd Szolláth Dávid: „Galgóczi Erzsébet szerepdilemmái”, in: Kisantal Tamás – Menyhért Anna (szerk.): *A Kádár-korszak művészete*, L’Harmattan, Budapest, 2005. 27–43.

¹⁰ A kánonalkotás politikai vonatkozásait hangsúlyozza Farkas Zsolt cikke. Lásd Farkas Zsolt: „Kánonvita és kultúraháború az Egyesült Államokban”, in: uő: *Most akkor*, Filum, Budapest, 1998. 5–37. Az irodalmi kánonról átfogóan lásd: Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2001.

dalom „külpolitikájához” tartozik. A kultusz kutatás politikai kérdéseket érint, mikor a kultusz törekvéseit valamely érdekcsoporthoz kötődőnek tekinti, és akkor is, amikor a (vélt vagy valós) kultuszon keresztül felhalmozott szimbolikus tőkének – mint egy újabb vita ráirányította a figyelmet – az írói karrier elismerésére gyakorolt hatását érinti.¹¹ De a kultuszkritika egy sokkal szubtilisebb vonatkozásában is erőteljesen politikai, hiszen a kultusz bírálataiban az elemzés Roland Barthes ideológiakritikai programjának megfelelő módon történik: a kultuszkritika ugyanis könyörtelenül rámutat arra, hogy amit az irodalmi életben „természetesnek” tekintünk, valójában történeti-társadalmi termék, és így felmutatja a kultuszban rejlő kritikai normaképzések – adott esetben politikai érdekekkel is összhangban álló – megkonstruáltságát is.

Az *Iskola a határon* sajátosan egyöntetű kritikai megítélésére vonatkozó elemzések Sári könyvének izgalmas gondolati rétegét képezik. Ismerteti azt a konszenzust, melyben Ottlik személye és életműve, kiváltképpen az *Iskola a határon* az irodalmi kultusz centrumává vált, és amelyen belül az író habitusának és írásainak sajátos „anti-politikai” értelmezése játszott a vezető szerepet. E felfogás szerint Ottlik a szocializmus normáival szembeállítható civil habitus és bátorság, illetve – ami fontosabb – a szigorúan szakmai hivatásetikai normákat képviselő prózaírás autentikus képviselője. Sári az Ottlik-kultusz kapcsán Angyalosi Gergellyel vitatkozik, aki szerint az író jobb megértése érdekében a kritikának el kell fordulnia a kultusz szempontjaitól, sőt negligálnia kell azokat. Angyalosi szerint „[a] kultusz maga a visszaélés. Valami visszaélés történik Ottlik személyével és művével” (idézi Sári 72.). Angyalosi Gergely szerint – Sári B. László olvasatában – a kultusz visszaélései ellen két eszközt lehet bevetni, az egyik a kultusz visszatisztítása az eredeti szövegekhez való visszaforduláson keresztül, a másik pedig valamiféle ellenkultusz kiépítése lenne.

Sári e pozíciókkal szemben amellet érvel, hogy termékenyebb lenne a kultusz vakfoltjain keresztül megkonstruálni az Ottlik-próza megközelítésének nem-kultikus alternatíváit, és a „kultusz által a szövegből kiemelt értékszpontoknak a szövegekkel való, a többszörös történeti kontextust is figyelembe vevő szembesítését” javasolja. (72.) Ottlik fogadtatásának két kritikai alapelemét veszi alaposabban szemügyre, az egyik a „passzív szolidaritás” eszméje, a másik pedig az a feltételezés, mely szerint a szexualitás és az érzékiség nem játszik különösebb szerepet Ottlik művében. Sári ehhez képest egy alternatív, mondhatni radikális (és természetesen politikai) értelmezési koncepcióval áll elő, mely a „konstitutív kizárás” Judith Butler által megfogalmazott koncepciójából indul ki; és az író elhallgatásaiból, az Ottlik-próza ellipsziseiből rekonstruálja az *Iskola a határon* sokféleképpen átszövő „homoszociális viszonyok” politikáit. (82.) A vonatkozó elemzés sarkalatos pontjai egyrészt a katonaiskola növendékeinek és tisztjeinek testi megjelenésére vonatkozó, de mintegy „elharapott” megjegyzések (lásd Schulze jóképű férfiassága, Tóth Tibor lányos szépsége, Varjú züllött angyalarca stb.), másrészt akörül forognak, hogy a regényben ábrázolt aszimmetrikus érzelmi-hatalmi kapcsolatokat megtestesítő homoszociális utalásrendszer elemei hogyan írják felül a „passzív szolidaritás” kultikus és politikai értelmezési koncepcióit. De fontosak azok az észrevételek is, melyek a fogadtatás olyan részleteire vonatkoznak, melyek konzervatív kulturális előfeltevéseik miatt (Szegedy-Maszák Mihály), vagy a hagyományos nemi szerepeket eszményítő, olykor homofóbiába is hajló előfeltevéseik miatt (Kelecsényi László), vagy azért hallgatnak Ottlik írásművészetének fent említett aspektusairól, mert a regényt csupán a modernizmustól a posztmodern felé vezető irodalomtörténeti folyamat egyik közjátékának tekintik (mint például Kulcsár Szabó Ernő). Itt csupán azt említeném meg, hogy Sári, miközben a „többszö-

¹¹ Márton László *Minerva bűvőhelye* című regénye kapcsán: Teslár Ákos: „Igen nagy hiábavalóság”, *Árgus*, 2006/7, 119–125; Bárány Tibor: „Egyszerű és tiszta nóta”, *Árgus*, 2006/8, Teslár Ákos: „Ki vagyok?”, *Árgus*, 2007/1, 136–144; Márton László: „Az Árgus szerkesztőségének”, *Árgus*, 2007/2, 148.

rös történeti kontextus” figyelembevételéről ír, és általában is a kontextusok jelentőségét ünnepli, nem foglalkozik az Ottlik-kultusz elsődleges kontextusával, mely a nyolcvanas években bontakozott ki, és inkább a kilencvenes évek felismerései alapján tájékozódik, melyek szerint Ottlik írásait a kultusz elemei kezdik a kritikai megközelítés elől végérvényesen eltakarni.

Az *Emlékiratok könyve* kapcsán Sári B. László ugyancsak a különféle „testpolitikák” koncepciói alapján vizsgálja a testiséggel kapcsolatos, a szexualitást és a politikát egyaránt magába foglaló reprezentációk (és megint csak: elhallgatások) stratégiáit. A szerzőt itt újból a rá jellemző polemikus szerepben látjuk; szerinte a „magyar kritika teljesen egységes az *Emlékiratok könyvében* megjelenő homoszexualitás megítélésében, és ez az egység a homoszexualitásnak tulajdonított alárendelt szerepben mutatkozik meg”. (129.) Ez nem azt jelenti, hogy Nádas kritikusai hallgatnának erről, hanem inkább azt, hogy (mintegy) „félre” stilizálják a Nádas-szövegeket, és a test efféle ábrázolását az androgyn-jelleg vagy a „nemtelenség”, illetve az érzékiség ünneplésén keresztül kifejezett „szabadságvágy” kategóriái alapján értelmezik. (105.) Sári a regény homoszexuális motívumszámainak erőteljes hangsúlyozásán keresztül kísérli meg összekapcsolni egymással az elbeszélőnek az apjához való viszonyulását, az „apa által képviselt hatalmi rend” valamiféle (Sári szerint sikertelen) felülírását, az 1956-ra való emlékezés regénybeli rétegeinek kontextuális mozgásait.

A könyvben tárgyalt írók mellett bizonyos elméletek is a „főhős” szerepébe kerülnek, ilyen például a kritikai kultúrákutató, a *cultural studies*, ami nagyon is érthető e hangsúlyosan politikai szempontokat érvényesíteni kívánó irodalomtudományos munka esetében.¹² A kritikai kultúrákutató megközelítésein keresztül vizsgálható például, hogy milyen eszközökkel politizál egy szerző vagy egy szöveg valamely identitáspolitikai gyakorlat érdekében, vagy az, hogy kell-e kapcsolatnak lennie a szöveg efféle érdekei és a velük kapcsolatban érvényesített értelmezési gyakorlatok között. De politikai kérdésként utalhatunk az irányzattal kapcsolatos ellenérzésekre is; sokan gyarmatosítási törekvéseként észlelik térhódítását, mások az irányzat aktivizmusától idegenkednek, és van, aki úgy véli, hogy a pártállami idők után nincs szükség újabb marxista maszlagra.

Pedig a *cultural studies* elemzési módszerei akkor is használhatóak, ha a kutató nem feltétlenül ért egyet az irányzat politikai előfeltevéseivel.¹³ A kritikai kultúrákutató módszerei – éppen mert gyakran szubkulturális, életmódgettóba szoruló és így rejtőzködő életstílusokat, kulturális repertoárokat világítanak meg, alkalmazhatóak például a kortárs irodalmi művek másként nehezen megközelíthető szimbolikus rétegeinek értelmezéséhez is. De a kritikai kultúrákutató speciális politikaértelmezése, valamint az irodalompolitika és az irodalom politikai „beágyazottsága” közé nem tehetünk egyenlőségjelet. Az irodalom társadalmi kontextusainak másféle – de ugyancsak marxista gyökerű – vizsgálatai függetlenek is lehetnek a kritikai kultúrákutató törekvéseitől, miként ezt a marxizmus és a tudásshociológia felé tájékozódó klasszikus művészetsociológia képviselői esetében megfigyelhetjük; Lukácsról kezdve Hauser Arnoldon keresztül Lucien Goldmann genetikus strukturalizmusáig. Itt tehát visszatérünk a kiindulóponthoz, a Sári B. László által használt politikafogalom heterogén voltához, parttalanná válásának kérdéséhez is.

¹² A szerző ez irányú érdeklődése egy általa szerkesztett *Helikon*-számban is megtestesült: Sári B. László (szerk.): „A kritikai kultúrákutató”, *Helikon*, 2005/1–2. Sári e számban a *cultural studies* politikai aktivizmusát tompítani kívánó hazai törekvésekkel is vitatkozik; uő: „A kultúra demokratizálása”, *Helikon*, 2005/1–2, 3–25.

¹³ Lásd: „Hiba lenne (...) elfordítani tekintetünket azok felől a rendkívül értékes felismerések felől, amelyeket a hatalomközpontú kultúraelemzés felvet, pusztán azért, mert ellenszenvesnek találjuk az aktivisták nézeteit vagy arroganciáját.” Takáts József: „Antropológiai látásmód és irodalomtörténet-írás”, in: uő: *Ismerős idegen terep*, Kijarat, Budapest, 2007. 29–54, 45.

Sári rokonszenvesen és bátran kiáll amellett, hogy az irodalom „külpolitikájához” tartozó kérdéseket nem lehet az irodalomtudományos kutatásból kirekeszteni. „Számomra fontosabbnak tűnik az a megfigyelés, hogy az irodalmi élet szerves része az irodalom politikai aspektusaival történő intézményes foglalkozás, legyen szó irodalmi díjak stratégiai jelentőségű megítéléséről, szerzői önépítésről vagy kiadói stratégiákról. Ezeket az irodalmi jelenségeket nem lehet pusztán a szöveg értelmezésére és értékelésére használt esztétikai kategóriák segítségével leírni. A kritikában úgy jelennek meg, hogy ezek az irodalom »külpolitikájához« tartozó esetlegességek egyáltalán nem, vagy csak nagyon csekély mértékben járulnak hozzá a szövegek »irodalmiságához«. Véleményem szerint azonban inkább arról van szó, hogy intézményi háttér nélkül – ideértve a kritikát is – az irodalom, a szöveg »irodalmisága« egyszerűen nem létezik.” (23.)

Az „irodalom külpolitikája” kifejezés alapvetően a módszertani-elméleti elhatárolódás vagy határvonás eszköze: ami nem retorika vagy poétika, ami nem struktúra vagy szemiózis, ami nem immanens irodalmiság, nos mindez az irodalom külpolitikájához tartozik.¹⁴ Ilyen az irodalmi intézményrendszer, a társadalmi-gazdasági alap, a szerző életrajza, a szociokulturális háttér, és persze maga a „politika” is. Azonban az irodalom külpolitikáját úgy is felfoghatjuk, mint ami nem a kontextusokat úgy általában, hanem kifejezetten a diskurzust, az irodalom *mikro-politikáját* jelöli, és így a terminológia szintjén még a ’politika’ szót is megőrizzük. Sári izgalmas kérdéseket vet fel akkor, amikor a külpolitika olyan összetevőire utal, mint az „irodalmi díjak stratégiai jelentőségű megítélése”, a „szerzői önépítés” vagy a „kiadói stratégiák”. De itt már kezdünk bemerészkedni a dzsungelbe; viszont a „dzsungel” képzetköréből nem a veszélyt, hanem inkább a szűrt fényt, a rossz átláthatóságot emelném ki. A „szerzői önépítés” rejtelmiei végül is felfejthetők a *karrier*, az *oeuvre*, illetve a szerzői *image* összetevőin keresztül; ez rendben is volna, de ezen túllépve már az irodalmi marketing ingoványos talajára lépünk, ami már nem kifejezetten az irodalomtudomány illetékességi körébe tartozik. Ami a kiadók, a kuratóriumok, a társaságok, az ösztöndíjbizottságok működését illeti, itt éppen az a körülmény a problematikus, amit Sári is említ, hogy tudniillik *stratégiákról* van szó. Minél inkább a stratégia összefüggésében értelmeződnek az effélék, annál inkább elnyelik az információt, ahelyett hogy kibocsátanák azt.¹⁵ A kérdés valójában az, hogy mi következik ebből? Oknyomozó újságírás? Ez talán túlzás lenne. De Sári felvetése annyiból helytálló, hogy valóban nem szabad külsődlegesnek vagy esetlegesnek tartani azt, ha valaki, akár kritikában, akár tanulmányban efféle tényezőkre és körülményekre hivatkozik.

Az irodalom külpolitikája körüli szövevényben a kontextusok, az intézmények, a legkülönbözőbb szociokulturális keretek és feltételek egyaránt az irodalompolitika részeként értelmeződnek és ezen az alapon még a *tudásszociológia* is politikává válik; mely eredetileg maga is politikai gyakorlat volt, legalábbis Mannheim Károly szándékai szerint.¹⁶ De Mannheim szerint még az ismeretelméleti megközelítés *puszta szerkezetében* is fellelhetünk politikai implikációkat. „A baloldali irányultságúak ugyanis valami újat akarnak csinálni

¹⁴ A nyelvészet „külpolitikája” kifejezés Bahtyin strukturalizmus-bírálatában jelenik meg. Lásd Bahtyin, F. M.: „Marxizmus és nyelvfilozófia”, in: uő: *A beszéd és a valóság*, Könczöl Csaba – Orosz István (ford.), Gondolat, Budapest, 1986. 193–350, 234.

¹⁵ Érdekes párhuzam a médiaszociológiából: míg a média működésének *befogadói* oldaláról könnyű információkat szerezni, a források egyből elapadnak, ahogy a *gyártás* (a „termelés”) szférája felé közeledünk. (Császi Lajos szóbeli közlése)

¹⁶ Vö. Mannheim Károly: „A jelenkori szociológia feladatai”, in: uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2000. 345–379, 366. skk.; illetve Wessely Anna: „A tudásszociológia mint interpretáció-elmélet”, *Janus* (1), 1986. ősz, 11–35, 13.

az adott világból, s ezért mindenkor eltekintenek a konkrét éppígy-léttől (...) az adottat ízekre szedik, hogy újra összerakhassák. Alakszerűen, morfológiailag csak olyasmit szemlélünk, amit készek vagyunk minden további nélkül elfogadni (...) sőt, az alakszerű egybefogással éppen hogy stabilizálni akarjuk, ami benne még mozgásban van, mintegy áldva a létezését, amiért ilyen”.¹⁷ E megjegyzés azért is érdekes, mert a különféle formalizmus-vitákban a formalizmust rendszerint azért szokták politikai szempontból elítélni, mert a struktúrákat túl embertelennek, túl történetietlennek tekintik, és úgy gondolják, hogy ezért az irántuk való érdeklődés a fennálló (értsd „polgári”) rendszert erősíti.¹⁸ Mannheim szerint viszont voltaképpen maga a formalista megközelítés hasad ketté: analitikusra és morfológiaira, és az elsőnek baloldaliak, a másodiknak pedig konzervatívak a politikai implikációi.

De az irodalom külpolitikáira hivatkozó megközelítések alapján olyan – első pillantásra csupán ártatlan motívumválasztási problémának tűnő – kérdések is politikainak minősülnek, mint az „aparegények” jelenségre, vagy a foci és irodalom viszonyának Esterházy korai írásai óta nem szűnő népszerűséggel bíró kérdései. A futball az anti-politika része, a privát világ, az autonómia és a játék ünneplésének ürügye, ez egyértelmű. Az aparegények kérdése összetettebb; egyrészt e kérdéskörben több a normatív elem, másrészt nem könnyű mindezt pszichologizálás nélkül felfejteni. Általánosságban megkockáztathatjuk, hogy az aparegények egyik motivációja és közlendője az, hogy a szerzők az apa alakján keresztül hozzák létre a szocializmus szürke világának (benne a politika, az erkölcs, a kultúra, a mindennapi élet) pozitív alternatíváit. Az apa alakja így hiányt tölt be, a hiány retorikájának része, végül ezt a nagy, és persze sok olvasó számára idővel szentimentálissá váló témát „veszi vissza” a *Javított kiadásban* – nem egészen önszántából – Esterházy.

5.

Talán nem méltányos a kritika-vitára külön is kitérni, de a vele kapcsolatos fejtegetések a legintenzívebb módon sűrítik magukba az irodalompolitika kérdéskörének az ellendiskurzuson és a kritikai kultúrákutatók *kívül* eső tétjeit.¹⁹ Némi iróniával azt is mondhatom, hogy e vita kapcsán vissza kell vonnom Sári könyvének „széttartó” voltára, vagy „szerkezetnélküliségére” tett megjegyzéseimet, hiszen a könyv végén a kiindulóponthoz érkezünk vissza, és így módon az Illyés által firtatott „irodalompolitika” és a későbbi „kritika-vita” szinoptikus egységében alkalom nyílik arra, hogy a kötet titkos gondolati ívét és implicit tartószervezetét is megjeljük.²⁰

¹⁷ Mannheim Károly: „A tudásszociológia”, in: uő: *Tudásszociológiai tanulmányok*, Hofstadter Herbert (ford.), 299–343, 309.

¹⁸ Lásd például Hermann István: „Az elsüllyesztett ember (Jegyzetek a strukturalizmusról)”, in: Szerdahelyi István (szerk.): *A strukturalizmus vita*, 1–2. kötet. Akadémiai, Budapest, 1977. 198–215.

¹⁹ Dióhéjban: az 1995. októberében Pécsen megrendezett 3. JAK Tanulmányi Napok „Irodalom és kritika” szekciójában Bónus Tibor a Garaczi-recepcióról, Takáts József a kritikus mesterségéről tartott előadást; melyek megjelentek a *Jelenkor* 1996. januári számában. Ezt követően a lap hozzájárásokat közölt (többek közt Babarczy Eszter, Margócsy István, Radnóti Sándor, Kulcsár-Szabó Zoltán tollából). Takáts és Bónus viszontválaszának közlésével a *Jelenkor* az 1996. júniusi számmal formálisan lezártak tekintette a vitát. A *Népszabadság* 1996. április 27-én interjút közölt Kulcsár Szabó Ernővel, aki a tudománypolitikai harc kontextusába helyezte a vitát (lásd Sári 224.) A kritika-vita egyre indulatosabb hangnemben az *ÉS*-ben folytatódott.

²⁰ De ez a „titkos ív” újból megtörik, hiszen a konklúziók közé beékelődik egy újabb esettanulmány, a *Javított kiadás* fogadtatásával foglalkozó mikro-fejezet!

Milyen kérdéseket hozott felszínre és artikulált az 1996-os vita? *Kritikai élet* (és célpontjait) tekintve azt mondhatjuk, hogy főbb argumentumai azt az „esztétizálónak” tekintett kritikai attitűdöt bírálták, mely az irodalom autonómiája érdekében formálódott ki a nyolcvanas években, hiszen joggal lehetett azzal érvelni, hogy ennek a beszédmódnak a jelentősége a rendszerváltással megszűnt. A vita tehát kezdetben a kritikai beszédrend szakszerűvé válását szorgalmazta, függetlenül attól, hogy szakszerűség alatt valamely irodalomelméleti módszer érvényesítését, vagy a napi gyakorlatban kikristályosodó szakmai fogások összességét, ezek alkalmazását értjük.

A vita sajátos *csoportdefiníáló* hatóerővel is rendelkezett. Miközben a vitázók egyik csoportja egyenlőségjelet tett a szakszerűség és a tudományosság közé, addig a másik csoport nem volt leírható a tudományosság és a tudománytalanság dichotómiája szerint, ők voltak a Petri György sorait idéző Takáts szavaival az „összestöbbi”.²¹ Ez utóbbi csoport egyébként nem volt egységes, és voltaképp’ nem is volt „csoport”, csupán a vita egyre markánsabbá váló és a határvonalakat mindinkább kijelölő diszkurzív rendjében nyilvánult annak. Kitüntetett szerep jutott a *zsargon*nak vagy a *terminológiának* is – attól függően, hogy a dolgot a negatív vagy a pozitív megítélés kontextusában nézzük. A „Kulcsár Szabó-iskola” néven ismertté vált szerzői kör akkoriban Humboldt, illetve a Humboldt-követő román nyelvész, Eugenio Coseriu, valamint H.-G. Gadamer és a konstanzi iskola (W. Iser és H.-R. Jauss) nyelvfelfogásával értett egyet; e hagyományból ered a szinte védjeggyé váló „nyelvi megelőzöttség” terminus is, amit szokás a rövidebb (és kissé enigmatikus) „megelőzöttség” kifejezéssel helyettesíteni.²²

A vitában markáns *perspektíva-átrendeződés* is végbement. A nyolcvanas évekbeli kritika, ha hallgatólagosan is, de valamelyest figyelembe vette a kulturális és a politikai hierarchia vertikális elrendeződését; az autonóm irodalmi, esztétikai, kritikai szféra (még ha nem is óhajtott hatalombírálatként fellépni) a politikai ellendiskurzus része volt.²³ Ezzel szemben a kritika-vita az irodalmi szintér *horizontális* karakterére helyezte a hangsúlyt; olyan tengelyen artikulálódott, ahol az egyes szereplők, noha nem voltak teljesen azonos súlyúak (a különbségeket meghatározták az életkor, a generációs kötődés, az egyetemi-tudományos pozíció, az eltérő irányzatokhoz tartozás szempontjai), a különbségek végül kiegyenlítették egymást. A vita így olyan demokratikusnak mondható játéktéren zajlott, amely mögé már *nem kellett* odaérteni a kultúrpolitika „sötét háttérét”, az irodalmi nyilvánosság működésének a Kádár-korszakban megszokott, nem-demokratikus karakterű kulisszáit. Ugyanakkor a vita során érzékelhetővé vált, hogy az irodalmi mező valóban hatalmi-szimbolikus küzdőtér is, ahogy Bourdieu írja: „csak akkor érthetjük meg, mi történik benne, ha minden egyes cselekvőt vagy intézményt az összes többivel alkotott viszonyaival együtt határozunk meg. Ez a különös univerzum, az »irodalmárok köztársasága« alkotja a maga hatalmi viszonyaival s a kialakult rend megőrzéséért vagy átalakításáért folytatott harcával a termelők stratégiáinak alapját, amelyekkel védelmükbe veszik művészetüket, szövetségeket kötnek, iskolákat alapítanak, egyszóval a maguk sajátos érdekeiért küzdenek”.²⁴

²¹ Vö. Takáts József: „A kritikus mint kritikus”, *Jelenkor*, 1996. január, 67–74., uő: „Válasz bírálóimnak”, *Jelenkor*, 1996. június, 563–568.

²² A Kulcsár Szabó-iskola elméleti érdeklődése később a befogadás-esztétikától a dekonstruktivistai irodalomtudomány, (főként de Man), illetve a médiaelmélet (például Kittler) felé fordult. Ez utóbbihoz lásd Takáts József írását is: „A Kulcsár Szabó-iskola és a »kulturális fordulat«”, *Jelenkor*, 2004. november, 1165–1177.

²³ E törekvések egyik legjelentékenyebb képviselőjének, Balassa Péternek a szavaival: „akkor az irodalom autonómiájáért küzdeni művekben és kritikában a lehető legpolitikusabb, politikailag minden oldalról botrányt és irritációt kiváltó tett volt”. Idézi Sári 105.

²⁴ Bourdieu, Pierre: „Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához”, Babarczy Eszter (ford.), in: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 2003. 174–185, 178.

Ha a kritika-vitának volt ma már jól látható módszertani és politikai tanulsága, akkor az a következő volt: az irodalmi mező napi szinten és módszertani síkon egyaránt megragadható mélyen konfliktuózus természetére irányította a figyelmet. Viszont e szempontból a vita második, a közmegegyezés szerint eldurvult, az *Élet és Irodalomban* lefolytatott része beszédesebb volt.²⁵ A kritika-vita eseményei az államhatalom és az irodalom viszonyáról a szakmai hatalom mikro-politikái felé irányították a figyelmet. Így azt mondhatjuk, hogy a kritika-vita azért igényel épp' politikai elemzést, mert úgy volt politikai, ahogy azt Illyés 1941-ben a hattyú-görény képzetkör jegyében kifejtette; jelen voltak benne a mikro-politika, az érdekérvényesítés, az irodalmi mezőn mint küzdőtéren folytatott harc különféle alkotóelemei. Az irodalom politikájának a *Magyar Csillag*-béli naplójegyzetek és az 1996-os kritika-vita „feszítávjában” megragadható mibenléte így három, egyaránt fontos, ám egységesen nem koncipiálható dimenzióra választható szét. Az egyik az *érzelmi-indulati* elem, amit Farkas Zsolt a kritika-vita során a következőképpen érzékeltetett: „Sértődés, tiszteletet parancsolás, gyűlölet, betartás, Minderwertigkeitskomplex, táborokba gyűlt bitangok”.²⁶ A második dimenzió az *irodalmi mezőn* megragadható intézményes és hatalmi viszonyok sokfélesége, az irodalmi termelés stratégiái, a körülöttük kibontakozó konfliktusok. A harmadik dimenzióban pedig az irodalmi szcéna hatalmi-politikai elrendeződését (a horizontális szerveződési mód újabb metaforájához fordulva) rhizomatikusnak tekinthetjük, és ezt a síkot a zsezségés, a kulturális vibráció ritmusa határozza meg.²⁷ Illyés sorait akkor mindhárom tényező meghatározta, és voltaképpen ez történik ma is.

6.

Befejezésként a jogos kifogások és a szokásos (ám ugyancsak jogos!) elismerések következzenek. A könyvből kibontható politikafogalmak saját alkalmazási helyükön mintegy „magukért beszélnek” (és ezt meggyőzően is teszik), ugyanakkor a szerző néhány bekezdésben foglalkozhatott volna e fogalmi sokféleséggel is. Irodalom és politika kapcsolatát a könyvben legalább *tízféleképpen* (!) lehet érteni: irányított irodalom, cenzúra-öncenzúra, ideológia, ellendiskurzus, politikai allegória, antipolitika, érdekérvényesítés, szociokulturális kontextusok, intézmények, az irodalom „külpolitikái”, identitáspolitikák és testpolitikák, satöbbi. Magával az eklekticismussal semmi bajom (saját írásaimat is valami efféle jellemzi); ugyanakkor a könyvben a szerző önmaga iránti nagyvonalúságát és az olvasóval szembeni közömbösségét is érzekelni vélem. Tekintve, hogy összefüggő szakmunkáról van szó, nem tanulmánykötetről, szerencsés lett volna, ha a szerző definiálja a különféle politikafogalmakat és vázolja ezek elméletttörténeti háttérét is, hogy ne úgy kelljen mindezeket az elszórt utalásokból, az elemzések előfeltevéseiből kihámozni.

Sári egyébként is sokat beszél a kontextusok fontosságáról, de néha elfeledkezik arról, hogy nem csak az irodalomnak úgy általában, hanem az általa vizsgált egyedi eseteknek is vannak speciális kontextusai. A szerző nem nézett utána a „hattyú és görény” képzet-

²⁵ Lásd Takáts intelmét: „problematisztikus különválasztani irodalmi viták értelmezésekor a kritikai normákat és a személyeskedő támadásokat, és eltekinteni az utóbbiak interpretációjától.” Takáts József: *Ismerős idegen terep*, Kijárat, Budapest, 2007. 49–50.

²⁶ Farkas Zsolt: „Kritikavita-kritika”, *Jelenkor*, 1996/4. 377–382, 377. Új közlés: uő.: *Most akkor*, 135.

²⁷ Amikor az érdekérvényesítés és az önmegjelenítés technikáiról ebben az összefüggésben beszélünk, tehetjük semleges módon is; ugyanakkor a Sharon Zukin írásaiból átvett „buzz” zsezségésként történő fordítása azért is találó, mert abban, amit felidéz, valóban van valami idegesítő is. Vö. Vályi Gábor: „Az alulról jövő kulturális globalizáció és az Internet”, *Médiakutató*, 2004. nyár, 95–114, 109.

kör kialakulásával kapcsolatos kontextusoknak; az Ottlik-kultusz nyolcvanas évekbeli kialakulásának elsődleges kontextusa ugyancsak kimaradt a könyvből, mint ahogy Sánta vagy Galgóczi (de akár Nádas és Esterházy) bemutatásához is elkelt volna valamivel több történeti-politikai kontextus. A hatvanas éveket (de az egész érá) meghatározó „paranoid értelmezési tér” leírását is érdemes lett volna kibővíteni azzal, hogy az efféle (ráérté- seken és áthallásokon alapuló) irodalmi kommunikáció nem csak a kádárizmusban, hanem a Horthy-korszakban is megfigyelhető volt.²⁸ A *Javított kiadás* fogadtatását vizsgáló részben sem találunk utalást arra, hogy az Esterházy Mátyás-ügy előtt már több hasonló ügynök-vita volt, és ezek alapján jócskán és tanulságosan bővíthetők lettek volna a besú- gás művészetének kulturális, irodalmi, politikai és nem utolsósorban antropológiai meg- közelítésmódjai.

Fenti kifogásaim ellenére Sári B. László műve bátor és rokonszenvesen polémikus könyv, mely merész, de releváns javaslatokat, izgalmas és gondolatgazdag elemzéseket tartalmaz irodalom és politika szövevényes kapcsolatának újragondolását illetően. Jó szívvel ajánlható a tárgyalt írói életművek kutatóin kívül a Kádár-korszak irodalmi élete iránt érdeklődők, de a kritikátörténet-írás és a kritikaelmélet művelői és más irodalomtu- dósok számára is.

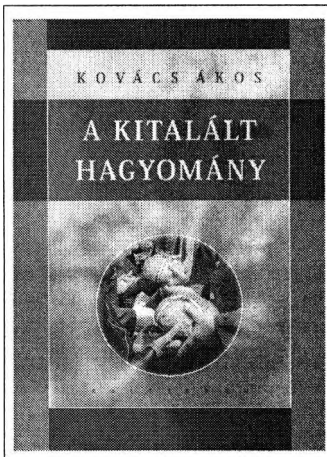
²⁸ Erről érdekes könyvet publikált Miskolczy Ambrus, néhány korabeli szerző, így Eckhardt Sándor, Zolnai Béla, Szerb Antal, Kerényi Károly, Babits Mihály és mások írásait elemezve. Lásd Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet*, Napvilág, Budapest, 2001.

CSINÁLJUNK HAGYOMÁNYT!

Kovács Ákos: *Kitalált hagyomány*

A bolgár származású francia irodalmár és esztétorész, Tzvetan Todorov egy tanulmányában úgy határozta meg a történetíró egyik legfontosabb feladatát, hogy ha kell, legyen „szentségtörő”, merje megvizsgálni és akár lerombolni azokat a közösségi képzeteket, melyek a mindennapi tudásunkban gyökereznek, de nem mindig felelnek meg egyértelműen a történelmi tényeknek. Vagyis egy történelmi munkának – főleg ha olyan eseményeket, jelenségeket vizsgál, melyek fontos szerepet játszanak a közösség kollektív tudatának (vagy tudattalanjának) formálásában – döntő feladata lehet a „szentségtörés”, a régóta begyökeresedett és soha meg nem kérdőjelezett előítéletek felülvizsgálata és lerombolása („The Morality of the Historian”, *South Central Review*, 1998/3–4. 14.). Kovács Ákos könyve valami ilyesféle feladatot próbál véghez vinni: néhány olyan, hazánkban meghonosodott szokás, hagyomány eredetét tárja fel, melyek egykor erőteljesen meghatározták (sőt néha még ma is meghatározzák) a magyar közgondolkodást, kulturális emlékezetet és ünnepi kalendáriumot. A kötet öt ilyen hagyomány genealógiáját elemzi, ezek közül három közismert, a mai napig is működő: tanulmány tárja fel az ópusztaszeri emlékpark alapításának, valamint ezzel összefüggésben az Árpád- majd Szent István-ünnep keletkezésének és további sorsának történetét, az új kenyér ünnepének históriáját, ezen belül azt a folyamatot, ahogy az eredetileg június végén celebrált aratóünnepből augusztus 20-i kenyérünnep lett, valamint „ősi nemzeti hangszerünknek”, a tárogatónak a múltját. A másik két, rövidebb szöveg talán kevésbé ismert magyarországi tradíciók, a Szent Kristóf-kultusz (és az ekkor tartott kocsiszentelő szertartás), valamint a szintén augusztus 20-án rendezett Magyar Anyák Nemzeti Ünnepe eredetét mutatja be.

A szerző fő tézise szerint e tradíciók nem spontánul keletkeztek, meglepően rövid (általában alig több mint száz évre visszanyúló) történetük kezdetén egy közösség eleve úgy hozta létre őket, hogy mintegy visszamenőleg megalkotta hagyományukat, magyarul e kultuszok és ceremóniák már keletkezésük pillanatában „sok-sok évszázados múltra” tekinthettek vissza – legalábbis létrehozóik így próbálták meg beállítani, s később már ezzel a hamis előfeltevéssel ivódtak be a köztudatba. Vagyis Kovács „szentségtörő” módon azt a közösségi legendát igyekszik lerombolni, hogy ezek a kultuszok ősiak, és mintegy természetes módon, a magyar nép szellemiségének kifejeződéseként jöttek létre. Szinte mindegyik itt olvasható történet a dualizmus korában kezdődik, s arról szól, hogyan válik egy kezdetben csak valamilyen kisebb közösség által működtetett legenda egyre szélesebb körben el-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2006
446 oldal, 3500 Ft

fogadottá, egészen addig, míg már szinte senkinek sem fordul meg a fejében, hogy ezek nem valamikor a „magyarság történetének hajnalán”, spontánul születtek. Meglehetősen furcsa történetek bontakoznak ki Kovács könyvében: kiderül például, hogy az aratóünnep (melyből később némi változások után az új kenyér ünnepe fejlődött ki) kezdetben konkrét politikai célokat szolgált: a 19. század végén kirobbanó aratósztrájkok hatására Darányi Ignác földművelési miniszter rendelte el a „régii aratóünnep felújítását”, hogy ezzel is a munkások és földesurak közti feszült viszony rendezését segítse elő. Ám, mint Kovács elemzése kimutatja, a felújítandó ünnep korántsem volt olyan régi: e nem túl jelentős és igazából csak szórványosan elterjedt ceremónia mindössze néhány száz éves múltra tekinthet vissza. Vagyis a korabeli ünnep felső utasításra, egyértelmű politikai szándékkal jött létre, ehhez saját „ősi” hagyományt konstruált, majd később mintegy önálló életre kelve évről évre ünnepelték – mindig az adott korszak politikai ideológiájának megfelelően: így szolgálhatta az új kenyér később a trianoni, a fasiszta, majd a szocialista eszméket.

Még meglepőbb a tárogató történetét elemző fejezet, itt ugyanis a szerző amellet érvel, hogy ez a „vitathatatlanul ősi magyar hangszer” nem ősi és nem magyar: eredeti formájában arab, mely csupán a török időkben került hazánkba, s a Rákóczi-szabadságharc korszakában megfigyelhető rövid tündöklése után hosszú ideig feledésbe merült. A hangszer következő virágkora a 19. század végén kezdődött, s lényegében két, cseh származású hangszergyáros rivalizálásának köszönhető, ugyanis saját termékük eladása érdekében mindketten a hangszer „ősi hagyományát” s a kuruc korban betöltött szerepét kezdték hirdetni – az akkoriban főként Thaly Kálmán befolyása révén mindinkább kibontakozó Rákóczi-kultuszt meglovagolva. Tehát a tárogató gyakorlatilag némi reklámhadjárat eredményeként vált tradicionális magyar zeneszerszámmá, hogy aztán az ünnepekhez hasonlóan elinduljon saját, politikai érdekekkel kikövezett útján.

Kovács kutatásai a manapság a történetírásban egyre jobban teret nyerő „szentségtörő” attitűdön belül több konkrét irányzathoz („hagyományhoz”) kapcsolhatóak. A könyvnek már a címe is utal arra a modern nacionalizmuskutatást meghatározó műre, a *The Invention of Tradition*ra (Eric Hobsbawm és Terence Ranger [szerk.], Cambridge, 1983.), mely hasonló szempontból vizsgálta a hagyományalkotás metódusait elsősorban a 19. századi angol-szász területeken és brit gyarmatokon. E könyv a maga idején nagy vihart és némi botrányt is kavart, a legnagyobbat talán Hugh Trevor-Roper tanulmánya, mely egy „ősi nemzeti hagyományról”, a skót felföldi tradícióról (a nemzeti viseletről, hangszerekről stb.) mutatta ki, hogy egy 18. század elején konstruált mesterséges hagyományalkotás eredményeként jött létre – a szöveg számos nemzeti érzelmű skót történész tiltakozását váltotta ki. Azóta persze a munka szemléletmódja mindjobban meghonosodott a történettudományban, és lassan itthon is teret nyerhetett. Persze nem zökkenőmentesen: gondoljunk csak például a Néprajzi Múzeum 1994-es nagy hatású *Magyarok Kelet és Nyugat közt* című kiállítására, mely a magyar nemzeti jelképek használatát és kisajátítását igyekezett bemutatni – a kiállítás kapott „hideget és meleget” is, volt, aki „nemzettagadónak”, mások pedig éppen ellenkezőleg, „nacionalistának” bélyegezték (vö. Hofer Tamás: „Kiállíthatók-e a »magyar emlékezet helyei«?”, in: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, Takáts József [szerk.], Kijárat, Budapest, 2003. 67–74. – ahogy a tanulmány címe is mutatja, a tárlat egy másik történetírói irányzattal, a Pierre Nora-féle *lieux de mémoire*-projekttel is rokonítható). Másfelől Kovács Ákos könyve az utóbbi évtizedek irodalomtörténeti „sikerágával” a kultusz kutatással is kapcsolatba hozható, amennyiben bizonyos ünnepek, vallási és világi kultuszok keletkezését és történetét tárja fel – bár a kultusz kutatók legtöbbször sokkal nagyobb hangsúlyt helyez a politika- és ideológiatörténetre.

E vizsgálatokkal a szerző nem csupán bemutatni akarja az adott jelenséget, hanem végig érezhető benne az a „szentségtörő”, mítoszromboló attitűd, mellyel leleplezi a hagyo-

mányok kitalált természetét, és feltárja, hogyan használta fel saját céljaira és hogyan használta ki az adott korszak politikai ideológiája az ünnepeket és kultuszokat. Persze a kisajátítást nem feltétlenül kell pejoratívan érteni, hiszen minden közösségi megemlékezés, ünnep vagy kultusz valamilyen szinten konstrukció, értelmezés és aktualizálás – azonban Kovács könyvében általában meglehetősen visszaszűrt természetű kisajátításokról van szó, olyanokról, ahol az adott hatalom vagy közösség nagyon konkrétan saját szempontjából értelmezi át a jelenségeket. A kötet elemzéseiben felvázolt történetekben általában ugyanazok a szakaszok követik egymást: a dualizmus idején létrejön egy „már eleve hagyománnyal bíró” jelenségcsoport, mely a kezdeti botladozás után egyre szélesebb körben terjed el (és egyre „ősibb eredetűvé” válik), a Horthy-korszakban éri el csúcspontját, majd a szocialista érában némiképp átértelmezve él tovább. E periódus furcsa hibrid szemléletmódját jól mutatja a kötet címlapja is, mely kicsiben az egész Kovács-féle „hagyomány-történetet” illusztrálhatja: az augusztus 20-i ünnepélyen bűvárok jönnek ki a vízből, és átadják az új kenyeret a párt legfőbb funkcionáriusainak. A kép magáért beszél a hagyomány és az ünnepi ceremóniarend sokszor abszurd működéséről, hiszen nehezen tudnánk még egy olyan foglalkozást mondani, melynek kevesebb köze van az aratáshoz, mint a bűváré. Az ünnepek mai sorsa is tanulságos, mivel a szerző szerint manapság legtöbbször a Horthy-korszak retorikája és ünnepi külsőségei köszönnek vissza – vagyis mintha '89 után úgy próbált volna a magyar társadalom túllépni a szocialista kor ünnep-torzításait, hogy kissé kritikátlanul visszanyúlt a Horthy-periódus (másképp, de legalább annyira torz) ceremóniaihoz. E jelenséget talán legjobban a szerző Pusztaszer-elemzése világítja meg, mely feltárja, hogy egy nagy valószínűséggel teljesen fiktív történelmi esemény (az első magyar országgyűlés) helyszínét hogyan tették nemzeti emlékhellyé – Kovács nagy ívű elemzését jól kiegészíti tíz évvel korábbi kötetének Feszty-körkép-tanulmánya, melyben ugyanezt a folyamatot mutatta be a művészi kvalitások tekintetében erősen vitatott, ám „nemzeti ereklye”-ként annál jelentősebb körkép történetén keresztül (*Két körkép*, Sík Kiadó, Budapest, 1997.).

Habár a szerző az elemzett jelenségekről általában nem nyilvánít konkrét véleményt, végig érezhető, hogy nagyon határozott álláspontja van róluk. Ez leginkább az eseményekkel kapcsolatban minduntalan előtörő ironikus stílusán látszik, például a Pusztaszeri Árpád Egyesületet – mely a hely kultikus státuszát ápoló (és tulajdonképpen megteremtő) szervezetként jött létre – Kovács kissé „parasztromantika-karikatúraként” ábrázolja, afféle nem túl cizellált atyafiakból álló asztaltársaságként, melynek kezdeti szakaszában az elnöke „Kovács József, alias Piktör Jóska, Tűzoltó Jóska városi tűzoltóparancsnok volt, messze földön a legnagyobb borivó” (23.). Néha Kovács jó stílusérzékkel emel ki olyan eseteket, melyek önmagukban nevetséges fényben tüntetik fel az egész kontextust: meglehetősen humorosak az Egyesület ünnepélyei, nehéz például nevetés nélkül megállni, amikor a Pusztaszeren álló Árpád vezért ábrázoló mészköszobor alatt a társaság egyik szónoka így kiált fel: „Dicső Árpád fejedelem! Te néma ércszobor!” (34.). Sokat és nagy kedvvel idéz és ismertet a szerző a későbbi korszak irredenta kultuszának „művészi” alkotásaiból is, például ilyen „gyöngyszemeket” (külön felhívnam a figyelmet az utolsó sor elképesztő versritmikájára): „Kuruc Kassa terén kísértetek járnak, / Nagy Rákóczit őrzik imbolygó cseh árnyak, / De hiába őrzik, messze száll a lelke, / Rég elhagyta sírját, / Ma Horthynak hívják, / S háromszínű zászlónk ő fogja kitűzni a kéklő hegyekre!” (259.). Kovács ironiája azonban gyilkos: a „parasztromantika”, az „operettország” mögül minduntalan előbukkan az egész mögötti ideológia, az, hogy mennyire más volt a korszak valósága, mint az ünnepek, rendezvények által sugallt kép.

Emellett mintha úgy tűnne, Kovács sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a késő dualizmus és a Horthy-korszak eseményeinek, mint a szocialista időszaknak, tanulmányai-ban terjedelmileg is nagyobb helyet kapnak az 1890 és 1940 közötti jelenségek, mint,

mondjuk, az 1948-tól 1989-ig tartó periódusban történtek. Betudható ez a szerző személyes érdeklődésének is, vagy annak, hogy talán a huszadik század második felének ceremóniai ismertebbek, mint a korábbi időszakok eseményei. Ám úgy érzem, e megoldás óhatatlanul azt eredményezi, hogy nem mindig elég kerek az általa rekonstruált történet: olykor a szocialista szakaszhoz érve nagy ugrásokkal és hiátusokkal tarkított eseményfelsorolást kapunk, melyből mindössze annyi derül ki, hogy a korszak folytatta is, meg nem is a korábbi hagyományt – továbbvitte, amennyiben színleg megmaradtak az ünnepek, de funkciójuk legtöbbször megváltozott (például augusztus 20-a továbbra is ünnepnapnak számított, ám Szent István helyett az alkotmányra emlékeztek). E funkcióváltásról azonban jóval kevesebbet ír Kovács, pedig úgy vélem, legalább annyira érdekes és fontos volna a különböző hivatalos és félhivatalos ünnepek vizsgálata ebben a korszakban, hiszen valószínűleg a rendszerváltás utáni események is jobban érthetőek lennének, ha alaposabban megismerhetnénk mind a Horthy-korszak és a szocialista, mind pedig a szocialista és a mai hagyomány-rituálékát összefűző kapcsolatrendszereket. Mindez még a könyv „szentségtörő” attitűdjével is összefügghetne, hiszen nem csak az szorul bemutatásra és leleplezésre, hogy Magyarország az 1990-es évektől hogyan próbál feleleveníteni egy olyan hagyományt, mely egyáltalán nem spontán és ősi (ahogy azt sokan állítják), hanem az is érdekes, hogy e tradíció többé-kevésbé a szocialista korszakban is továbbélt, csak rejtettebben, a kor ideológiájához igazítva. Emellett van a könyvnek – a korábban említett iróniájából adódóan – egy olyan rejtett előfeltevése (ami egyébként a Hobsbawm-Ranger könyvben is megfigyelhető volt), mely a hagyományt egyfajta „hamis tudatnak” tartja, s a kétségkívül fontos leleplező attitűd mellett kevesebb hangsúlyt fektet a hagyomány pozitívumaira, a tradíció közösségképző funkciójára. Hiszen a hagyomány, még ha kitalált is, sokféle szerepet tölthet be, s Kovács könyve a leginkább ideologikus, főként nacionalista szférát emeli ki, kevesebbet beszél a tradíció más funkcióiról. Persze Kovács munkája vállaltan egy bizonyos szempontot hangsúlyoz, a kitalálás és a politikai kisajátítás felől vizsgálja a jelenséget. Kétségtelen, hogy manapság különösen szükség van az ilyen „szentségtörő” munkákra, fontos, hogy a mai történelemképünkben világossá váljon a mítoszképzés szerepe, annak működésmódja. E szempontból Kovács munkái fontos szerepet töltenek be a mai történettudományban, egy olyan szemléletmód képviselőjeként, melynek éppen az utóbbi időben kezdenek kialakulni a hagyományai.